

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

A börtön kultúrája - kultúra a börtönben

Pécs 2010

X 170 248

A börtön kultúrája – kultúra a börtönben

Nemzetközi tudományos konferencia

2010. október 28-29.

Pécs

Pécs, 2010

84 5071 X

Pécsi Tudományegyetem
Állam- és Jogtudományi Kar

Kultúra a börtönben – a börtön kultúrája

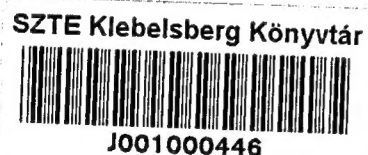
Pécs 2010

Kiadja
a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
7622 Pécs 48-as tér 1.
www.law.pte.hu
Felelős kiadó: Dr. Berke Gyula dékán

ISBN 978-963-642-377-3

Szerkesztette: Dr. Korinek László, Dr. Köhalmi László
Lektorálta: Dr. Vókó György

Nyomdai munkálatok: Kódex Nyomda Kft.
Felelős vezető: Simon Béla
7627 Pécs, Rigóder út 29.

X 170248

A kötet szerzői:

Dr. Berke Gyula dékán,
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
Dr. Budai István bv. ezredes, parancsnok,
Balassagyarmati Fegyház és Börtön
Csóti András bv. vezérőrnagy, az országos parancsnok
stratégiai és koordinációs helyettese,
Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság
Éles Éva szakpszichológus,
Szegedi Fegyház és Börtön
JU. Dr. Anton Fabry CSc., katonai ügyész
Katonai Főügyészség, Szlovákia
Fiáth Titanilla pszichológus,
Budapesti Fegyház és Börtön
Fliegauf Gergely bv. alezredes, tanársegéd,
Rendőrtisztai Főiskola
Juhász Attila bv. ezredes, parancsnok,
Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet
Dr. Korinek László MTA levelező tagja, tanszékvezető
egyetemi tanár,
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
Dr. Kovács Tamás legfőbb ügyész,
Magyar Köztársaság Legfőbb Ügyészsége
Dr. Kökényesi Antal bv. altábornagy, országos parancsnok,
Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság
Dr. Köhalmi László egyetemi adjunktus,
PTE Állam- és Jogtudományi Kar
Mihály Attila bv. ezredes, parancsnok,
Győr-Moson-Sopron Megyei Büntetés-végrehajtási
Intézet
Moldovan Erika pszichológus,
Marosvásárhelyi Börtön

Németh Éva bv. alezredes, vezető nevelő,
 Fiatalokorúak Bűntetés-végrehajtási Intézete, Tököl
Dr. Pantali Zoltán bv. dandártábornok, parancsnok,
 Sopronkőhidai Fegyház és Börtön
Pogány Judit Kossuth-díjas színművész
Rózsahegy Tamás bv. alezredes, parancsnok,
 Sátorajáújhelyi Fegyház és Börtön
Széles Gábor bv. ezredes, főosztályvezető,
 Bűntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság
 Fogvatartási Ügyek Főosztálya
Dr. Vókó György egyetemi tanár, osztályvezető ügyész,
 PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Magyar Köztársaság
 Legfőbb Ügyészsege

TARTALOMJEGYZÉK

Berke Gyula: Köszöntő	9
Kovács Tamás: Köszöntő	11
Korinek László: Börtön – kultúra	15
Kökényesi Antal: Köszöntő	31
Alkotás – befogadás – katarzis. Pódiumbeszélgetés (Juhász Attila, Pogány Judit, Németh Éva, Mihály Attila).....	34
Budai István: Kultúra a börtönben „freskóterápia”	47
Éles Éva: Kultúra a börtönben, a börtön kultúrája.....	53
Fábry Antal: Börtönkultúra és kultúra a börtönben.....	59
Fiáth Titanilla: Időélmény a börtönben.....	71
Fliegauf Gergely: Mágikus realizmus és a börtön: irodalmi művek börtönábrázolásai és a börtönrajzok szimbólumai.....	83
Kőhalmi László: De lege lata az elítélte kulturális jogokról.....	99
Moldovan Erika: A nevelési és pszichoszociális osztály szerepe a fogvatartottakkal való munkában.....	121
Pantali Zoltán: A sopronkőhidai fegyház és börtönben működő képzőművészeti szakköri tevékenységről.....	131
Rózsahegy Tamás: Kreatív műhely - Sátorajáújhely	139
Széles Gábor: ...Kultúra a börtönben... ..	143
Vókó György: A kulturális életre vonatkozó jogi szabályozás és érvényesülésének elősegítése ügyészi eszközökkel a magyarországi börtönökben.....	157
Csóti András: Zárszó.....	167
Képgyűjtemény.....	169

Tisztelt Olvasó!

A kötet, amelyet Ön a kezében tart a 2010. szeptember 28-29. napján a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán „A börtön kultúrája – kultúra a börtönben” címmel megrendezett nemzetközi tudományos tanácskozás előadásait tartalmazza. A konferencia megszervezésére irányuló első megbeszélésre a 2009. év őszén került sor Karunk és a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának képviselői között. A 2010. év a Kar, Pécs városa, de az ország életében is kitüntetett esztendő, mivel a Karnak immár csaknem egy évszázada otthont adó Pécs ez évben Európa Kulturális Fővárosa. A nagyszabású kulturális és tudományos rendezvények sorát Karunk is mintegy húsz hazai és nemzetközi rendezvénnyel igyekezett gazdagítani, a maga és a hazai jogtudományosság számára is kihasználva azt a közfigyelmet, amely ebben az időszakban a város felé fordult.

Noha kezdetben meglepőnek tűnt az elképzelés, hogy a büntetés-végrehajtás kulturális vonatkozásai is jelenjenek meg a tudományos rendezvények tematikájában, utólag tulajdonképpen mégis magától értetődőnek tűnik. Nemcsak azért, mert jól illeszkedett a kulturális fővárosi rendezvények rendkívül színes és páratlanul változatos programjainak sorába, hanem azért is, mert Karunk immár csaknem húsz esztendeje tekinti a büntetés-végrehajtás jogát a jogászképzés egyik lényeges elemének. Kriminológiai és Büntetés-végrehajtási Jogi Tan-
székünk oktatói kötelező, illetve kötelezően választható, az ún. differenciált szakmai ismereteket nyújtó tárgyak körében ismertetik meg a joghallgatókat a jogterület alapjaival és folytatnak – számos értékes publikációval, köztük tankönyvekkel is dokumentált – tudományos kutatási tevékenységet.

A konferencia a büntetés-végrehajtás szűkebb értelemben vett jogi problematikáját számunkra is új aspektusokkal gazdagította és rávilágított arra a körülményre, illetve annak következményeire, hogy a művelődéshez való jog alkotmányos alapjog, amely a büntetésüket töltőket is megilleti. Az elítéltek esetében az említett alapjog tényleges érvényesülésének, illetve gyakorlásának különös jelentősége is van, hiszen eszköze a büntetés-végrehajtás egyik alapfunkciója megvalósításának, a reszocializációnak, az elítéltek társadalmi életbe való visszavezetésének. A modern jogállam nem tekinthet el ettől a kötelességétől, mint ahogy a jogászképzés sem attól, hogy a következő jogász generációk jogi kultúrájának részévé tegye azt a felismerést, hogy az emberi szabadság korlátozása nem öncél, azaz olyan mértékűnek kell lennie, ami a törvényes keretek között szolgálja az említett célt.

A jogi oktatásban és a büntetés-végrehajtás gyakorlatában tevékenykedő szakemberek számára egyaránt eredeti intellektuális élményt nyújtott a konferencia alkalmából – egyetemünk Művészeti Karának munkatársai segítségével – az elítéltek művészeti alkotásaiból válogatott képzőművészeti kiállítás, amely számos valóban értékes munkát tárt a nyilvánosság elé.

Őszintén bízom abban, hogy a konferencia a most közölt előadásaival, művészeti és egyéb kísérő programjaival hasznos és emlékezetes tudományos és kulturális tapasztalatokat és élményeket nyújtott a résztvevőknek, Karunk számára pedig megerősítette a büntetés-végrehajtási jog oktatása és tudományos művelése iránti elkötelezettséget.

Pécsett, 2010. november 25. napján

Berke Gyula
dékán

KOVÁCS TAMÁS
legfőbb ügyész

Tisztelt Altábornagy Úr!

Tisztelt Dékán Úr!

Tisztelt Professzor Úr!

Hölgyeim és Uraim!

Amikor annak idején Vókó professzor úr felkért arra, hogy vállaljam el a „Kultúra a börtönben; a börtön kultúrája” című tudományos konferencia megnyitását, megvallom, hogy gondolkodóba estem: miről is beszélhetek én egy ilyen konferencia megnyitójában.

Hogy kerül a csizma az asztalra?

Én nem vagyok sem bv. szakember, nem vagyok pszichológus, vagy szociológus, hivatásos kultúrmunkás – mi köze ehhez az ügyésznek?

De aztán, ahogy egy kicsit belegondoltam, és a programot is megismertem, rájöttem, hogy ez mégsem idegen pálya!

Mert hát miről is van szó?

A börtön kultúrája, a büntetés-végrehajtás kulturáltsága, a börtönben biztosított kulturális lehetőségek végülis mind egy célt szolgálnak: a büntetés céljának elérését, a büntetés-végrehajtási jog alkalmazásának fő célját; a nevelést, a jobbítást, a reszocializáció elősegítését!

Nem tudom ki volt az ötletgazda, de elismerést érdemel ennek a sokoldalú, érdeklődésre számítható témának a napirendre tűzéséért.

Külön dicséretes, hogy éppen itt és most kerül sor erre az eszmecserére: itt Pécsen, most, amikor Pécs Európa egyik kulturális fővárosa.

Hölgyeim és Uraim!

Azt hiszem azt könnyű belátnunk, hogy a büntetési célok elérését határozottan hátráltatja, ha az elítéltek összefogásával járó feszültségeket még a tétlenség, vagy a monoton, értelmetlen, sikerélmény vagy öröm nélküli időtöltés is növeli. Ezért is kell, és jó, hogy van is kulturális élet a börtöneinkben.

Ennek a biztosítása azonban nem valamiféle kegy, vagy jótekonyság, hanem kifejezett kötelesség is.

Az Európa Tanács új európai büntetés-végrehajtási szabályokról szóló 2006. évi 2. számú ajánlása szerint ugyanis „A szabadságuktól megfosztott személyek mindazon jogokat megtartják, amelyeket a törvény szerint ... nem vontak meg”.

E szabály magyarázata kifejezetten kitér arra, hogy a szabadsághoz való jog elvesztését nem szabad úgy értelmezni, mint-hogy az maga után vonja többek között a fogvatartottak kulturális jogainak automatikus elvonását is.

Sőt: az Ajánlás más helyütt kifejezetten előírja, hogy kulturális tevékenységet és időtöltést is fel kell ajánlani a fogvatartottak számára, az ilyen tevékenység szervezésében a fogvatartó intézetek alkalmazottainak részt kell venniük.

Az új európai börtönszabályokon kívül megemlítem az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának a börtönművelődésről szóló ajánlását is, amely szerint az elítélteknek lehetővé kell tenni a művelődéshez való hozzájutást, amely iskolai oktatás-

ból, szakmai képzésből, kreatív és kulturális tevékenységből, könyvtárhasználatból és még sok másból áll.

Természetesen ilyen követelményeket a magyar jog is megfogalmaz.

A Bv. tv. 40. § (2) bekezdése szerint a szabadidő hasznos eltöltése érdekében lehetőséget kell biztosítani az elítélteknek művelődésre és sportolásra.

A Bv. Szabályzat 77. §-a szerint az intézetben a szabadidő, a sport-, a kulturális-, és közművelődési programok az elítéltek öntevékeny szervezésében is megvalósulhatnak.

Az ügyészség törvényességi vizsgálatai természetesen érintik ezt a területet is.

Úgy tapasztaljuk, hogy a bv. intézetek a lehetőségek szerint, a fogvatartotti igényekre is tekintettel szerveznek művelődési, szabadidős és sportprogramokat.

Részben az ügyészi jelentésekből, részben tapasztalatból is tudom, hogy pld. az egyik bv. intézetben (Gyűjtő) zenei, nyelvi, képzőművészeti, roma folklór, művészettörténeti és akvarisztikai szakköz működik, másutt (Tolna) József Attila emlékére verses, zenés műsort szerveztek, vagy (Főv. Bv. Int.) színjátszó és film szakkör működik; és sorolhatnám még.

De: az ügyészi vizsgálatok is konstataáltak, hogy a fogvatartottak szélesebb körű, intenzívebb foglalkoztatását a tárgyi és pénzügyi feltételek szűkössége, a szervezéshez szükséges szakemberek hiánya mellett bizonyos jogszabályi hiányosságok is nehezítik. Csak bízhatunk abban, hogy a készülő

új büntetés-végrehajtási törvény megoldja majd az említett jogszabályi problémákat.

Hölgyeim és Uraim!

Amikor a börtönbeli kulturális lehetőségek biztosításának szükségességéről és kötelezettségéről szoltam, csak aktuális jogszabályokra hivatkoztam.

De szeretném bizonyítani, hogy e téren sincs új a nap alatt:

Révai Nagy Lexikona 1913-ban a börtönügy címszó alatt a következőket írta:

„Az újabb büntetőrendszer alapelve, hogy a hosszabb szabadságvesztésre ítélt rabokat és fegyenceket hasznos munkával kell foglalkoztatni és e révén azokat jobb útra terelni.”

Végezetül egy kis hiányérzetemnek szeretnék hangot adni. „A kultúra a börtönben” az én felfogásom szerint a börtönszemélyzet tevékenységének kulturáltságát, a szolgálati kultúrát is magában foglalja, ezért hát kár, hogy erről szóló előadást nem ígér a program.

Mindenesetre az így is sokrétű témaválasztás nagyon hasznos időtöltést ígér, és valószínűsítem, hogy a résztvevőket megerősíti abban a hitében, hogy érdemes és fontos tenni a börtön kulturáltságaért, mert az növeli a „jobb útra terelés” esélyeit – ezt az esélyt pedig mindenkinek meg kell adnunk, mert nem felejthetjük szem elől Dosztojevszkij intelmét:

„Bűnében is szeressétek az embert.”

KORINEK LÁSZLÓ
tanszékezető egyetemi tanár

Börtön – kultúra

1. Bevezető

A bonyolult összefüggésrendszer miatt nehéz leszűkíteni a témát, hiszen a kultúra áthatja egész tevékenységünket, az emberiség története a kezdetektől fogva lényegében egyfajta kulturális evolúció (Csányi, 2003:246-281). Egyet lehet érteni azzal a meghatározással, amely szerint a kultúra olyan evolúciós rendszer, amelyben az egyes viselkedési minták tárgyak és hordozók közötti kölcsönhatásokon alapuló szerveződés figyelhető meg (Csányi, 2003:63). Ebből következik, hogy a tömlőc és a hozzá kapcsolódó viselkedésmódok is a kultúra termékei, megnyilvánulásai. A börtönnel kapcsolatban csak annyit jegyzek meg, hogy a megjelölést nem a hatályos büntetőjogi keretek között használom, hanem általánosabb értelemben: a szabadságelvonás helyeként. Értelemszerűen ebbe a körbe tartozik természetesen a fegyház, a fogház és a zárt büntetés-végrehajtási telep. A különbségek a fogva tartottak számára nem lényegtelenek, de a kultúrához, a társadalomhoz való viszony szempontjából kevésbé jelentősek.

A jelzett evolúciós szemléletben kétségtelenül meg lehet állapítani, hogy a börtönnek a büntetési rendszerek középpontjába kerülése a modern állam kezdeti időszakában haladást jelentett a korábbi kegyetlen megtorlásokkal szemben. Nagy előnye az agresszív ösztönök megzabolázása mellett abban állt, hogy a kiszabott időt valamennyire arányosítani lehetett az ítéletben megállapított bűncselekményhez. Így a tett súlyosságához igazodó szankció – ami a Beccaria névével fémjelzett első, klasszikus iskola szerint alapkövetelmény volt – bizonyos keretek között lehetségessé vált. Az intézmény azután jó

terepet kínált azoknak a pozitivista alapon álló irányzatoknak is, amelyek követői a személyiség alakítása révén gondolták megvalósíthatónak a speciális prevenciót.

A XIX. században az elítéltek megjavítását célzó törekvések mellett – azoknak nem ellentmondva – a büntetési rendszerben a megtorlás helyett egyre inkább az ellenőrzés vált egyeduralkodóvá. A hatalom immár nem csupán arra kíváncsi, hogy az emberek megsértették-e a törvényt, hanem arra is: milyen cselekedetek elkövetésére képesek. Ennek megfelelően került előtérbe a veszélyesség Foucault által botrányosnak nevezett fogalma (Foucault, 1998:71).

Kialakult a fegyelmező társadalom, amelynek szimbóluma éppen a büntetés-végrehajtásból vett Bentham-i „Panopticon”, vagyis az emberek (elítéltek) minél teljesebb körű megfigyelése annak érdekében, hogy a normaszegéseket meg tudják előzni, bekövetkezésük esetén pedig reagálni lehessen rájuk. Újabban a kockázati társadalom gondolkodásmódjával összhangban a társadalom védelmének a szempontja került előtérbe, ami abban nyilvánul meg, hogy a börtönlakók személyiségének kérdése lényegtelenné válik. A bűnözők kezelése egyfajta „hulladékgazdálkodássá” vált (Feeley-Simon, 1992:470). Megjegyzendő, hogy hasonló szemléletre utal a szlengből átvett, de a közbeszédben is használt „sitt” kifejezés a büntetés-végrehajtási intézmények megnevezéseként. Mondani sem kell, hogy mindezen – korántsem egyenes fejlődést mutató, nem ellentmondásmentes – folyamatok komoly hatással voltak és vannak a kultúra alakulására. Mind a társadalom egészét illetően, mind pedig a fegyencek szempontjából.

A börtön és a kultúra összefüggéseinek vizsgálata során mindenekelőtt a többségi társadalom, de különösen a közhatalom felfogását és magatartását is górcső alá kell venni, hiszen a mondottak értelmében ez a meghatározó tényező, míg az in-

tézményeken belül kialakuló kultúra (szubkultúra, illetőleg ellenkultúra) valamilyen módon éppen a külső erők által diktált feltételekre való választ jeleníti meg.

2. A börtönök kultúrája

A börtönkultúrára mint az értékek és normák sajátos rendszerére Donald Clemmer amerikai kutató irányította a figyelmet, mindenekelőtt az 1940-ben megjelent munkájában, amelyben a szabadságelvonás alatti közösségi megnyilvánulásokat írta le és elemezte (Clemmer, 1940). Ezen belül foglalkozott azzal az átalakulással is, amely a szabad világból bekerült emberekben megy végbe. Ez a tulajdonképpeni prizonizáció, vagyis a „benti” szokások és elvárások elsajátítása (Vókó, 2005:76). Lényeges – és kriminológiai megközelítésben is fontos – , hogy a változások nem múlnak el nyomtalanul a szabadulást követően. Még a szó legszorosabb értelmében sem, hiszen a fegyintézetekben szerzett tetoválások a továbbiakban is jelzéseket tartalmaznak, egyebek mellett a bűnözés világában (Rozycki, 2007:140-147). Azt is meg kell jegyezni, hogy létezik az úgynevezett „másodlagos prizonizáció”, ami a szubkultúrának és a börtönhöz való alkalmazkodásnak a látogató hozzátartozókra való áttérjedését jelzi (Comfort, 2003). Magyarországon a budapesti Maglódi úton, a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet környékén is megfigyelhető a fogva tartottakkal az utcáról folytatott „magánbeszélő”, amelynek keretében sajátos nyelvezet és jelrendszer alakult ki.

Sajátos folyamatról számol be Tóth Mariann – nevezhetnénk tán deprizonizációnak – amikor a szabadulás előtt változik meg a fogvatartott viszonyrendszere (Tóth, 2010: 76-90).

Nem vitatható, hogy a börtönök világa lényegesen különbözik a társadalmi lét egyéb területeitől, a büntetésnek egyebek mellett éppen az a célja, hogy megvonja a szabad élet örömeit. Természetes tehát az is, hogy az eltérő körülmények sajátos

szubkultúra kialakulását eredményezik. Ennek megismerése azért fontos, mert a társadalomba való visszailleszkedés szempontjából egyáltalában nem mindegy, hogy az egykori rabok milyen értékeket és normákat, milyen viselkedési mintákat hoznak magukkal. Más oldalról a büntető igazságszolgáltatás kereteinek tényleges tartalommal való megtöltése, így a terheltek jogainak érvényesítése is függ attól: hogyan viszonyulnak az érintettek az őket körülvevő világhoz. (Grunseit-Forell-McCarron, 2008:231).

Ebben a megvilágításban a börtönkultúrának a következő jegyei emelhetők ki:

- az elítéltek szembehelyezkednek a büntetés-végrehajtás tagjaival; sőt: a velük foglalkozó egész intézményrendszerrel;
- a fogva tartottak körében az erőszak a konfliktusok rendezésének természetes eszköze;
- sajátos, nem a hivatalos felfogásnak megfelelő fogalmak és elvárások alakultak ki a bűnözéssel kapcsolatban (Grunseit-Forell-McCarron, 2008:232).

Az elsőként említett sajátosság miatt nem csupán a többségi értékrendtől való eltérésekről, hanem határozott ellenkulturális meghatározottságról is beszélhetünk. Nyilván ebben kereshető az átnevelési programok jelentős részének kudarca. Megjegyzendő, hogy a kölcsönös elutasítás a másik oldalt, vagyis a börtönlakókkal közvetlenül érintkező büntetés-végrehajtási dolgozókat is jellemzi. A prizonizációnak nevezett folyamat valójában a külvilág kultúrájával történő szakításban, az említett elvárásokhoz való alkalmazkodásban ragadható meg.

Ilyen körülmények között legalábbis nehezen feloldható ellentmondás húzódik meg a büntetési célok és a tényleges börtönviszonyok között.

Minél hosszabb időt tölt valaki a rácsok mögött, annál inkább sajátjává válik a társadalom általános kultúrájának tagadása, ennél fogva a reszocializáció esélyei is csökkennek.

Érdekes témánk szempontjából a fogva tartottak szexuális kultúrájának a vizsgálata. A szabadságvesztés egyik következménye, hogy a társadalomban megszokott viszonyok és magatartások nem, vagy csak radikálisan megváltozott körülmények között érvényesülhetnek a büntetés-végrehajtás intézményeiben, hiszen egyeneműek közösségéről van szó. Ugyanakkor a természetes késztetések megmaradnak, méghozzá az említettek szerint olyan környezetben, amelyben a jogi és erkölcsi normák és viselkedésminták is átértékelődnek. A foglyok közötti szexuális erőszak elterjedtségéről sok kutatás és tudósítás számolt be. Megjegyzendő, hogy egyes felmérések szerint a nők között lényegesen gyakrabban fordul elő az ilyen visszaélés, mint a férfiaknál: egy vizsgálat arra az eredményre jutott, hogy 6 hónapon belül 1000 fogva tartottra 212 eset fordult elő a hölgyeknél, míg ugyanez a szám csak 43 volt a férfiak körében (Wolff-Blitz-Shi-Bachman-Siegel, 2006).

Mindenképpen magas számokról van szó, ami felveti a kérdést: beszélhetünk-e egyáltalán szabályokról, kulturális meghatározottságról a szexuális viselkedés körében. A magatartásokat és az elzártág közötti viszonyokat alaposan feltárni törekvő kutatók többsége szerint igen. Van szexuális kultúra a börtönön belül, bár természetesen – hogyan is lehetne másképp – az eltér a szabad élet meghatározottságától. Mivel a heteroszexuális kapcsolatok létesítésének a lehetősége az intézmények döntő többségében gyakorlatilag lehetetlen, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a fogva tartottak többsége a saját neméhez tartozókkal éli ki az ösztöneit. Mark S. Fleisher és Jessie L. Krienert adatai szerint a nők 70,7%-a, a

férfiak 42,3%-a létesített homoszexuális viszonyt (Fleisher-Krienert, 2006:11).

A börtön szexuális kultúrája tehát szükségképpen különbözik a társadalom egészében uralkodó felfogástól és viselkedésmintáktól. Ennek egyik oka a másik nem hiánya, emellett azonban természetesen a fegyintézetek közösségeiben kialakult egyéb elvárások is hatnak a fogva tartottak magatartására. Ezért az erőszak fogalma is nehezen értelmezhető, amikor az egyébként is más értelmet kap a rácsok mögött, mint a szabad életben. Clemmer a börtön közösségi kapcsolatainak és magatartás-mintáinak tanulmányozása során foglalkozott a szexualitás problémáival is. Számára sem volt kétséges, hogy ez a szubkultúra által szabályozott viszonyok részét képezi. Leírta, hogy a nemiség témája határozottan jelen van a beszélgetésekben, általában a benti kommunikációban. A sajátos helyzetben túlmenően nem hagyható figyelmen kívül, hogy az elítéltek között nem elhanyagolható arányban vannak jelen olyanok, akik éppen az abnormális szex miatt kapták a büntetésüket. Az ő hatásuk is érvényesül a benti helyzet alakulásában (Clemmer, 1940:257). Mindazonáltal szabályozatlanságról egyáltalában nem beszélhetünk. Nem csupán erőszak és szexuális kiszolgáltatottság létezik, hanem olyan mechanizmusok is, amelyek védelmet nyújtanak az elítélteknek a visszaélésekkel szemben. A büntetés-végrehajtás körülményei között is észlelhető például a vallás korlátozó szerepe. Érdekes az is, hogy – és ebben nem az ellenkultúra, hanem éppen ellenkezőleg: a külső értékek „visszatermelése” fedezhető fel – az egyművek együttélésében is kialakul és erősen jelen van a „család” intézménye. Méghozzá úgy, hogy itt már nem csupán a szexuális kisajátítás érvényesül, hanem a gondoskodás, a gyengébbek védelmezése, a nevelés (nem csupán rossz értelemben) és az egyéb hagyományos funkciók is (Fleisher-Krienert, 2006:53-54).

Az természetesen a börtönlakók számára is tudott, hogy a szexuális visszaélések, különösen az erőszakos megnyilvánulások súlyos megítélés alá esnek a törvény szerint. Éppen ezért nem csupán az előforduló esetek száma és jellege adhat okot aggodalomra, hanem a fegyencek feljelentési hajlandóságának a hiánya is, ami a kinti életben is ható tényezőkön túlmenően a már említett szembenállásra vezethető vissza. Nyilvánvaló, hogy az emberi méltóságot sértő esetek megelőzése és felderítése érdekében szükség van arra, hogy a többiek előtti lelepleződés veszélye nélkül legyen lehetősége a szexuális támadások, visszaélések áldozatainak a feljelentés megtételére, de legalább a veszély jelzésére. Az pedig szintén nem szorul magyarázatra, hogy a feszültségek oldására irányuló kezdeményezések (eltávozás, illetőleg az intim együttlét lehetőségének a biztosítása látogatások alkalmával) fokozott jelentőséget kapnak a prevencióban.

Az említett szembenállás, az ellenkulturális elemek megléte nem jelenti tehát a külvilág értékeinek teljes feladását. Közismert például, hogy egyes elkövetői kategóriákat – például a pedofilokat, általában a gyermekek ellen bűncselekményeket elkövetőket – megvetés övez a börtön falain belül is. Ez azt jelenti, hogy bizonyos alapkérdésekben a büntetés-végrehajtáson belül is érvényesül a többségi értékrend, annak megsértői a rabtársak erkölcsi megvetésére számíthatnak. Kiemelkedő jelentősége van a tisztességes eljárás követelményének. A konfliktusos viszonyokban értelemszerűen előtérbe kerül a küzdelem (vagy az ilyenként megélt együttélés) szabályai betartásának fontossága. Az „ellenfél”, vagyis a hatalom és képviselőinek tisztelete, ezzel a többségi társadalomhoz fűződő viszony elvárható szinten való fenntartása jelentős mértékben azon múlik: mennyire tartják be a megállapított szabályokat. Ha a rabokkal történő „kiszúrások” a kiszolgáltatott helyzet önkényes kihasználását testesítik meg, akkor az

aktuális vagy a későbbi jogkövető magatartás esélyei csökkennek.

A kultúrával összefüggésben meg kell említeni a művészetek szerepét is. Sokáig – és jórészt még ma is – a börtön világának ábrázolásai hozták vissza azt a kapcsolatot a büntetés-végrehajtás és a társadalom közé, ami a nyilvánosság visszaszorítása miatt meggyengült. Sok híres művész – pl. Cervantes, Dosztojevszkij – került különböző okok miatt börtönbe (Nemere, 2005), így a közvetlen tapasztalat is hatott egyes alkotásokra. Általánosan elfogadott, hogy a korlátokat nem ismerő kreativitás pozitív módon hat az elkövetők visszaléteszkedési esélyeire, valamint a szabadságvesztés elviselhetőbbé tételére is (Kornfeld, 1997).

3. A kontroll kultúrája

Nem elhanyagolható körülmény, hogy a szabadságvesztésüket töltő, és a letartóztatott személyek a társadalom valóságos folyamataitól el vannak ugyan szigetelve, összekötő kapcsolatokként mégis jelen vannak a büntetés-végrehajtás dolgozói, akiknek segítőikkel együtt ellensúlyozniuk kellene a benti szubkultúra hatásait. Valójában azonban azt kell tapasztalni, hogy a szembenállás kialakításában, de legalábbis a feszültségek fokozásában éppen az örök játszanak jelentős, esetenként meghatározó szerepet.

Minimális követelményként volna megfogalmazható a személyzet számára a jogszabályok következetes érvényesítése, azon belül különösen az emberi méltóság és az alapvető jogok tiszteletben tartása. Ehhez képest a visszaélések, a törvényszegések gyakran éppen a börtönőrök provokatív, vagy éppen ugyancsak súlyosan jogsértő viselkedésére vezethetők vissza (Corcoran, 2005:24). Tulajdonképpen ők is ki vannak szakítva

a társadalom egészéből, legalábbis feladataik ellátása során. A börtön totális intézmény, ahol a bentlakók teljes mértékben ki vannak szolgáltatva a rájuk vigyázóknak. A fogva tartottak jogai nem mindig érvényesülnek a ténylegesen ellenőrizetlen interakciókban.

Philip G. Zimbardo amerikai professzor és munkatársai 1971-ben teljesen normális háttérű és egészségi állapotú önkéntesekkel hajtották végre azt a kísérletet, amelynek során a börtönőr szerepet játszóknak igen hamar eljutottak a hatalmukkal való visszaéléshez. A rabnak kiválasztott személyek nem tudták eltérni az önkényeskedést – noha természetesen tudták, hogy nem valóságos a helyzet –, ezért a kísérletet idő előtt be is kellett fejezni (Csepeli, 1997:201-202).

Amikor börtönkultúráról beszélünk, akkor a mondottak alapján nem tekinthetünk el a büntetési rendszer kultúrájának vizsgálatától sem, hiszen ebbe illeszkednek a büntetés-végrehajtás munkatársainak viselkedési mintái, a mögöttes értékek és normák is. Kölcsönös meghatározottságról van szó, amelyben a hatalom korlátlan szabadsággal nem, de igen jelentős eszközökkel rendelkezik a börtönkultúra hatásainak ellensúlyozására. Erre szükség is volna, ellenkező esetben ugyanis aligha lehetne bármilyen tényleges visszatartó, illetve reszocializációs hatást remélni, akár a szabadulás után is.

A háttérben természetesen a kriminálpolitika értéktartalma húzódik meg. A halálbüntetést ismerő rendszerekben például az emberi élet és az attól elválaszthatatlan méltóság tisztelete relativizálódik. Az elítéltek őrzésének biztonságát és azzal együtt értelemszerűen elszigetelését előtérbe helyező „szupermax” börtönök a végletekig fokozzák a szembenállás alaprendjét, míg a többé-kevésbé nyitott szisztémák korlátozzák a szubkultúra hatásainak érvényesülését.

A szabad társadalom kultúrájának a börtönrendszerrel való összefüggéseit régóta kutatják. Michel Foucault a „Felügyelet és büntetés” című munkájában kulturális szempontból is értékelte azt a folyamatot, amelynek keretében a modern állam kialakulásának korában a kegyetlen, az emberi testre ható (gyakran azt megsemmisítő) büntetések helyébe lépett az a börtön, ahol a fegyelmezés vette át a megtorlás helyét. Ezzel együtt a kivégzések nem szűntek meg, de a végrehajtás egyre inkább visszavonult a közterekről, miközben a felesleges szenvedés csökkentésére is születtek megoldások. Mindez nem valamiféle leszűkített kriminológiai gondolkodás eredményeképpen alakult így, hanem a társadalmi változások hatására, miközben maga a fegyelmezés gondolata sem szűkült a fegyintézetek világára (Foucault, 1990).

Még markánsabban jelentkezik a kulturális szempontok alapján történő vizsgálódás David Garland műveiben, amelyek közül az egyik éppen „A kontroll kultúrája” (The Culture of Control) címet viseli (Garland, 2001). Ebben a szerző már erőteljesebben hangsúlyozza a társadalom egészére kiható változásokat, míg egy korábbi munkájában a büntetési rendszer kérdéseit részletesebben tárgyalja (Garland, 1993). Álláspontja szerint a gyakorlat mindig a szélesebb kulturális formákra reagál, valójában azoknak a lenyomata (Kövér, 1997:218).

A elmondottak szerint a börtönkultúra alakulása nem független a külső hatásoktól. Közvetlenül a büntetés-végrehajtás dolgozói révén jut el a fogva tartottakhoz a társadalom üzenete, emellett azonban természetesen számos egyéb kommunikációs csatorna van, hiszen a látogatások, levelezések, esetleges eltávozások mellett általában nem tilos a tömegtájékoztató (újságok, rádió, televízió) eszközeinek a használata. Az elszigeteltség korántsem teljes. Egyáltalában nem közömbös

tehát, hogy az emberek a jelzett folyamatokra is tekintettel mennyiben foglalkoznak a büntetés és a végrehajtás kérdéseivel, milyen értékelések és elvárások alakulnak ki a közvéleményben.

Az utolsó néhány évtizedben határozottan megnőtt az érdeklődés a börtönök világa iránt. Különösen az Egyesült Államokban, ahol a szabadságvesztés alkalmazása és annak szigorú a lakosság jelentős részét érinti. 2006 közepén például 2,25 millió ember volt fogva tartva, további 4,8 millió pedig feltételes szabadságon vagy pártfogó felügyelet alatt. A Foucault által jelzett folyamat tehát bizonyos mértékben megfordult: az emberek újból szemmel akarják tartani az elítéltek sorsának alakulását. Ezt persze a dolgok természete miatt jórészt a művészeteken keresztül tehetik, de a közvetlen élményszerzés (börtönlátogatások, levelezés fogva tartottakkal, stb.) is egyre inkább igényként merül fel. Sajnálatos azonban, hogy ez a kapcsolatfelvétel egyáltalában hatott a végrehajtás humanizálásának irányába, tehát nem annyira az emberi jogok iránti érzékenység, mint inkább a „katasztrófaturizmus” jelensége figyelhető meg (Mason, 2006; Novek, 2009).

Kétségtelen tény, hogy a kultúra nem csupán közvetlenül formálja a szankciók kiszabásának és végrehajtásának a rendjét, a keretek kialakítása a politikán és a törvényalkotáson keresztül történik. A jogi szabályozottság a modern államok kialakulásától kezdődően egyre inkább elveszíti a kulturális intézményekhez való kötődését (Christie, 2004:208). Ugyanakkor a politikán keresztül továbbra is hatnak a kulturális megfontolások. Lőrincz József például azt állapította meg, hogy a magyar börtönügy stagnálása a két világháború között kapcsolatba hozható a magyar kultúrfölény ideológiájával. Ténylegesen arról volt szó, hogy a nemzeti erények hangsúlyozása miatt szőnyeg alá söpörték a bűnözés problémáit és azokkal összefüggésben a

kapcsolódó intézményeket is. Így nem került sor a szükséges fejlesztésekre (Lőrincz, 2009:27-31).

Persze a közhatalomnak is megvan a maga viszonylag önálló kultúrája, azon belül is különös vonásokat tartalmaznak az egyes alrendszerek. A büntetés-végrehajtás szempontjából a fegyveres szervekre jellemző sajátosságok érvényesülése érdemel figyelmet. Már Foucault is rámutatott arra, hogy a megtorlás helyébe lépő fegyelmezés gyakorlatának egyik legfontosabb forrása és mintája a katonaság (Foucault, 1990:185-232). A modern állam fejlődése során azonban a militarista meghatározottság háttérbe szorult. Ez természetes is, hiszen az engedelmes testek helyett a lélek megjavítására irányuló szándék erősödött, az pedig az önértékelést, és a helyesnek tekintett normák belsővé tételét követeli meg, ami nyilvánvalóan nem megy parancsszóra.

A múlt század utolsó évtizedeiben az Egyesült Államokban a katonai jelleg határozottan visszatért a büntetés-végrehajtásba. Ez nyilvánvalóan összefügg a szabadságvesztés alkalmazásának a kiterjesztésével, a szigor fokozásával, a bűnözés elleni küzdelem háborúként való értelmezésével (Simon, 1999).

4. Börtön és kultúra Magyarországon

A hazai büntetés-végrehajtás helyzetéről közvetlen tapasztalatok alapján átfogó helyzetképet adott a Magyar Helsinki Bizottság a „Kettős mérce-börtönviszonyok Magyarországon” címmel 2002-ben megjelent kiadványában. Egyet lehet érteni dr. Kádár András Kristófnak a bevezetőben leírt azon megjegyzésével, amely szerint egy társadalom civilizáltságának mértékét igen pontosan meg lehet ítélni az országban uralkodó börtönviszonyok alapján (Kádár, 2002:7).

A helyzet témánk szempontjából jónak nem nevezhető. Általánosságban el lehet mondani, hogy a hazai intézmények messze elmaradnak a nemzetközi dokumentumokban rögzített minimális követelményektől is (Kádár-Somogyi, 2002). Az utóbbi években kiadott börtönnaplók beszámolnak arról a sokszerű hatásról, amit az elzárás értelemeszerű következményein messze túlmutató megszorítások és irracionális szabályok, valamint a szörnyű körülmények váltanak ki (Kézér, 2006; Lúzman-Najkodi, 2005). A szubkulturális jegyek természetesen nálunk is érvényesülnek. Ahogyan arra az állampolgári jogok országgyűlési biztosának 2009-es jelentése is leírta (68. o.): *„Magyarország börtöneiben elterjedt az erőszak a fogva tartottak között és a büntetés-végrehajtási személyzet bizonyos csoportjainál, ami ellen a lehető leghatározottabban fel kell lépni”*.

A rossz körülményeket általában az anyagi nehézségekkel magyarázzák. Ebben bizonyára akad némi igazság, de vannak olyan területek, amelyek problémái nem elsősorban a pénzhiánnyal indokolhatók. Ilyen például a jogi kultúra, ami szorosan összefügg a nálunk nem csupán új jelenségeként felbukkánó, hanem már a rendszerváltás előtti időkből örökölt militarizáltsággal. A büntetés-végrehajtás hivatásos – vagyis érdemi feladatokat ellátó – tagjai a nyíltan katonai mintát követő Hszt. (a fegyveres szervek hivatásos állományú tagjainak szolgálati viszonyáról szóló 1996. évi XLIII. törvény) hatálya alá tartoznak. A törvény 69. §-ának értelmében bűncselekmény elkövetése kivételével a törvénsértő parancs végrehajtása is kötelező. Természetes, hogy ez a katonai gondolkodásmód kihat a fogva tartottakkal való viszonyra is. Egy letartóztatott írta: *„A zárkarend ...aprólékosan előírt, kötelező a katonásan pedáns beágyazás, törülköző élre hajtva háromszögben a párnán, és egyéb badarságok. Frászt kapok az értelmetlenségtől, én nem voltam katona, nem szoktam hozzá,*

hogy idioták idióta parancsaira ugrabugráljak” (Lúzman-Najkodi, 2005:45). Valóban nincs normális magyarázat arra, hogy az ártatlannak tekintendő, kizárólag az eljárás érdekében szabadságuktól megvont fogva tartottaknak miért kellene katonás rendet tartaniuk.

Tekintettel arra, hogy a jogalkotás a közelmúltban az amerikai szigor politikáját követi (lásd pl. az úgynevezett „három csapás törvényt” - 2010. évi LVI. törvény a Btk. módosításáról), a már jelzett negatív kulturális változások hazánkban is várhatók. Azok megelőzésére és ellensúlyozására szükséges volna nagyobb figyelmet fordítani a nemzetközi elvárások érvényesítésére, valamint a kultúra jobbító hatású eszközeinek a bevetésére. Ilyenként említi például az ombudsman a Szegedi Fegyház és Börtönben zajló művészeti tevékenységet és a művekből rendezett kiállítást (2009-es jelentés, 74-75. o.).

Hivatkozások:

- Christie, Niels (2004): Büntetésipar – a nyugati stílusú gulagok felé, Osiris Kiadó, Budapest
- Clemmer, Donald (1940): The Prison Community, The Christopher Publishing House, Boston
- Comfort, Megan L. (2003): In the Tube at San Quentin: The „Secondary Prisonization” of Women Visiting Inmates, *Journal of Contemporary Ethnography*, Vol. 32. No 1, pp. 77 – 107.
- Corcoran, Randy (2005): Changing Prison Culture, *Corrections Today*, Vol 67. No 2, pp. 24 – 27.
- Csányi Vilmos (2003): Az emberi természet – humánológia, Vince Kiadó, Budapest
- Csepeli György (1997): Szociálpszichológia, Osiris Kiadó, Budapest

- Feeley, Malcolm M. – Simon, Jonathan (2003): The Form and Limits of the New Penology. In: Bloomberg, Thomas G. – Cohen, Stanley (eds.): Punishment and Social Control. Ed. 2. Aldine de Gruyter, New York, pp. 75–116.
- Fleisher Mark S. - Krienert, Jessie L. (2006): The Culture of Prison Sexual Violence, National Institute of Justice, Washington D.C.
- Foucault, Michel (1990): Felügyelet és büntetés – a börtön története, Gondolat, Budapest
- Garland, David (1993): Punishment and Modern Society – A Study in Social Theory, University of Chicago Press, Chicago
- Garland, David (2001): The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society, University of Chicago Press, Chicago
- Grunseit, Anne – Forell, Suzie – McCarron, Emily. (2008): Taking Justice into Custody: The Legal Needs of Prisoners, Law and Justice Foundation of New South Wales, Sydney
- Kádár András Kristóf (2002): Bevezető, in: Kádár András Kristóf – Kőszeg Ferenc (szerk.): Kettős mérce – börtönviszonyok Magyarországon, Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 7-12. o.
- Kádár András Kristóf – Somogyi János (2000): A büntetés-végrehajtás problémái a börtönmegfigyelő program tapasztalatainak tükrében, in: Kádár András Kristóf – Kőszeg Ferenc (szerk.): Kettős mérce – börtönviszonyok Magyarországon, Magyar Helsinki Bizottság, Budapest, 14-76. o.
- Kézér Erzsébet (2006): Ügyvédnö rabruhában, Pytheas Kiadó, Budapest
- Kornfeld, Phyllis (1997): Cellblock Visions: Prison Art in America, Princeton University Press, Princeton NJ
- Kövér Ágnes (1997): A büntetés elméletének kritikai megközelítése II, *Kriminológiai és Kriminlisztikai Tanulmányok*, XXXIV. kötet, 208 – 231. o.

Lőrincz József (2009): Büntetőpolitika és börtönügy, Rejtjel Kiadó, Budapest

Lúzman-Najkodi Barna (2005): Ösztöndíj a pokolba, Kairosz Kiadó, Budapest

Mason, Paul (2006): Prison Decayed: Cinematic Penal Discourse and Populism 1995-2005, *Social Semiotics*, Vol. 16. No 4, pp. 607 – 626.

Nemere István (2005): Művészkrimik – művészek a bűn ösvényein, Hermész Kiadó, Budapest

Novek, Eleanor (2009): Mass Culture and the American Taste for Prisons, *Peace Review: A Journal of Social Justice*, Vol. 21. No 3, pp. 376 – 384.

Rozycki, Alicia (2007): Prison Tattoos as a Reflection of the Criminal Lifestyle and Predictor of Recidivism, PhD disszertáció, Texas Tech University, Lubbock, Texas, US.

Simon, Jonathan (1999): Paramilitary Features of Contemporary Penalty, *Journal of Political and Military Sociology*, Vol. 27. No. 2, pp. 279 – 290.

Tóth Mariann (2010): A depresszió és az étellel való elégedettség a börtönidő függvényében

Belügyi Szemle 2010.6. 76-90

Vókó György (2005): Büntetés-végrehajtási jog, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs

Wolff, Nancy – Blitz, Cynthia L. - Shi, Jing – Bachman, Ronet – Siegel, Jane A. (2006): Sexual Violence inside Prisons: Rates of Victimization, *Journal of Urban Health*, Vol. 83. No 5, pp. 835 – 848.

KÖKÉNYESI ANTAL
bv. országos parancsnok

**Tisztelt Legfőbb Ügyész Úr, Dékán Úr, Tanszékvezető Úr!
Tisztelt Konferencia!**

Először is szeretném megköszönni Legfőbb Ügyész Úrnak ezeket a nyitó gondolatokat, és, hogy jelenlétével megtisztelte rendezvényünket. Köszönetet kívánok mondani továbbá Dékán Úrnak és a Pécsi Tudományegyetem vezetésének, hogy támogatást és otthont adott e konferenciának, így Pécsen kerülhetett megrendezésre ez a büntetés-végrehajtási szervezethez első látásra kevésbé kapcsolódó témát körüljáró rendezvény.

Pécs 2010-ben Európa egyik kulturális fővárosa. Úgy vélem, e mai rendezvény jól illusztrálja, hogy miről is szól a kulturális főváros kezdeményezés. Amellett, hogy a helyszínt adó város kulturális életét bemutatja a szélesebb közönség számára; alkalmat ad arra, hogy a kultúra szélesebb értelemben vett köreire, keletkezésének nem szokványos színtereire is ráirányítsa a figyelmet.

Amikor erre a konferenciára készültünk munkatársaimmal és áttekintettük az elmúlt időszak eseményeit, világossá vált, hogy milyen fontos szerepet tölt be a börtönök életében a kultúra. Megerősítést nyert, hogy a nemcsak kiegészítő tevékenységként kell értékelnünk azokat a rendezvényeket, szakköröket, amik valamennyi büntetés-végrehajtási intézetben folynak, hanem a börtönbeli élet és szakmai munka szerves részeként.

Ami igaz a társadalmi folyamatok, történések bármelyikére, igaz a kulturális tevékenységekre is. Nem állnak meg a börtön

falainál. Sőt! Az alkotás, a kreatív önkifejezés szerepe felerősödik a börtönkörnyezetben. A börtönökben az egyén olyan élethelyzetbe kerül, amelynek hatására felértékelődik minden olyan tevékenység, amely a szabad életben esetleg háttérbe szorul. A börtönök ingerszegény környezetében fokozott igény mutatkozik a kulturális programok, különösen az aktivitást igénylő tevékenységek iránt.

Természetesen a lehetőségek korlátozottak. A büntetés-végrehajtási intézetek ennek ellenére igyekeznek minél szélesebb körben biztosítani a fogvatartottak számára a kultúra különböző rétegeihez való hozzáférést. Egyrészt számos produkciónak adunk lehetőséget, hogy bejöjjön az intézeteken belülre. Színházi előadások, komoly- és könnyűzenei koncertek formájában a külső kulturális szcéna megjelenik az intézetekben, sok esetben egyedülálló élményekhez és tapasztalásokhoz juttatja a fogvatartottakat.

A börtön ezzel egy időben helye és színtere is az alkotási folyamatnak. Számos intézetünkben működik szakkör-jellegű kulturális műhely. Képzőművészeti, kerámia- és festőszakkörök működnek, színjátszó körben való részvételre van lehetőség, melyek munkáját a drámapedagógia eszköztára is kiegészíti. A mai nap folyamán sokan be fognak mutatkozni ezek közül a műhelyek körül, ezért most külön nem kívánom kiemelni egyiket sem.

Arra azonban kell utalni, hogy a büntetés-végrehajtási szervezet egyedül nem képes – hiszen ez nem is fő feladata – ezeket a tevékenységeket működtetni. Elhivatott kollégáink munkája, akik a napi feladatokon túl sok idő- és energia befektetésével szervezik és gondozzák ezeket a műhelyeket, nem lenne elég ahhoz, hogy e tevékenységekkel sikereket érjünk el. Szükség van arra, hogy a civil társadalom, az egyházak, a kulturális

élet szereplői partnereink legyenek ebben a munkában. Itt szeretném megköszönni annak a számos szakembernek, művésznek, lelkésznek, pedagógusnak, hogy odaadóan segítik a börtönökben folyó munkát.

Tisztelt Konferencia!

Rövid bevezetőm elején azt mondtam, hogy első látásra kevésbé szokványos módon kapcsolódik a téma a büntetés-végrehajtáshoz. Meggyőződésem, hogy ez a mai rendezvény bemutatja, hogy valóban csak első látásra van ez így, és azok a példák, melyeket ma itt felvonultatunk, meggyőző bizonyítékul szolgálnak majd erre. Célunk, hogy ez a mai konferencia ösztönözzön egy olyan szakmai együttgondolkodást, melynek segítségével e területen is további eredményeket érhetünk el, és új kezdeményezések jönnek majd létre. Végezetül arra bátorítom Önöket, hogy aktívan vegyenek részt a mai nap beszélgetésein, mondják el gondolataikat, hogy tanácskozásunk a különböző területekről érkezett szakemberek igazi eszmecseréjévé válhasson.

Alkotás – Befogadás – Katarzis Pódiumbeszélgetés

A podiumbeszélgetés résztvevői: **Juhász Attila** *bv. ezredes*, a Heves Megyei Bv. Intézet *parancsnoka* (mint moderátor), **Pogány Judit** Kossuth-díjas színművész, **Németh Éva** *bv. alezredes*, a Tököli Fiatalokorúak Bv. Intézete *vezető nevelője* és **Mihály Attila** *bv. ezredes*, a Győr-Moson-Sopron Megyei Bv. Intézet *parancsnoka*.

Juhász Attila: Pódiumbeszélgetésünk a színház börtönbeli szerepéről szól, arról, hogy mit jelent a fogvatartottak számára a színjátszás nézőként, befogadóként, illetve mit jelent aktív résztvevőként, színjátszóként.

Pogány Judit Kossuth-díjas színművésznőt arra kérem, hogy a *Pedig én jó anya voltam* című monodráma előadása kapcsán – a darabbal fellépett börtönben, illetve javítóintézetekben is – átélt élményeit ossza meg a konferencia résztvevőivel.

Pogány Judit: Elmondanám, hogy mi az az anyag, amiről szó van, hogy egyáltalán el tudjuk elképzelni a hatását. Ez a dráma egy kétszeres gyermekgyilkosságért felakasztott fiatalembernek a történetét próbálja elmesélni. Ezt nem író írta, hanem ez egy dokumentumanyag. A fiatalembert, akiről szó van, és aki a Madách Színház dolgozója volt, Molnár Henrik Lászlónak hívták. 1979-ben akasztották fel. Egy szinkronrendező kollégám, Vajda István annyira megrendült ettől a történettől, hogy egy magnóval a kezében elindult, és riportot készített a fiatalember környezetével, tehát nem csak az anyjával, apjával, testvérével, volt osztálytársaival, volt menyasszonyával, a késsel megszurkált fiúnak, aki nem halt meg, a családjával. Négy bűncselekménye volt a fiatalembernek, az utolsó volt természetesen a legsúlyosabb. Már 16-17 évesen baltával fej-

be vágta az apját, akkor az volt a véle ~~emény~~, hogy epilepsziás, de ezzel együtt akkor is börtönben töltött két évet. Soha semmi baj nem volt vele odabenn, és amikor ~~kor~~ kijött, akkor kezdődtek a problémák vele.

Vajda István a fiatalember anyjával készített riportjait olyan erejűnek érezte, hogy nem akarta azokat egy fiók mélyén pihentetni. Összeállított belőlük egy anyagot. Rám bízta azzal, hogy ha érzek benne lehetőséget, kezdjek vele valamit. Olyan ereje van az anyagnak, hogy, amikor először olvastam, fuldokoltam a sírástól. El is tettem jó ~~helyre~~, 8-10 évig őriztem. Tudtam, hogy semmilyen hivatalos, úgynevezett közsínházat vezető igazgató nem mutathatja be. Olyan alternatív színház kell hozzá, ami azután néhány évvel jelentkezett is. Gárdos Péter filmrendező kérte tőlem az anyagot azzal, hogy szeretne az általa meghatározó személyiségeknek tartott színészekkel egy-egy estét az ő színházában, a *Pinc* színházban létrehozni. Odaadtam az anyagot, és soha többet nem adta vissza. Gárdos elkészült a darabbal, majd kitűzte a bemutató időpontját. Ötödik éve, hogy megy a darab. Ebben a világban, amikor kizárólag szórakozni akarnak az emberek a színházban. Ezt egy rendkívüli, szerencsés ajándéknak érzem szakmailag az életemben.

Mint mondtam: egész fantasztikus ~~erejű~~ az anyag. Az anya hihetetlen kínlódás között próbálja nemcsak megérteni, hanem szinte felmenteni is a gyermekét, és szüntelen azt keresi, hogy vajon mi volt az ok. Természetesen ~~nincs~~ végleges válasz, az anya arra, hogy saját maga is hibás volt, megpróbál nem rájönni, nehogy belehaljon ebbe.

Ezt az előadást meghívta a debreceni DESZKA Fesztivál, ott kétszer eljátszottam. Volt a második előadás végén egy közönségtalálkozó, ahol egy pedagógus hölgy feltette a kérdést,

hogyan gondoltunk-e arra, hogy ez a rendkívül erős és érzékeny anyag csak azokhoz jut el, akik meg tudják venni a színházjegyet, de a leginkább érintettekhez nem. Ezt követően kértem a színház vezetését, hogy próbáljunk jelentkezni börtönöknél, ez volt az első gondolatom, és utána pedig az, hogy hatványozottan hátrányos helyzetű településeken, például olyan falvakban, ahol nagyon magas a bűnözési statisztika, adjuk elő a darabot.

Megmondom őszintén, a Csillag börtön volt az első jelentkező, és így került az előadás Szegedre. Az, hogy mindig, minden alkalommal megélem ezt az anyagot, az természetes, de azt, hogy mi érintett meg engem ott, hogy mit érzett a közönség, hogy mit kaptam én is tőlük, elég nehéz lenne elmesélni. A kultúrterem egy hosszú terem volt, az első négy sorban a meghívott vendégek ültek, onnantól hátrafelé pedig a nyírott fejű, egyenruhás elítéltek ültek tömött sorokban. A fal mellett még álltak is. Az elítéltek, mint megtudtam, szinte az egész díszítés alatt segédkeztek, ráadásul önmaguk jelentkezhetek az előadásra. „Válogatott társaság” volt olyan szempontból, hogy nyilván a leginkább delikvens, a legkevésbé fegyelmezhető egyének nem kerülhettek be a terembe. Hihetetlenül komoly, koncentrált arcú embereket láttam [...] Az előadás alatt láttam lehajtott fejű embert is, akinek, amikor felnézett, az egész arca piros volt.

Az anyag olyan természetű, hogy nem kell hozzá elítéltnak lenni, hogy felforgassa, felpizkálja az embernek a legmélyebb, legrejtettebb kétségeit, aggodásait, bűntudatát. Azért az a címe, hogy *Pedig én jó anya voltam*, mert az anya be akarja bizonyítani, hogy ő jó anya volt. Lépésről lépésre kiderülnek a hibák, ahogy egy fiatalember végül is magára marad a kérdéseivel, gondjaival [...]. A darab ütközteti az embert, például a bezárt embert, azzal az érzéssel, hogy ő mit élt meg. De arra is

rákényszeríti a nézőt, hogy átérezze, mit éltek meg azok, akik kint maradtak: az anyák, a feleségek, a hozzátartozók. Ez a börtönben mélységes fájdalmat okoz.

A szegedi előadás végén volt egy beszélgetés. Először is már attól megrendültem, hogy az elítéltek, húsztól ötven éves korig, ott álltak libasorban autogrammért. Senkitől semmit nem kérdeztem, de nem bírták ki, hogy egy-egy mondattal ne mondjanak valamit magukról. Volt egy egészen magas, vékony, szőke, kicsit Krisztus-arcú fiatalember, kis hegyes szakállal, akiről elképzelni sem tudtam volna, hogy börtönbe kerüljön. Ő is odajött autogrammért, és azt mondta, hogy megmondja őszintén, ő is gyilkossági kísérlet miatt ül, de nemsokára szabadul, már várja a menyasszonya. Ettől a fiatalembertől azután 9 oldalas levelet kaptam. [...] Azt éreztem, hogy a kinti világban is kell ez az anyag, fontos, hogy értsünk belőle. [...] Voltak, akik azt írták a levelükben, ami megjelent a Börtönújságban, és elküldték nekem, hogy nagyon köszönik az előadást, mert olyan ajándékot kaptak, amit, míg élnek, nem fognak elfelejteni. Ha egy elítélt a saját múltjával így érzi, akkor én meg azt érzem, hogy jó volt, hogy ott voltam. Én kaptam ajándékot, hogy ilyen mélységes mélyen érinthetem meg embereket. Volt egy fiatalember, aki elsőnek szólalt fel, egészen a falnál ült, koromfekete hajú, konok nézésű, 20-30 év közötti fiatal férfi volt. Ő megmondta őszintén, hogy nagyon haragudott rám, ki akart menni, de aztán mégis maradt. Szemrehányást tett nekem, hogy rosszul volt az előadás közben, nagyon nem szerette volna azt végighallgatni. Azt válaszoltam neki, hogy akkor én azt a tanulságot vonom le magamnak, hogy a legtöbbet érte el az anyag, amit elérhetett volna. Mert ennek az anyagnak az volt a dolga, hogy magának fájjon. És, ha magának fáj, akkor az nagyon jó. Mert ha nem fájna, akkor nagy baj lenne. Olyan levelet is kaptam, amelyben a levélíró párhuzamot vont a darábbeli Molnárné és az ő

édesanyja között, az édesanyja javára. Az illető most teológiát tanul a börtönben, úgy döntött, hogy lelkész lesz. [...]

Nagyon sokfelé jártam a darabbal, a néhányszáz lelket számoló kis falutól kezdve a nagy városokig, még az országhatáron túl is előadtam. Az egyik legkeményebb hely Aszód volt, az Aszódi Javítónevelő Intézet. Szélsőséges volt a közeg, voltak hihetetlenül lelkes kisfiúk, és volt olyan fiú, aki majdnem végig rádőlt a székre, mint a kabát, és nem nézett fel. Megbökdöste őt a nevelő, amikor úgy érezte, hogy elég volt már, az nem lehet, hogy nem figyel, és akkor felemelte a fejét, tiszta piros volt az arca, merthogy sírt. Az ellenállást azért volt nagyon nehéz leküzdeni, mert voltak gyerekek, akik dacból el akarták tartani maguktól az anyagot. Ők nehezebb korosztály. Az elítéltek már meglehetősen emberek, már valamit megszenvedtek, már valahol tartanak az útjukon. Ott is volt beszélgetés, egy újságíró is jött velem, a 168 óra egyik újságírója. Beszélgettünk a gyerekekkel, és az egyik azt mondta, hogy neki nem tetszett ez az egész, ő nem is akar erről beszélni. Ezután meghívtak szavalóversenyre zsűrielnöknek, és amikor megérkeztem, az igazgatónő mondta, hogy képzeljem el, hogy az a fiú, aki a múltkor háborgott, a pszichológusnőnek azt mondta, hogy bár az ő anyja lett volna ilyen. Tehát nem akarta, hogy érezze, értse, dacból ellenállt, de őt is megérintette a dolog. [...]

Azóta már többször meghívtak Aszódra, szeretek hozzájuk menni, annak ellenére, hogy ilyen dacosak, és ellen akarnak állni, de végül nem tudnak. Szeretem őket. Köszönöm.

Juhász Attila: Németh Évától, a tököli Fiatalok Bv. Intézete vezető nevelőjétől kérdezem, hogy mit jelent a fogvatartottak számára a színjátszás, ha azt aktív résztvevőként, színjátszóként művelik.

Németh Éva: Nehéz a művésznő után megszólalni. Mi, börtönben dolgozó nevelők is a lélekkel dolgozunk. Lélektől lélekig, vagy inkább szívtől szívig...

Tökölön többféle lehetőséget kínálunk a fogvatartottaknak a személyiségük formálására, önmaguk megismerésére, illetve arra, hogy megtanuljanak a saját életükért felelősséget vállalni. Ezek közül is kiemelt helyen szerepel a színjátszás és a zenével való foglalkozás. Ami a színjátszást illeti: több csoportban történnek foglalkozások, volt darab, amit csak fiatalok adtak elő, volt, amit a nagykorúak, és volt olyan, amelyben fiatalok és nagykorú fogvatartottak egyaránt részt vettek. A fogvatartottak minden esetben önként jelentkeztek, de különböző motivációkkal. A legtöbbjük eleinte a jutalomért jelentkezett (azt gondolták például: „Ha ezt megcsinálom, kapok egy jutalmat, és akkor az segíteni fog nekem abban, hogy esetleg feltételeken szabadulhassak”), egy részük a célért (például, hogy beteg gyerekeknek szólt az előadás), egy részük meg magáért a játékért, a zenéért. Ahogy a folyamat haladt előre, úgy változtak, alakultak át. Eltűnt az, hogy kapnak-e valamit az aktivitásukért, s ahogy egyre jobban megnyíltak, egyre többet mutattak meg magukból másoknak és önmaguknak. Felszabadultak lettek, vidámak, önállóak, és teli voltak ötletekkel.

Ezek a tulajdonságaik nem csak a játékban és a darab formálásában, hanem a díszletek, jelmezek elkészítésénél is megmutatkoztak. A darabokhoz fantasztikus díszletet készítettek hulladék anyagokból, leselejtezett lepedőkből, festéket és néhány olyan egyszerű eszközt felhasználva, ami rendelkezésre állt. Megváltozott az önmagukhoz és a másik emberhez való viszonyuk is. Eltűntek a személyes ellentétek, a rivalizálások, sokkal elfogadóbbakká, segítőkészebbekké váltak egymás iránt. Délutánonként a zárkában az volt a közös programjuk,

hogy a darabbal foglalkoztak, készítették a díszleteket, tanulták a szöveget, segítettek a társuknak, akinek esetleg még az olvasás is nehezen ment, hogy ő is meg tudja tanulni a szövegét, kikérdezték egymástól a szövegüket, és segítettek egymásnak abban is, hogy a gátlásaikat legyőzzék. Vagy a beszédhibás társuknak segítettek, akinek a beszédét alapesetben nagyon nehezen lehet érteni, s aki az előadáson gyönyörűen, tagoltan, érthetően mondta a szövegét. Fantasztikus erőfeszítéseket tettek, közben nagyon élvezték a próbákat. De a legnagyobb munkát nekünk és, azt hiszem, a fiúknak is az okozta, hogy elhiggyék önmagukról: ők is tehetségesek, hogy jól csinálják, amit csinálnak. Például, amikor házigazdaként az I. Autentikus Zenei Fesztiválra készültünk, a felkészítő kolléga legnehezebb feladata a fiúk önbizalmának, önbecsülésének átalakítása, fenntartása volt.

Az összes darabot, amivel foglalkoztunk, előadtuk nálunk az intézetben, illetve néhány darabot külső helyszínen, civileknek is bemutattunk. A *Ludas Matyit* vittük Fótra, a Gyermekközpontba, s ezt a darabot adták elő a fiúk a rákos beteg gyerekeknek is. A *Légy jó mindhalálig* című zenés darabbal Rákospalotán, a Leánynevelő Intézetben jártunk, vittünk előadást a „Zárt ajtók – nyitott lelkek” konferenciára, amelyen a zárt intézetekben és a gyermekvédelemben dolgozó kollégák vettek részt. Az intézetünkben megrendezett Kolonics György emléknapon szerepelt két fiú pedig – a szervezők meghívására – a Kolonics György halálának második évfordulójára szervezett fáklyás emlékevezés és emlékkoncerten vett részt a Dunán felállított vízi színpadon.

Nekünk, nevelőknek valamennyi alkalommal felemelő és megható volt látni, ahogy a fiúk játszanak, alkotnak, megélik a szerepüket, és örülnek a tapsnak, a sikernek.

Pogány Judit: Csak annyit fűznék a nevelőnő által elmondottakhoz, hogy Aszódon a debreceni javítóintézetektől kaptam egy cigánynótákból összeállított CD-t, amit hazafelé már meg is hallgattam. Ahogy ezek a gyerekek énekeltek, zenéltek, az olyan komolyságot, olyan fájdalmat tükrözött, hogy bőgtem végig az úton. Gyönyörűségesen szép volt. Amikor valamilyen ritmusos, vidám nótát játszottak, abból is sugárzott a fájdalom. Nagyon megérintett.

Juhász Attila: Mihály Attila bv. ezredestől, a Győr-Moson-Sopron Megyei Bv. Intézet parancsnokától azt kérem, hogy a náluk megvalósult színházi előadássorozat tanulságait ossza meg velünk, illetve kérdezem: hogyan működik a színház teremtette katarzis a börtönben.

Mihály Attila: Tisztelettel köszöntök mindenkit. Mielőtt válaszolnék a kérdésre, tolmácsolnom kell Ács Tamás színművész úr bocsánatkérését, miszerint ma nem tudott eljönni, pedig a programban szerepel. Ő a Forrás Színház tagja, nagyon lelkes, tehetséges fiatal színész, aki jelenleg egy filmforgatáson vesz részt, a főszerepet játszva. Bízom benne, hogy hosszútávon több büntetés-végrehajtási intézetben is meg fog jelenni, és előadásával segíti a munkánkat.

A kérdés arra irányult, hogy az intézetünkben szervezett szabadidős tevékenységek terén, ha a katarzis létrejön, milyen irányban fejti ki hatását. A színművésznő tolmácsolásában hallhattuk, hogy számára a börtönben való szereplés ugyanolyan nagy élményt jelentett, mint a fogvatartottnak az előadás. A mi tapasztalataink is hasonlóak. Az is elhangzott, hogy fájdalmat tapasztalt a börtönön belül. Nagyon fontos megállapításról van szó. Több ezer éves latin mondás szerint is „a börtön nem kellemes lakóhely” [Carcera mala mansio – A szerk.]. A szabadságvesztés-büntetés egyik célja a bűnelköve-

tők izolálása a társadalomtól. A büntetés-végrehajtás a bíróság által kirótt joghátrány érvényesítését valósítja meg, de melléte a reszocializáció is a célja. A jogszabály értelmében a szabadságvesztés feladata, hogy az elítélt a felelősségérzetét valamilyen szinten fejlessze: az önbecsülésének fenntartása mellett.

Mi egy megyei, előzetes ház vagyunk, a fogvatartottjaink háromnegyed része előzetesen letartóztatott. Az összlétszámunk egynegyed részét elítéltek teszik ki, nekik tolmácsolhatnánk, hogy egy-egy katarzis útján nézzenek szembe önmagukkal, nézzenek tükörbe. Ez egy nagyon meghatározó momentum a börtönön belül. Én azt gondolom a saját tapasztalataimból kiindulva, hogy ebből a „szembenézésből” van a legkevesebb. Ha végigmegyünk a zárkákban, azt láthatjuk, hogy a tükör az, ami valamely részén legtöbbször megsérül. Miért? Azért, mert nehéz belenézniük azoknak az embereknek, akik bűnt követtek el. Valamilyen úton-módon el kell juttassuk őket egy olyan lelkiállapotba, hogy először is elgondolkodjanak azon, hogy miért kerültek a börtönbe, másodsorban, ha már szembe néznek a bűnnel, merjék felvállalni azt, amit elkövetettek. Ekkor – véleményünk szerint – már nagyobb eséllyel indulhatnak el a visszailleszkedés útján. Kétoldalú a dolog. Azért, mert az államot képviselve mi közvetítjük a társadalom elvárásait, de egyben végrehajtjuk az izolációt is. A társadalmat képviselve viszont nem biztos, hogy mindig autentikusak, hitelesek vagyunk. Mi a feladatunk? Az, hogy a társadalom különböző szereplőit becsalogassuk a börtönbe, hogy ők valamit hitelesen tolmácsoljanak a fogvatartottaknak.

Ez a mi esetünkben Győrben úgy indult, hogy először a Bárka Színház sikerült megszólítanunk. Mi volt a kulcsa az egymásra találásnak? Az, hogy sokat kell dolgozni egy ilyen produkció létrejöttéért. Az intézetnek ezt természetesen meg kell

szerveznie, kezdve a kapcsolat felvételével, amikor is minden esetben el kell mondanunk, hogy a fellépésért ellentételezés-képpen sajnálatos módon semmit sem tudunk nyújtani. Amit kínálni tudunk, az talán a huszonnégy órás érdeklődés. Azt akarom ezzel érzékeltetni, hogy nem Győrből érkezett az első produkció, hanem a Bárka Színház tisztelt meg bennünket Mrožek: Multság című színművének előadásával. Ez egy háromszereplős darab, Mucsi Zoltán, Scherer Péter és Szikszai Rémusz színművész urak adták elő, óriási sikerrel. Tragikomédiáról van szó, a végén mindenki elgondolkodhatott azon, hogy mi is a multság az egész történetben. Ami a színháznak érdekes volt, hogy ezt a darabot börtönben még nem adták elő. Hajléktalanszállón, egyéb helyszíneken már próbálkoztak lemérni, hogy milyen hatást vált ki az előadás, de börtöntől még nem volt visszajelzésük. A végén, és a következő színházi előadások után is, lehetőséget biztosítottunk arra, hogy a jelenlévő fogvatartottak elmondhassák a véleményüket. A rendező és az egyik színművész tett fel kérdéseket a fogvatartottaknak. Ez volt a legérdekesebb része a beszélgetésnek, hogy meg tudnak-e szólalni a fogvatartottak. Az az igazság, hogy az előadás után úgy tűnt, mintha megakadtak volna a szavak a fogvatartottak torkán. Végignevették a tragikomédiát, de a végén rájöttek, hogy ez valahol róluk szólt.

A következő vendégünk a Forrás Színház volt, ahonnan Ács Tamás színművész úr érkezett, Gogol színjátékát, az *Egy örült naplóját* adta elő. Frenetikus volt a siker. Mindenki rájöhetett arra, hogy egy örült, illetve egy normálisnak mondott ember viselkedése között nem húzódik feltétlen éles határvonal, és mindenki belegondolhatott abba, hogy őt magát hová helyezi.

Fontos megjegyezni, hogy nemcsak a fogvatartottaknak szól egy-egy előadás, hanem a személyi állománynak is. Nekünk is folyamatosan definiálnia kell a saját helyzetünket, és tanul-

ni a magunk feladatkörét, azt, hogy az intézetben belül mi is a dolgunk, és mi nem.

Az előadások sorában a Tünet Együttes következett a Priznic című komédiájával, amely egy kórházi osztályon fekvő két lúzer történetét mutatja be. A fogvatartottak önként jelentkeztek erre az előadásra is, amely alatt kiszakadtak a mindennapokból, egy kicsit úgy érezhették, hogy nem a börtönben vannak. Mire az előadás véget ért, újból feltehették a kérdést önmaguknak, hogy miért is vannak itt, mit jelent számukra az, hogy a szabadságvesztésüket töltik, vagy ha előzetesen letartóztatott az illető, akkor mivel is vádolják őt.

Ez a folyamat tehát az elhangzottak szerint indult, és jelenleg ott tart, hogy végre meg tudtuk szólítani a Győri Nemzeti Színházat is. Novemberben érkeznek majd az intézetünkbe. Nagy Viktor igazgató úr szívesen emlékezett vissza arra, hogy amikor Pécsen volt egyetemista, a színházzal a helyi börtönben adtak elő, ami számára máig kellemes emlék maradt.

Elhangzott a megnyitón, hogy a börtön a társadalomtól izoláltan működő olyan komplexum, amit egyébként a társadalom hozott létre, csak néha elfelejtkezik erről. A börtön hosszú távú feladatait szintén a társadalomnak kell meghatároznia, de ha nem lát bele a börtön életébe, roppant nehéz azt objektíven megtennie. Én úgy látom, jó az, hogy sok partnert meg tudunk szólítani, hogy komolyabb színházi előadásaink vannak. Szerencsére sok más egyéb programjaink is futnak: fotókiállítások, jóvátételi programok stb. Ezek mind arról szólnak, hogy sok-sok szereplőt próbálunk megcélozni, beengedni a társadalom különböző szegmenseiből, hogy jöjjenek be, nézzék meg, hogy működik a börtön, próbáljanak objektív képet kialakítani arról, hogy mi is történik ma Magyarországon a

büntetés-végrehajtásnál, mert igazán azok az információk a hitelesek, amit ők tudnak továbbadni.

Végezetül egy híres mottót szeretnék idézni. 2007-ben adták át szervezetünk múzeumát, ami egy fontos évszám, hiszen a büntetés-végrehajtási szervezet végre egy önálló múzeumot tudott létrehozni. Ennek választott jelmondata – „Tegyék őket szorgalmasokká, és akkor becsületesek lesznek!” – a büntetés céljáról szól, és az 1700-as évek végéről, John Howard angol gondolkodótól származik. Úgy vélem, hogy ez a gondolat munkánk egyik vezérfonala lehet, és mindannyiunknak, akik a büntetés-végrehajtásban dolgozunk, érdemes mérlegelnünk, hogy hol is tartunk ezen az úton.

Juhász Attila: Nagyon köszönöm Pogány színművésznő és két kollégám szavait, amelyek nagyon érzékletesen, ugyanakkor más-más aspektusból világították meg, mit jelent a színház a börtönben, mi jellemzi az alkotás, befogadás, katarzisz folyamatát.

Engedjék meg, hogy röviden a mi kezdeményezésünkről is beszéljek. Egyre többet foglalkozunk a fogvatartottakkal, segítjük az áldozatokat, de senki nem foglalkozik azokkal, akik csak a hiányt érzik a börtönbüntetésből, vagyis a hozzátartozókkal. Ezért csatlakoztunk egy angol eredetű kezdeményezéshez. A projekt – melynek címe: *Esti mese* – célkitűzése kettős: elsősorban a családi kötelékek fejlesztése, megerősítése, másrészt a fogvatartottak olvasási készségének, képességének a fejlesztése, de ezen túl az oktatásban való részvétel igényének a felkeltése is.

A szabadságvesztés-büntetés kiszabása a fogvatartotton túl a családra is sokszerűen hat, és éppen azoknak a hozzátartozóknak jelenti a legnagyobb emocionális megterhelést, akik

teljesen ártatlanok a bűnelkövetésben – a gyermekeknek, akiknek szülei börtönbüntetése miatt hamar szembesülniük kell az elhagyatottság, a szégyen és a magány érzésével. Tervezett programunk ezt az érzelmileg legsérülékenyebb csoportot szeretné elsősorban támogatni.

A fogvatartottak önkéntesen, kérelmi lapon történő jelentkezés alapján kerülhetnek a programba. A kapcsolattartóként nyilvántartott gyermekük, vagy unokájuk részére készíthetik el az anyagot. A CD-t a programban részt vevő fogvatartottak részére jutalomként biztosíthatja az intézet, illetve a fogvatartottak meg is vásárolhatják azt a letéti pénzük terhére. Saját terveik szerint készíthetik el a lemez borítóját, majd a kész CD-t a látogatófogadás alkalmával adhatják át a hozzátartozóiknak.

BUDAI ISTVÁN

bv. ezredes, intézetparancsnok

Kultúra a börtönben, „freskóterápia”

Magyarország egyik legrégebbi, műemlék börtönépülete a Balassagyarmati Fegyház és Börtön. Az intézet 1842-45 között épült. A börtönépítészetben formailag teljesen új megoldást jelentett a kör alakú, hatszintes, panoptikum rendszerű börtön terve. Az eredeti tervek szerint a körépületben kör folyosókról nyíló 168 cellán kívül két munkaterem és egy imaház is elhelyezést nyert. A hasonló korú és rendeltetésű börtönépületek kis száma miatt nemcsak építészeti, de történetileg is jelentős. A börtön Kápolnáját 1857-ben királyi rendeletre adott parancs alapján szentelték fel. A szertartásokat ezután folyamatosan tartottak mintegy 90 éven keresztül. Tudomásunk szerint a későbbiekben az 1930-as évek tájékán a Balassagyarmaton letelepedő szalézi rend lelkészei látták el a fogvatartottak lelki igényeinek gondozását egészen 1949-ig, a börtönlelkészi szolgálat megszüntetéséig. Ezt követően meg kellett szüntetni a kápolna szakrális jellegét is, ezért egy állmennyezetet készítettek, majd raktártól kezdve elhelyezési körletig mindenre használták a helyiséget.

Az intézet vezetésének régi elképzelései között szerepelt a műemlék börtön kápolna helyreállítása, egy olyan többfunkciós helyiség szerettünk volna itt kialakítani, melyben méltó körülmények között lehetőség nyílik a fogva tartottak hitéletének gondozására, de biztosítottá válik a fogvatartottak részére a könyvtár kulturált, jó színvonalú elhelyezése is. Az anyagi források hiánya miatt sokáig csak álmodtunk a kápolna helyreállításáról, a büntetés-végrehajtásban keletkezett szállóigé jut eszembe: „amíg volt pénzünk nem volt ötletünk, most nincs pénzünk, viszont van ötletünk”, egy kötetlen baráti ösz-

sejövetel kapcsán megszületett a freskóterápia gondolata. A piaci viszonyok leleményessé teszik az embert, hogy hogyan tegye eladhatóvá az ötletét.

2007-ben megjelent a Norvég Civil Támogatási Alap pályázata kulturális örökségvédelem témakörben, a Társadalmi Visszaailleszkedést Segítő Egyesület és az ARTTEKA Művészet Határok Nélkül Egyesület közös pályázatot nyújtott be a műemlék börtön kápolna helyreállítására, szerencsénkre a bíráló bizottság érdeklődését is felkeltette a freskóterápia ötlete.

Az elkezdett munka precedens és egyedülálló. Egyedülálló, mert börtön kápolna ilyen mértékű helyreállítása még nem valósult meg, ráadásul a Norvég Civil Támogatási Alapnak köszönhetően nem állami pénzből készült el, és aki látta, az talán megerősít, hogy egyedülálló azért is, mert ilyen méretű és kivitelezésű börtön kápolna nincs a büntetés-végrehajtáson belül. Precedens, mert az itt elhelyezett elítéltek bevonásával valósítottuk meg elképzeléseinket.

Hivatalos megfogalmazás hiányában, mi úgy gondoljuk, a freskó terápia büntetés-végrehajtási intézetben belül attól lehet különleges, hogy nem csupán egy művészeti ág, hanem egy képzőművészetre épülő, egyedülálló közösségfejlesztő módszerként is működhet. A módszer két fő részre bontható: a folyamat egyik részét kitevő témafeldolgozó, a falfestést előkészítő szakaszra és a folyamat kicsúcsosodását jelentő freskó-festménynek, mint fő produktumnak az elkészítésére. Freskó a művészi önkifejezésnek is nagyszerű eszköze. Ezenkívül az egész folyamatot végigkísérő csoportmunkában megvalósuló közösségi munka és alkotás fejleszti az elítéltek alkalmazkodó, kooperációs és kommunikációs készségét, gondolataik kifejezésére ösztönzi őket. A módszer által kompetenciáik nemcsak közösségi szinten bővülnek, hanem a vizuá-

lis és más kreatív művészi eszközök alkalmazásával egyéni szinten is fejlődnek, az önkifejezés útján önismeretük, kreativitásuk, problémamegoldó készségük is fejlődik. A módszer által minden résztvevőnek fejlődik a manuális készsége, az esztétikai érzéke, a kifejezőkészsége.

A nyertes projekt ismeretében gyorsan összeállt az a szakmai stáb, aki kidolgozta az elméleti oktatáshoz szükséges tanjegyzetet. 70 fő önként jelentkező elítélt a képzés során megismerkedett és elsajátította a művészmeszes falfestési technológiát, amely már bizonyos szakmai rétegek által ismert antik-meszes eljárás továbbfejlesztett, mégis innovatívnak számító technológiája, amit Lencsés Zsolt festőművész, freskófestő fejlesztett ki a falfestési anyagokkal együtt, több mint 20 éves hazai és nemzetközi alkotói munkája során.

A fogvatartottak az elméleti oktatás után gyakorlatban is alkalmazták a technológiát, majd részt vettek a művészeti dekoráció és a freskók megtervezésében, az alkalmazott szimbolika és az általuk hordozott üzenet képi és figurális megtervezésében és megalkotásában. Mint ahogy a képeken is látható, a kápolna felújításával együtt járó egyéb szakmunkákból is kivették a részüket. Áttételesen sikerült több bv. intézetet is bekapcsolni a programba, Sátoraljaújhelyről érkezett az a két elítélt, aki az ablakokat festette, a freskó témái rajzpályázat útján kerültek kiválasztásra, Balassagyarmat mellett márianosztrai és váci elítéltek munkáiból.

Egy közösségi teret teremtettek meg, miközben a fogvatartottak egy speciális közegben és speciális körülmények között olyan építészeti, szakmai és társadalmi értékrendet sajátíthattak el, amely a szakemberek elvárása szerint is meghatározóvá válhat emberi, társadalom- és személyiségfejlődésükben. Sok esetben a szabadságvesztés alatt az elítéltek

tanulnak valamilyen szakmát, ezek azonban megmaradnak az átlagosnak nevezhető élettérben, amely csupán ritka, egyedibb esetekben okozhat az életüket is meghatározó rendkívüli élményt. Ebben a projektben, a műemléki épület helyrehozása során, egy-egy olyan tevékenységet folytattak, amely speciális képzést adott a fogvatartottaknak. A helyreállítással együtt folyamatosan oktatást kaptak, ezzel tudatosan, vagy tudattalanul, észlelték, megértették a munkafolyamat egyediségét, ok és okozatát, és a volt csúnyából az esztétikailag szép, új dolog megteremtését. Ez egy meghatározó élményt nyújtott a folyamatban részt vevőknek a kezdettől egészen a művészi, társadalmi és egyházi interpretálásig és megvalósításig.

Ez a munka egy olyan tér létrehozását eredményezte (művészileg megfogalmazott kupola és könyvtár), amely társaik elismerését, és közvetve vagy közvetlenül a társadalom elismerését is magában hordozza. A helyiség mindkét funkcióját megtartotta, melyben kissé dominánsabb jellegű a kápolna-funkció, de csaknem ugyanilyen súlyú a bibliotéka, vagyis a könyvtárjellege is. Multifunkcionális teret szerettünk volna kialakítani, ahol a lelki gondozásnak, vallásgyakorlásnak, oktatásnak, önképzésnek, kulturális foglalkozásoknak - benne a könyvtárhasználatnak is -, meg van az a szerepe, ami csökkent a börtön totális jellegéből adódó személyiségromboló hatást.

A freskók témái úgy kerültek kiválasztásra, hogy mondanivalójukban kapcsolódhatnak a bűnhöz, a megbocsátáshoz, a felebaráti szeretethez, a megtéréshez.

Szintén egy érdekessége a projektnek, hogy megindult a civil szakmai réteg érdeklődése az antikmeszes eljárás és a díszítő festészet iránt, a balassagyarmati Szondi György Szakközépiskola és Szakiskola mellett a pécsi Pollack Mihály Műszaki

Szakközépiskola, Szakiskola diákjai és tanárai is részt vettek a kivitelezésben.

A kialakuló teret folyamatosan látták azok az elítéltek is, akik nem kapcsolódtak be a projektbe, de most már úgy érezték, hogy ehhez nekik is hozzá kell járulni és önkéntes adakozást szerveztek, közel 100 e Ft gyűlt össze, amit a kápolna felújításra ajánlottak fel, ebből rendeltük meg az oltárt és a felolvasó állványt.

Eddig ilyen típusú szakmai képzés, és személyiségformáló terápia a büntetés-végrehajtási intézetekben nem volt. De követendő lehet, hiszen a civil szféra és a művészeti közösségek összefogásával egyszerre hoz létre a társadalom számára fontos emberi és műemléki értéket.

A bűnözés csökkentése társadalmi érdek. A bünt elkövetett személy lelki életének megőrzése, fejlesztése, kulturális hátrányainak csökkentése, szakmai tudásának növelése hozzájárulhat a sikeres társadalmi reintegrációhoz. A művészet értékformáló szerepének megfelelően, megtanulja tisztelni a társadalom által előállított értékeket, azokat, amelyeket ő korábban megsértett.

Mennyire inspiráló egy ilyen térben foglalkozáson részt venni, mutatja, hogy elkezdődött a freskók témáinak „rock operás” feldolgozása. A balassagyarmati elítéltek megtekinthették a Márianosztrai elítéltek előadásában a tékozló fiú történetét. Jelenleg folyik Fellegi Ádám zongoraművész irányításával az irgalmas szamaritánus történetének feldolgozása. A művészek felhasználásával is szeretnénk elkerülni azt a másik szállóigét, hogy „nincs rosszabb az unatkozó elítéltnél”.

ÉLES ÉVA
szakpszichológus

Kultúra a börtönben, a börtön kultúrája

Tisztelt Vendégek!

Igen nagy megtiszteltetés a kultúra fővárosában bemutatkozni. A városban zajló építkezésről, lázas készülődésről, a kulturális programok sokaságáról a médiából értesültünk. Bár örömmel töltött el a kiállítás megrendezésének gondolata, mégis szorongtunk a feladat kihívása miatt. Tudjuk, rangot jelent ebben a városban kiállítást rendezni, itt szinte minden a minőségi kultúráról, az alkotó tevékenységek sokszínűségéről, a művészetekről szól.

Készülődésünk e gondolatok, érzések jegyében zajlott. Az alkotók lázasan dolgoztak, folyton a program időpontjáról, a részletekről faggattak. Műveik bemutatásakor büszkén hangoztatták, hogy az éppen elkészült munkát a pécsi kiállításra szánták. Türelmetlenül várták az őszt, hogy elérkezzen a válogatás, keretezés és csomagolás ideje. A készülődés öröme, szenvedélye hatotta át őket. Hormiga művésznevű fogva tartott - aki a szegedi alkotócsoporthoz vezetője - előkészítette a képeket a kiállításra, a sokszínű és sokféle képekből a zárka beszűkült terében, képzeletben építette fel az itt látható szellemi egységet, a börtöntárlatot. Elmondhatom, hogy a legjobbat és a legszebbet akartuk elhozni Európa Kulturális Fővárosába, mert hisszük, hogy a bűnelkövető ember is képes művészi értéket teremteni, alkotásával sorstársainak és másoknak emocionális, kognitív élményt nyújtani.

Képzőművészeti tárlatunkon négy büntetés- végrehajtási intézet alkotói mutatkoznak be. Együttműködésünk szép példaként említhető ez a kiállítás, az ország négy sarkából össze-

gyűjtött alkotások, Szegeden tervezett kiállítása Pécsen kerül bemutatásra. A tárlat törzsanyagát a szegedi alkotók adják, hozzájuk csatlakoznak a sopronkőhidai, a sátoraljaújhelyi és pécsi alkotók.

Ha végigtekintenek a tárlaton, akkor ezt a felépítést látják.

A sokszínűséget fontosnak tartottuk, ezért változatos technikával elkészített műveket válogattunk a kollekcióba. Így kerül bemutatásra olajfestmény, grafika, cérnakép, montázs és kerámia. Sajnos a hely adottsága miatt nem tudunk nagyobb számban kézműves munkákat bemutatni, „Fogságban” című váza az egyedüli kerámiaalkotás.

Most a Szegedi Fegyház és Börtön alkotóiról és az alkotás folyamatáról szeretnék néhány szót mondani. Intézetünkben hagyománya van a képzőművészi tevékenységnek, az elítéltek mindig szerettek festeni, szobrászkodni, barkácsolni. Már a 90-es évek elején az intézet belső tereinek felújítási munkáiba bevonták a fogva tartottakat, ők készítették a díszterem és a bejárati helységek hiányzó üvegképeit, a díszteremben látható arcképcsarnokot, az intézeti kápolna festett ablakait, továbbá elítélte faragta a kápolnában található feszületet és korpuszt. A fogva tartottak alkotásai szervesen beépültek az intézet tárgyi kultúrájába, a közösség értéknek tekinti, megbecsüli ezeket.

Alkotónak, festőnek, grafikusnak lenni mindig megbecsülést jelentett a börtönben. Ha valaki a fénykép alapján élethű rajzot készít, az művésznak számít. De művész az is, aki szép tájat, állatot tud rajzolni, festeni. A fogva tartott miközben másokat lerajzol tanul, ábrázoló készsége, látásmódja fejlődik, lelke befogadja a másik ember világát. Kölcsönösen hatnak egymásra, az alkotó ember megjeleníti az elveszett világot, a szeretett személyeket, művének hatására a zárka érzelmmel, emlékekkel telítődik. Az élmény hat az alkotóra, őt is megérinti

a másik ember érzelme, rövid időre betekinthet társa és önmaga életébe. A rajzok révén az alkotó megbecsüléshez, tudása révén hatalma, önbecsülése növekszik. Az együttes élmény én erősítő hatásának, különösen a börtönbekerülés első időszakában óriási szerepe van a lelki egyensúly megőrzése szempontjából.

Szegeden a művészi hagyományokra alapozva kezdtük a művészeti tevékenység szervezését, fejlesztését. Úgy gondoltuk, hogy a fogva tartottak képesek meghaladni a fénykép és - reprodukciók másolásának szakaszát, feltételeztük, hogy pszichológiai, művészi irányítás mellett kreatív tevékenységre alkalmasak.

A szegedi alkotók autodidakta módon sajátították el a művészi fogásokat, technikákat, egymástól sokat tanulnak. Ha valaki rájött valamire a portréábrázolás során, azt szívesen elmondta a többieknek. Kötetlen csoportos és egyéni beszélgetéseink során a lélek, mint a mondanivaló hordozója került szóba. Megtanulták, hogy az alkotások nemcsak szépek, hanem üzenetük van, még akkor is, ha a forma - tér - szín dimenziók nincsenek jól ábrázolva. Számunkra a képek belső mondanivalója, az üzenete lett a fontos. Festés, rajzolás közben saját lelkével találta magát szemben az ember. A fogság kiváltotta bánat, fájdalom, szorongás a képek tartalmában objektivizálódva, távolabbra kerül az alkotótól, ezáltal jobban megérthető, elfogadhatóbb lesz. Ha úgy tud formát adni lelki kínjainak, hogy az elveszíti személyes jellegét, megjelenítve így az egyetemest, hordozója lehet mások mondanivalójának is. A kreativitás színvonalának növekedésével, kedvezőbb a személyiségváltozás, a pszichés gyógyulás. Az alkotó tevékenységhez szükséges szellemi pezsgést a Dankó Pista fesztivál keretében szervezett színházi előadások, zenei programok, jeles személyiségekkel való találkozások biztosították.

A tárlaton szereplő képek 2009-ben „Kereten kívül” és a 2010-ben „Van egy álmom” című pályázatra készültek. A pályázati felhívásban arra kértük a fogva tartottakat, hogy pályaműveikben a börtönéletet, a bezártság kiváltotta érzéseket, vágyakat, a szabadulással kapcsolatos gondolataikat, álmaikat fogalmazzák meg. Az alkotási folyamat során azt láttam, hogy az elítéltek nem szívesen fordulnak környezetük felé, menekülnek a börtöntéma megjelenítésétől. A tagadás lélektani folyamata jelezte, hogy hol is tartanak az élethelyzet elfogadásában. Négyszemközti beszélgetésben megosztották féltelmeiket, attól tartottak, hogy az ábrázolással megsértik környezetüket, élethelyzetük romolhat.

Az álmokkal kapcsolatos pályázatra sokan adtak be pályaművet, de kevesen mertek álmodni, képzeletben kipróbálni a szabadulás előtti, illetve utáni életet. A harmadik helyezést elért alkotó 14 600 napot fog a fegyházban tölteni. Elképzelte hogyan fog kinézni szabaduláskor, lesz –e megbocsátás; ha ítéletét letölti. A csont sovány férfi irgalomért könyörög.

A díjnyertes alkotás, Sordino 2038 is ezt a kérdést feszegeti. 8 395 nap bezártság után, életét, otthonát ilyennek képzelel el a festő. Az Éden kép festője is a bűn – megbocsátás problémáját jeleníti meg. A széttöredezett, taszító hideg világ fölött emelkedik az új világ, ide belépni csak a régi elhagyásával lehet.

Faludy György költő portréját már évekkel ezelőtt megfestette Hormiga fogvatartott, akit nemcsak Villon balladáinak átköltései miatt kedvelnek a börtönökben, hanem sorstársuknak érzik, a recski rabsors alapján. Faludy számára a túlélést az irodalom jelentette. Mérei Ferenc, aki szintén Recskén töltötte büntetését, Lélektani Napló című munkájában ír a börtönének okozta prizonizációs ártalmakról. Meglátása szerint az elszürkülés, kiégés és szellemi leépülés ellen csak az alkotó gondolkodás, az aktív munka, az új teremtésének képessége véd.

A kiállítás minden alkotása magán viseli alkotójának és környezetének vonásait. Hiszem, hogy a festmények és egyéb alkotások hűen tükrözik a büntetés-végrehajtásban folyó alkotói munkát. A képzőművészeti tevékenység nemcsak szabadidős elfoglaltságot jelent, hanem eszköz a lelki egészség, a hosszú büntetés alatti reménytelenség leküzdéséhez.

A bv intézetek, valamint a fogvatartottak nevében a bemutatkozás lehetőségét köszönöm.

Kérem, tekintsek meg kiállításunkat.

FÁBRY, ANTON

katonai ügyész

Börtönkultúra és kultúra a börtönben

Ez a téma már előre is túlzottan széleskörűnek tűnik. Mert mit is értünk a „kultúra” fogalom alatt? A Kis csehszlovák enciklopédia szerzői úgy vélekednek, hogy a „kultúra” az emberi élet szervezésének és fejlődésének különleges mód-szere, amely a fizikai és szellemi munka eredményeiben, vagyis a társadalom szabályrendszerében, intézményeiben, szellemi alkotásokban az emberek természet iránti kapcsolataiban és egymás közötti kapcsolataiban az ember magához való viszonyulásában stb. nyilvánul meg...¹ Ebből kiderül, hogy a kultúra szó alatt az emberek által eredményezett bármilyen fizikai vagy szellemi alkotást érteni lehet, persze, mint minden alkotás lehet pozitív, avagy negatív értékű. Ez teljes mértékben vonatkozik a börtönkultúrára is. Tehát amit a fogvatartottak alkotnak, jót vagy rosszat, a fogvatartottak kölcsönös kapcsolatait, a személyzethez fűződő viszonyaikat, a külvilággal tartott kapcsolatukat, tényleges megnyilvánulásukat, de az ún. „másik életüket” is. Úgy is mondhatnám, hogy minden, amit a fogvatartottak átélnek és alkotnak a falakon belül, életmódjukat és viselkedésüket is börtönkultúrának nevezhetjük.

De mit is jelent ezzel szemben a „kultúra a börtönben” című fogalom? Pontos választ e kérdésre nem találunk sem az ENSZ a Fogvatartottakkal szemben alkalmazandó minimális standard szabályokban² sem, habár, kimondottan szabályoz-

¹ Malá československá encyklopedie, Praha, Academia, 1988, 653 old.

² Štandardné minimálne pravidlá pre zaobchádzanie s väznenými osobami (www.google.sk)

zák a kezelés fogalma alatt (66. cikk. 1. pont) az oktatást, a vallásszabadságot a szakképzést, mint eszközöket. Majd a 77. cikk. 5. pontja alatt a szakképzést még pontosítják is, és a 77. és a 78. cikk pedig ugyanígy az oktatást és a szabadidő felhasználását fogalmazzák meg, mégsem beszélnek kimondot-tan sem börtönkultúráról, sem pedig kultúráról a börtönben. Hasonlóképpen a 2/2006 szám alatt elfogadott új Európai börtön-szabályok³ sem határozzák meg ezeket a fogalmakat, de a tartalmukat mégis elég aprólékosan tárgyalják. Említhetném a 27. cikkelyt, amely a fogvatartottak tornáztatását szabályozza, vagy a 28. cikkelyt, amely az oktatást szabályozza, illetve a 29. cikkelyt, amely a vallásszabadságot szabályozza.

Szlovákiában a jogi szabályozás ismeri valamivel pontosabb leírását a börtönkultúrának, igaz hogy más megjelölés alatt. A tartalom azonban megegyezik. A szabadságvesztés büntetés végrehajtásáról szóló 475/2005. számú törvény⁴ (alább csak BV törvény), 35-ik §-a szerint „A kulturális - felvilágosító tevékenység alatt olyan érdekaktivitásokat és szabadidő-töltési aktivitásokat értünk, amelyek az elítélt számára elfogadható tevékenységi és viselkedési példák összegét, valamint az emberi viszonyok, élet és a társadalom iránti tiszteletet közvetítik.” A törvény lehetővé teszi, hogy az elítélt tanulmányi anyagokat, irodalmat és az érdeklődési tevékenységének megfelelő eszközöket, valamint sportfelszerelést kapjon csomagban. Az elítélt engedélyt kaphat az intézet igazgatójától saját rádió vagy televízió készülék használatára (az intézeti berendezésen kívül). Rendelkezést találunk az intézeti könyvtár igénybevételenek a lehetőségeiről is.

³ Nő recommendation 2/2006 on the European Prison Rules (www.google.sk)

⁴ Zákon č. 475/2005 Z. z. o výkone trestu odňatia slobody a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení zákona neskorších predpisov

A Bv. törvény végrehajtására kiadott miniszteri hirdetmény⁵, más néven „a szabadságvesztés büntetés-végrehajtási szabályzata” a 44. §-ban nagyon aprólékosan szabályozza az elítéltek oktatását, a 45. §-ban kulturális és felvilágosító tevékenységet a 46. §-ban pedig a könyvtár igénybevétele és végül a 47. §-ban a rádió és televízió használatát. E rendelkezések közül főképpen a kulturális és felvilágosító tevékenység tartalmának a megfogalmazása érdemel különös figyelmet. E fogalom alatt főképpen az elítélt jogi tudatának és szociális gyakorlatának (a szó szoros értelmében: „ügyességének”) növelésére irányuló tevékenységeket értjük, továbbá más különféle élet és társadalmi problémákra irányuló témák tárgyalását a történelemből, műveltségéből, (kultúrából), tudományból és más hasonló ágazatból, azzal a céllal, hogy ez elítélt számára a társadalmilag elfogadható cselekvési mintákat közvetítse neki. A Szabályzat ide sorolja az elítéltek sport- és érdek tevékenységeit, az elítéltek számára szervezett kulturális, oktatási és szórakoztató rendezvényeket és más az elítéltek kulturális és műveltségi színvonalának a növelésére irányuló tevékenységet. Ez a felfogás is bizonyítja, hogy a börtönkultúra és kultúra a börtönben nagyon széles fogalom és teljesen pontos meghatározásukat a hazai jogszabályok sem tartalmazzák.

Elmondhatjuk tehát, hogy az az általunk tárgyalt két alapfogalom értelmezését sehol sem találjuk meg pontosan. Kénytelenek vagyunk tehát az általánosan elfogadott és értelmezett fogalmakból kiindulni és főképpen figyelembe venni a börtön viszonyok sajátosságát, annak kettős minőségét. Mert tagadhatatlan, hogy van egy tényleges, a mindennapi életben megnyilvánuló és a fogvatartottak, valamint a személyzet által is észlelt börtönélet, amelyhez elválaszthatatlanul kapcsolódik a

⁵ Vyhláška Ministerstva spravodlivosti SR č. 368/2005 Z. z., ktorou sa vydáva Poriadok výkonu trestu odňatia slobody

fogvatartottak ún. „második életvitele” is; és van az a kulturális igyekezet, amelyet a társadalom a börtönintézmények személyzete által igyekszik a fogvatartottakkal elfogadtatni és elsajátítani. Nos, ez utóbbi alatt értelmezem én a „kultúra a börtönben” című fogalmat. Természetesen a társadalomnak és különösen a személyzetnek tudatában kell lenni, hogy milyen környezetben és milyen körülmények közepette (a kényszer alkalmazása) igyekezzenek a fogvatartottakra hatni. Egy percre sem szabad elfeledni, hogy a szabadságvesztésnek nagy dilemmája van: kirekeszti az egyént a társadalomból annak céljából, hogy ebben a különleges zárt környezetben megtanítsa arra, hogyan is kell élni ott, ahonnan ki van rekesztve. Ha már így van, azt sem szabad feledni, hogy még soha, sehol a világon senkinek sem sikerült mást emberségre, jóságra nevelni embertelen durva magaviselettel vagy módszerekkel. Tehát erre okvetlen figyelemmel kell lenni akkor is, amikor a fogvatartottak környezetébe bármilyen kultúrát vagy más nevelési módszert akarunk bevinni és alkalmazni. E feltétel nélkül nincs redukáció, de reszocializáció sem. Akkor pedig a szabadságvesztés büntetés eredménytelen, hasztalan marad, és akkor mire van?

Az első pillantásra az elmondottak alapján úgy tűnik, mintha a „börtönkultúra” és a „kultúra a börtönben” című fogalmak ellentétesek lennének. Pedig a valóság az, hogy van börtönkultúra, és természetesen azt szeretnénk, hogy a börtönökben a társadalmilag elfogadható, vagy inkább megkívánt kultúra fejlődne és segítene megváltoztatni a rabokat. Már a rövid mondatból is érthető, hogy nagyon bonyolult, nagy kiterjedésű és valójában is sokakat érintő problémakörrel van itt szó. Nemcsak a rabokat, vagy szebben szólva a fogvatartottakat érinti, hanem közvetve és közvetlenül a személyzetet és nem zárnám ki még a fogvatartottak hozzátartozóit sem. Sőt kihát ez a személyzet hazai környezetére is. Itt szeretnék megemlí-

teni egy elítélt által, rabsorsáról írt színdarabot, amit Csehországban és Szlovákiában előadtak a nagyközönségnek is. A színdarab úgy végződik, hogy a hosszú tartamú szabadságvesztés büntetésre ítélt fogvatartott öngyilkos lesz, mit sem törődve azzal, hogy az általa meggyilkolt sértetteknek kiskorú gyermekei árván maradtak és legalább a börtönből segíthette volna őket a keresetével. Tehát a színdarab nevelő hatását tekintve a pesszimista végmegoldása inkább káros mintsem hasznos maradt. De akkor mi értelme volt bevinni az intézetekbe és mi értelme volt még a nagyközönségnek is bemutatni? Ebből a kis példából is értelmezhető, hogy milyen vékony jégen haladunk.

Most viszont térjünk vissza az általánosabb megfigyelésekhez. Mivel ilyen nagy kiterjedésű témáról van szó, itt csak az elmúlt két évtized börtönkultúrájáról és a börtönökben érvényesülő kultúrájáról és kulturális neveléséről szeretnék a kedves olvasóval néhány tapasztalatot és megfigyelést közölni:

Igaz ugyan, hogy időben nem izolált tartalmú fogalmakról van szó és csak természetes, hogy a korábbi évtizedek börtönkultúrája is messzemenően kihatott a demokratikus forradalmakat követő börtönviszonyok fejlődésére Közép- és Kelet-Európában. Ezzel azt akarom mondani, hogy sem a higiéniai szokásaikat, sem például a tetoválást, vagy a különleges rab-szótárt, étkezési szokásaikat nem hagyták el, nem beszélve a „másik életük” megnyilvánulásairól. És mégis nagyon nagy változások történtek. A túlszűfolt zárkákat az elején a félig üres termek váltották fel, nőtt a koszt pénz, több lett a szabadidő, sőt sokan már munkát sem kaptak, csak henyéltek a zárkában, ha éppen nem valami „rambó”-filmet néztek a televízióban. A nagy befogadású börtönmoziknak véget vetett a rabzendülések veszélye, és nagy termeket felváltotta a belső televíziós körletek létrehozása. Így a fogvatartottak zárkáikban

maradtak és ott nézték a videó segítségével vetített televíziós programokat. Persze ez mellett tovább virágoztak a tiltott hazárdjátékok, mint pl. a kockavetés, a kártyázás és még sorolni lehet tovább is. Megtörtént az is, hogy akinek nem volt egy fillér adósága sem a bebörtönzésekor, bizony nagy adóssággal is szabadulhatott. És higgyék el nekem, hogy a hitelező az adósát akár évek múltán is biztosan megtalálta és az adósságot behajtotta rajta, mégha újabb bűncselekmény árán is. Éppen ezért veszélyes a hazárdjáték a börtönben. Sajnos a fegyelem csökkenése gyakran léhaságra, a higiéniai szokások elhagyására vezetett, amit csak lassan lehetett visszaállítani. Évek teltek el, amíg újra tiszta zárkákat és rendben tartott berendezést találtunk az intézetekben. De maguknak az elítélteknek kellett megérteni, hogy jobb a szoba, mint a zárka, és ha már be kell lenni zárva, igyekezzenek legalább környezetüket emberséges módon kezelni. Ez után jelentek meg a virágok a zárkákban és a zárkalakók egymás között kezdtek versenyezni azon, hogy melyik zárka lesz az otthonosabb nem azért, hogy ez a személyzetnek tetsszen, hanem hogy ők maguk érezzék ott jobban magukat.

Volt azonban a szellemi életnek hasznosabb új megnyilvánulása is. Igaz, hogy a kommunista ideológia kényszerített terjesztése megszűnt és ezáltal kinyílt az út a hitvallás szabadságának gyakorlására. De ez sem ment minden bonyodalom nélkül. Az intézetekben megjelentek nem csak a törvény által engedélyezett vallások és egyházak, vagy vallási közösségek, hanem a tiltott felekezetek, mint például a szatanisták, stb. Más új felekezetek pedig igyekeztek átragadni a már ténylegesen működő egyházak és vallásközösségek híveit is. Emlékezetes volt a számunkra, amikor az egyik intézetbe Jehova tanúi egy bájos hölgyet küldtek a rabok közé, amire szinte az intézet minden elítéltje erre a vallásra kívánt térni és természetesen folyóvízben akartak átkeresztelkedni. Hát ezért ez nem vallás-

szabadság és ezért is volt szükség már az elején a kíváncsi irányba terelni a vallásszabadság gyakorlását a fogvatartottak között. Létrejött vagy inkább felújult a tábori lelkészek hivatása és ezek vezetése alatt megjelenhettek az intézetekben a különféle egyházi és világi énekkarok, csoportok, biblia magyarázók, stb. Az egyházi kultúra azonban a képzőművészetre és a zenére is kihat. Nem csoda, hogy a fogvatartottak szívesen festenek vallásos motívumú képeket és ezekkel díszítik a zárkáikat. A sikeres másolatok festése, illetve gyakran eredeti képek készítése esetleges intézeti, sőt szélesebb szinten is megrendezendő állandó vagy alkalmi kiállítások tárgyává váltak. Emlékezetes a múlt század '90-es éveiben, Kanadában rendezett ilyen kiállítás, majd Bulgáriában a fogvatartottak vallásszabadságának a gyakorlásáról megrendezett nemzetközi konferencián kiállított képek egész sorozata is sok ilyen motívumú képet mutatott be. Ez már a börtönkultúra olyan magas fokú megnyilvánulása, amely visszahat az általános emberi kultúra fejlődésére is. Természetesen nem minden festmény, vallási motívumú. Sőt ismeretes az is, hogy az elítéltek személyisége (ideértve a kóros állapotukat is), kihat az alkotásukra. Ismertem egy sikeres festőt az elítéltek közül, akinek szinte minden alkotása piros színnel volt aláárnyazva. Kiderült, hogy piromániában szenvedett. De beszélhetünk sikeres fafaragókról, vagy az intézetekben elérhető anyagokból (kenyérbélszín, stb.) készült szobrocskákról és más kézművességről is. Ezek is éppen úgy vallási, vagy világi motívumokra vallanak.

Ismeretesek továbbá a fogvatartott nők által varrott díszterítők és csipkék, vagy ruharészek. Egyszerűen az érdekszakkörök nagyon sok érdekes dolgot alkotnak és ezeket nemcsak sokan megnézik, hanem meg is szeretnék vásárolni. Ilyenfajta vásáros kiállítást évente szerveznek például Bécsben, vagy a Szlovákiai Besztercebányán. Az eladott művek ellenértékéért kapott pénzt az intézetek a szakkörök továbbfejlesztésére for-

díjják, illetve a szerzői joguk alapján a szabadulásukkor hazavihetik.

A fogvatartottak között nagy érdeklődésnek örvend az olvasás. Ez a szabadidő kitöltésének egyik legkedveltebb módja. Az intézetekben gazdag könyvtárak léteznek és ezek mellett olvasó- vagy színdarabokat előadó szakcsoportok tevékenykednek. Ezt a tevékenységet azonban ismerték már a demokratikus forradalmak előtt is, de napjainkban már ezek is megváltoztak. Léteznek intézeti újságokat szerkesztő és kiadó csoportok, számítógép-kezelést oktató csoportok. Ezek munkája nemcsak a börtönkultúra mély, de aránylag gyors változására utal. Hiszen például a számítógép-kezelés elsajátítása ma már egyik fontos feltétele a szabadulás utáni társadalomba való sikeres beilleszkedésnek. A könyvespolcokról pedig szinte pár nap alatt eltűnt a volt rabokból lett írók alkotása. Ehhez természetesen hozzájárul az is, hogy a börtön világa még mindig nagyon is tabuként kezelt, és ha az illetékes állami vagy társadalmi intézmények nem szolgáltatnak a lakosságnak elegendő és szavahihető információt a börtönvilágról és annak különlegességeiről, az emberek mindig szívesen fogadják az egyéni érdekekkel és tapasztalatokkal gazdagított, de valójában magát tisztázni és szépíteni kívánó volt elítélt szavát. Így válhat hős a gyáva és aljas gyilkosból csak azért, mert rendőrt ölt meg és hát az még a régi „vörös rendszerben” is szolgált. Hát ezt senki sem akarja és érthető, hogy az ilyen börtönkultúra visszahatásának az általános kultúrára nincs szükség.

Úgy vélem, hogy nemcsak hazánkban, hanem a környező országokban is a börtönlakók zöme nagyon ellenszenvesen, vagy éppen ellenségesen viszonyul a gyermekeket megrontó fogvatartottak iránt. Egyszerűen a rabbecsület is elítéli a védtelenekkel, vagy éppen a gyengébbekkel szemben elkövetett nemi erőszakot, avagy visszaélést. Ezt viszont kevesen tudják

a kívülállók közül. Pedig ha csak néhány potenciális elkövetőt visszatartana annak tudata, hogy ha cselekménye miatt börtönbe kerül, akkor ott kétszeres büntetés vár rá, már az is megmenthetne néhány szerencsétlen meggyalázott, vagy megrontott gyermeket. Miért ne élénk hát ennek a tudatával a prevenció keretében? Nézetem szerint a börtönkultúra minden hasznos megnyilvánulását ki kell használni.

Nem utolsó sorban vitatott kérdés az is, hogy az általános kultúra minden megnyilvánulását be kell-e juttatni a börtönökbe. Van olyan vélemény is, amely szerint egyszer, valamikor minden rab szabadulhat (hacsak nem tényleges életfogytiglani ítélték el). Márpedig akkor hozzájuthat az általános kultúra minden megnyilvánulásához. Az sem vitás, hogy nem észszerű, ha az elítélteket bármilyen módon is gátolnánk olyan információ megszerzésében, amire szüksége lesz a szabadulás után. Csak példaképpen említem, hogy a szocialista állam börtöneiben nem használhattak a szabad életben forgalomban lévő pénzürméket és papírpénzeket. Így a hosszantartó bebörtönzés után bizony soknak gondot okozott, amíg megismerte az éppen forgalomban lévő pénzjegyeket. Hát erre nem volt semmi szükség. De vajon okvetlen meg kell-e ismerniük a kinti kultúra olyan megnyilvánulásait is, amelyeket már a társadalom alapjában véve is károsnak, rossz befolyásúnak ítél? Erre bizony bajosan válaszolna valaki igennel.

Ezzel kapcsolatban jut eszembe, mit kezdjünk a krimifilmekkel? Mit olvassanak az elítéltek? Olvashatnak-e bármilyen könyvet, lapot vagy más írást. Nálunk a jogi szabályozás e kérdést eléggé pontosan szabályozza. A 2005. évi 475. számú Bv. törvény 35. §-ának első bekezdése szerint „Az elítéltek joga van a saját költségén előfizetni a napi sajtót, folyóiratokat és könyveket rendelni, *azokon kívül, amelyek a nemzeti- ségi, faji, etnikai, vallási összeférhetetlenséget, fasizmust vagy*

más olyan mozgalmakat, amelyek a polgárok jogainak és szabadságainak az elnyomását, vagy erőszakot, kegyetlenséget propagálják. Továbbá veszélyeztetik az erkölcsöt, vagy az erkölcsiséget vagy az intézet rendjét vagy kábítószer, vagy más bódító anyagok, mérgek, robbanószer, fegyverek és lőszer készítését és használatát írják le." E tilalom érthetően vonatkozik az intézeti könyvtárak kínálatára is. Hogy valóban veszélyes, ha az intézetekben tiltott tartalmú irodalomhoz jutnak a fogvatartottak, mi sem bizonyítja jobban, mint az a cselekmény, amikor egyik elítélt a „Mindennapok kémiája” című könyv leírása szerint az intézetben elérhető különféle szerekből robbanószer állított elő és ezt egy körletőr előtt sikeresen ki is próbálta. Másik esetben öt darab kézigránát-szerű robbanószer készítették a rabok és csak egy besúgáson múlt, hogy nem használták fel szökésre vagy zsarolásra. Már ezen példák is eléggé bizonyítják, hogy a fogvatartottak kezébe nem való minden könyv és hasonló példát lehet felsorolni, az erőszakot, erkölcselenséget és más hasonló, a jogszabályban felsorolt tiltott témájú filmek propagálásával és vetítésével stb.

Egy időben a szakemberek között komoly vitát váltott ki az a kérdés, hogy a sportolás keretében helyes-e a fogvatartottaknak engedélyezni, hogy kimondottan a fizikai erőt feszengető edzési tornaformákat gyakoroljanak. Gondolok itt a birkózó, ökölvívó, vagy még ezeknél is veszélyesebb harcok sportmódokra és edzésekre. Talán senki nem vitatja, hogy sokkal ésszerűbb a fogvatartottakat csoportos, vagy esetleg labdás sportágakkal foglalkoztatni, mintsem nézni, hogy edzenek azért, hogy esetleg sikeresebben megtámadhassák a személyzet tagjait. Példaként szolgálhat annak az elítéltnak az esete, aki a lipótvári intézetből való szökéssel kapcsolatban öt fegyőr lemeszárlása miatt kapott „életfogytiglant”, és aztán az intézetben egy homokkal megtöltött vödörrel edzette a karjait,

hogy az esetleges következő szökés alkalmával még hatékonyabban tudjon támadni. Persze senki sem kívánja, hogy testileg fizikai roncs legyen belőle, de találjunk a számára más, okosabb és veszélytelenebb sporttevékenységet.

Ha már ezekről tárgyalunk, említek még egy másik szoros összefüggést. A börtönkultúra természetesen kihat az elítéltek más tevékenységére is. Diákkoromban az iskolából részt vettem egy börtönexkúzió. Megmutatták az elítéltek munkáltatását is. Többek között egy csoport fogvatartott kezükben nagy kalapácsokkal (bunkókkal) törték az öntvényvasat. Természetesen egy-egy csapást olyan megjegyzés is kísért, hogy ha „ezt a bíró fejére mérhetném”, vagy „az ügyész is ilyen ütést érdemel” és hasonló szavakat hallottam a nyomozó rendőrrel kapcsolatban is. Mi sem bizonyította jobban, hogy az erőszakos emberek ellen elkövetett bűncselekmények elkövetőivel szemben teljesen káros foglalkoztatást alkalmaztak, mert még a foglalkozásuk által is rögzítették bennük az erőszak iránti érdeklődést és vonzalmat. Tehát nem nevelték, hanem inkább még rontották őket.

Más, teljesen ellentétes munkabeosztás az olyan, amely az elítéltnél a szép iránt, az élet iránt, az ember és a természet iránt megkívánt viselkedési módokat erősíti bennük. Vagyis a börtönkultúra a szó szoros értelmében kihat az elítéltek munkáltatására is. Nem szabad ezért megengedni, hogy az elítéltek értelmetlen munkát minden céltudatosság nélkül végezzenek, mert ez csak elkészeríti őket. Azon kívül közismert tény, hogy az a munka nevel a legjobban, amit az elítélt szívesen végez, és amelyet igyekszik még tökéletesíteni, egyre jobban végezni is.

Egészen különleges értéke van az elítéltek természetéhez viszonyuló állásfoglalásának, az állatvilággal és növényfejleszt-

téssel összefüggő tevékenységeknek. Erre merem állítani, hogy szinte lélekgyógyító ereje van. Ezért ha lehet, érdemes az elítéltek munkáltatását egybekötni a természet iránti érdeklődésükkel, vagy legalább az érdekszakkörök szervezését ilyen irányba terelni. Csak aki már tapasztalta, az hiszi el, hogy milyen csodákat képes egy beteg állat ápolása és kikezelése végezni egy erőszakos elkövető személyiségével.

Az elmondottakból már érthető, hogy a börtönkultúrát értelmezhetjük szűkebb értelemben, úgy amiként ezt a fentebb említett szlovák jogi szabályozás értelmezi (természetesen beleértve az oktatást, tornáztatást, könyv és folyóirat vagy újság olvasását, rádió- és televíziós programok felhasználását és a vallásszabadságot is), de ha valóban a börtönkultúrára, mint általános jelenségre gondolunk, ezt szélesebb értelemben kell felfogni, mint olyan jelenséget, amely a börtönlakók egész életét, megnyilvánulásait és sajátosságait érinti.

Befejezésül tehát elmondhatjuk, hogy a börtönkultúra és a kultúra a börtönben kölcsönösen összefüggő és egymást befolyásoló tényezők, amelyek közvetlenül és közvetve is befolyásolják a szabadságvesztés büntetés sikerességét és hatékonyságát. Ezért is fontos hogy az adott eszközökkel okosan bánjunk és úgy alkalmazzuk, hogy minél jobban növeljék a büntetés hatékonyságát.

FIÁTH TITANILLA pszichológus

Időélmény a börtönben

A természeti időtől elszakadt ember kötött idejének a szubjektíven érzékelt idő gyakran ellentmond. Ugyanabban az időegységben a személyes tapasztalat, az elvárások, az érzelmek vagy a vágyak másképp jelzik az időt: az átélt percek vagy órák tartama és ritmusa módosulhat az objektív méréshez képest. Hétköznapi élményünk, hogy az idő lassul / gyorsul, vagy nyúlik / zsugorodik párhuzamosan azzal, ami a tudatunkban zajlik. Mivel az idő észlelése részben társadalmilag meghatározott – azaz az idő átélése függ annak a közösségnek az időhöz való viszonyától, amelyhez tartozunk –, érdemes a fogvatartotti kultúrának és az időélménynek az összefüggéseit is megvizsgálni.

Börtönpszichológusként szerzett tapasztalataim, illetve a pácienseim által megválaszolt, az időélménnyel foglalkozó, nyitott kérdőívek alapján az alábbi négy időparadoxont azonosítottam a fogvatartottak körében:

- I. Az idő tempójának kérdése: mikor tűnik gyorsnak és mikor lassúnak az idő múlása?
- II. A "beágyazottság" kérdése: hogyan viszonyul a büntetés ideje az életút egészéhez?
- III. A szimultaneitás kérdése: miben különbözik a hozzátartozók "kinti" ideje a "benti" időtől?
- IV. Az emlékezet problematikája: hogyan torzít a memória a börtönévekkel kapcsolatban?

1. Lassuló és gyorsuló idő

"A táborban a kis időegység, a nap tele volt fájdalommal, kínzással, fáradtsággal, és végtelennek tűnt. A nagyobb időegység, talán egy hét, úgy tűnt, gyorsabban múlt el. A lágértársak egyetértettek abban, hogy a hét gyorsabban telik el, mint egy nap" – írja a koncentrációs táborban átélt tapasztalatairól Viktor E. Frankl (idézi Losonczi, 2009). Az alábbiakban igyekszem röviden megvizsgálni, milyen összefüggéseket találhatunk az idő szubjektíven átélt gyorsulása és lassulása között.

A "vánszorgó idő" élményét leginkább a tétlenséggel és a tehetetlenséggel kapcsolatban említik a fogvatartottak. Az idő akkor telik a leglassabban, amikor várni kell valamire – lásd például a szabadulás előtti "utolsó ötven nap" szindrómát, amely fokozott nyugtalansággal és feszültséggel jellemezhető –, illetve amikor olyan problémák adódnak, amelyeknek azonnali megoldására a helyzetükből adódóan képtelenek (családi gondok civilben, újabb büntetőügy stb.). Ezzel ellentétben az idő gyorsulása a kedvelt tevékenységekben való elmerülés élményéhez, gyakran "flow-állapotokhoz" köthető (vö. azoknak a pszichológiai kísérleteknek a tanulságaival, amelyek szerint minél több esemény történik egy adott időtartam alatt, annál rövidebbnek tűnik az eltelt idő – ld. Draaisma, 2003).

A lassan csordogáló idő élménye a negatív értelmű *jelentetlenség* fokozódásával jár együtt. Amikor az aktuális és a kíváncsi állapot közötti különbség elviselhetetlennek tűnik, a fogvatartott telitödi az "itt-és-mosttal". Az idő komplexitása elvész: megszűnik a múlt-jelen-jövő hármassága, és a jövőre orientáltság helyett a személy a végtelennek tűnő pillanatba ragad. (Pontosabban: a fogvatartott azt éli át, hogy az aktuális helyzet elviselhetetlensége a jövőben sem fog változni: a jelen

élmény szörnyűsége "mindörökkön-örökké" tart majd.) Mind ezek miatt a börtönhelyzettel viszonylag jól megbirkózó fogvatartottak igyekeznek elkerülni, hogy "tudatában legyenek az időnek". Úgy gondolják, hogy a percek / napok számlálása, az órák nézegetése, azaz az idő múlására fordított figyelem elsősorban az elkeseredettségüket növelné. Egy, 15 éves fegyházbüntetését töltő elítélt így ír erről: "Néha még a "csak az éveket számolom" taktikámat is nehéznek érzem. Olyan, mint régen a strandon, amikor a víz alatt akartam átúszni a medencét. Az ítélet két végpontja jelentik a medence széleit, és az idő a víz. Félek, hogy ha kidugom a fejem a vízből levegőt venni – vagyis gondolkozni az időn, az elmúláson és az ítéleten –, megáll az idő, nem tudom majd feldolgozni a börtönt, és valamennyire belebolondulok".

Érdekes, hogy a fogvatartottak egyfelől megemlítik, hogy a *várakozás* perceiben telik leglassabban az idő – amikor például könyvtárba vagy beszélőre sorakoznak –, másfelől azonban a *hétvégéket* tartják a legelviselhetetlenebbnek, mert "unalmasak: olyankor nincs mire várni". Kérdés tehát, hogy a "vesztésgelés" megnyújtja-e az időt, vagy épp ellenkezőleg: felpörgeti? Az összegyűlt adatok elemzése során kiderült, hogy a várakozás közvetlenül a várt esemény előtt "meghosszabbítja" ugyan az időt, azonban maguk a történések – épp az idő értelmes egységekre tagolásán keresztül – gyorsíthatják azt. A hosszú ítéletet például gyakran oly módon "darabolják szét" a fogvatartottak, hogy az elsőfokú ítéletet megfellebbezik, majd várnak a másodfokú tárgyalásra, a perújrafelvételre, a strasbourgi döntésre, vagy a kegyelmi kérvényükre adott reakcióra. A beadványok és a kapott válaszok afféle mérőföldkövekként funkcionálnak: a beláthatatlanul hosszú időt kezelhető egységekre bontják (így például nem azt írják a rájuk várakozó feleségnek, hogy "Öt évet kaptam", hanem azt: "Másodfokon valószínűleg elvesznek belőle, tehát jövőre kint va-

gyok" – a későbbiekben pedig ez a rituálé ismétlődik a szabadságig).

Hasonlóképpen: az előzetes letartóztatást azok viselik jól, akik képesek beleélni magukat a 30–60–90 nap rendjébe, vagyis abba, hogy "csak ennyit kell kibírni, és mehetek haza". Aki ebben – részben a korábbi tapasztalatai miatt – nem hisz már, és kizárólag a várakozás bizonytalanságát érzékeli, rendkívül kínzóan és lassúan éli meg a jogerős ítélet meghozataláig tartó időt. Hosszú ítéleteknél hasonló funkciót töltenek be az időszakokként beadott átszállítási kérelmek is: új környezetben az eltérő szabályok megtanulása, az elvárásokhoz való alkalmazkodás és beilleszkedés miatt szárnyal az idő. Egy másik példa lehetne a fogda első ránézésre strukturálatlan – épp ezért hosszabb távon elviselhetetlennek tűnő – tere és ideje. Úgy tűnik, a magánelzárás-büntetés azok viselik a legjobban, akik képesek mielőbb kialakítani egy saját napirendet (például: reggeli – séta – torna – írás – ebéd – alvás – olvasás – torna – vacsora – lefekvés). Az idő személyre szabott események általi, megbízható tagolása segítségével a leghosszabb fogdabüntetés is kibírhatónak tűnhet.

Az idő lassulásának és gyorsulásának problematikájával szorosan összefügg a megküzdés kérdésköre. Medlicott 1999-es vizsgálata öngyilkossági kísérletet elkövetett, illetve jó coping stratégiákkal bíró fogvatartottak időhöz való viszonyáról érdekes következtetésekkel szolgál. Korábban feltételezték, hogy a büntetés *hossza* az egyetlen, amely létrehozza a fájdalmas kapcsolatot az idő múlása és a börtönélmény között. A kutatás azonban meglepő eredményeket hozott. A "gyenge megküzdők" reménytelennek látták a jövőjüket: úgy érezték, jövő idő egyszerűen nem létezik, sohasem fog elérkezni, és a jelen szörnyű állapota – az üres és unalmas percek, a "kikényszerített henyeség" – örökké tart.

Személyes tapasztalataim közül kiemelném I. M. fogvatartott példáját, aki több ízben metszette fel a csuklóját a fogdán. Elmondása szerint a falak között, "az ürességben" képtelen másra gondolni, mint arra, hogy az előtte álló húsz nap SO-HASEM fog véget érni. A jövőbe vetett hit hiánya, a "nem múltó idő" képzelet végül olyan intenzív negatív emóciókat váltanak ki, hogy mindent megpróbál elkövetni annak érdekében, hogy szabaduljon a helyzetből. (Zárójelben jegyezném meg, hogy a szenvedést a nikotinelvonás, vagy egyéb gyógyszerek hiánya tovább fokozhatja. Érdekes tisztában lennünk azzal, hogy azok a szerek, amelyeket a fogvatartottak az időtagolására használnak – gondoljunk például a közös cigarettázásokra és kávézásokra, vagy az illegális szteroidkúrák időtagoló szerepére –, vagy épp amiatt fogyasztanak, hogy a segítségükkel "megszűnjön" az idő – például egyes nyugtatószerek túlzott használata esetén, amikor a cél az öntudatlan, "hibernált állapot" létrehozása – súlyos megvonási tüneteket okozhatnak. Amint az egyik fogvatartott megemlítette: "Jó, ha beszerzünk ezt-azt, jó cigizni és kávézni. De ha nincs meg, amit elvártunk, örült lassan múlnak a percek".)

A jó megküzdőknek ellenben minőségileg más a viszonyuk a belső időérzékükkel: számukra az ítélet ideje kevésbé kényszerítő jellegű (vö. mindezt egyik páciensem megjegyzésével: "Amikor lassan telik az idő, olyan érzésem van, mintha mindent, amit csinálok, kényszerből tennék – kizárólag az idő miatt"). Medlicott eredményei szerint a pszichiátriai problémáktól mentes fogvatartottak jellemzői: saját időbeosztás kialakítása; a lehetőségekhez mért autonómia gyakorlása az idő felett; lényegében a szabadság átélése az idő kontrollálásának visszaszerzésén keresztül. Amint az egyik elítélt írja: "Az idő múlását megtanultam befolyásolni. Úgy fejezem ki: strukturálok az időt. Ha ezt nem tenném, az idő strukturálna engem – ezt viszont nem engedhetem meg neki többé". A jó megküzd-

dők tehát egyfelől elfogadják a börtön nyújtotta időkereteket – azaz nem tiltakoznak a "napirend", a "kötött idő" ellen –, ugyanakkor képesek a lehetőségek szerint "ki is tágitani" azokat. Ennek feltétele az abba vetett hit, hogy még a börtönfalak között is megszerezhető egyfajta tudás, amely hasznos lehet a személyiség fejlődése szempontjából (az ítélet idejének és az életút egészének viszonyáról a következő fejezetben még részletesen szót ejtek).

A "jó megküzdők" autonómiájának kialakítása – vagyis a képességük arra, hogy bizonyos keretek között kontrollálják a saját időbeosztásukat – a fogvatartottak közötti informális hierarchiaviszonyoktól is jelentős mértékben függ (azaz a megküzdő képességek javulását időnként korlátozza az elítéltek közötti rangsorban elfoglalt pozíció). A magasabb státuszú elítéltek "hatalmának" lényege, hogy nemcsak a saját, de mások idejével is rendelkezhetnek. Sorban álláskor – például speizoláskor, vagy a sétaudvarra történő kivonuláskor – ők a legelső; utasíthatják a társaikat arra, hogy a leveleik megírása helyett az ő beadványaikat készítsék el, hogy velük eddzenek, amikor inkább misszióra mennének és így tovább. Érdekes az emlékezéshez és a felejtéshez való jog is: nem ritka, hogy a "menők" több éves sérelmeket torolnak meg agresszíven a szállításban való találkozásokkor, ugyanakkor a náluk alacsonyabb presztízűektől elvárják, hogy ne emlékezzenek bizonyos korábbi sérelmeikre.

2. Az életút egésze és a börtön ideje

A rosszul megküzdők – a túlnyomórészt a negatív érzelmek túlsúlyával, pszichiátriai problémákkal, szuicid kísérletekkel jellemezhető fogvatartottak – a büntetés idejét *elpocsékol*t időként fogják fel az életútjuk egészét tekintve. Úgy vélik, egyfajta törés keletkezett az élettörténetükben: a büntetés ide-

je afféle "zárójeles idő", "nem valódi élet". Az "igazi idő" odakint kezdődik majd újra. Sokan olyannyira nem veszik számításba a bent töltött éveket, hogy a valódi életkorukról is megfedkeznek (Jewkes említ például elítélteket (2005), akik döbbenet tapasztalják, hogy a testvéreik tinédzserkorú gyerekeivel jobban kijönnek, mint a velük egyidős rokonokkal: kamaszként börtönbe kerülve egyszerűen képtelenek elfogadni, hogy időközben akár húsz év is eltelt, és már nem serdülők).

Az ítélet "értelmetlenségéről", és az ezzel összefüggő negatív érzelmekről így ír egy 53 éves férfi: "Mindenre sajnálom az itt töltött időt, amely cél és értelem nélkül folyik el mellettem – és velem együtt természetesen, hiszen öregszem napról-napra. Rengeteg időm van mindenre, mégis mindenre sajnálom. Milyen célt találjak még? Nemigen érzem, hogy valamit tartogatna számomra az élet. Esténként már alig várom, hogy elaludjak, és ne tudjak semmiről". Az idézettel összefüggésben megemlíteném, hogy a jó és rossz megküzdők csoportjai között nagyszerűen differenciál az estéhez / éjszakához való viszony is. A fogvatartottak legtöbbször ezeket a napszakokat említették "kedvencekként", azonban nem mindegy, miért. Míg a rosszul megbirkózók az alvás lehetősége: a "teljes öntudatlanság" és a "máshol lét" miatt választják az éjszakát, addig a jó megküzdők azért, mert végre "eltűnik a személyzet", megszűnik az "utasítgatás", és azt tehetik, amihez kedvük van (vagyis megélhetik a szabadságot és az autonómiát).

Shadd Maruna brit kriminológus (idézi Jewkes, 2005) szerint a jó megküzdők "jóvátételi" vagy "megváltás narratívák" segítségével alkotják meg vagy mesélik el az élettörténetüket. Azoknak, akik képesek megbirkózni a börtönélettel, gyakran megváltozik az "élményük": képesek lesznek egy, a múlttól viszonylag független identitás felvételére (például az

autótolvaj szakmát tanul, és úgy gondolja, hogy a jövőben a bűnözés helyett szakácsként fog boldogulni). A múlttal való szakítás azonban akkor válik hasznosíthatóvá, ha párhuzamosan megteremtődik a folytathatóságba, vagyis a jelen és a jövő idő közötti folytonosságba vetett hit is. A jó megküzdők tehát olyan cselekvésekkel jellemezhetők a zárt intézetekben, amelyekről úgy gondolják, hogy nem csupán a benntét alatt értelmesek – mint amilyen a jutalom reményében végrehajtott viráglocsolás a nevelői irodában –, hanem amelyeknek az életút egészét figyelembe véve is lehet jelentőségük. Mindezzel kapcsolatban így ír egy nemrég érettségizett fogvatartott, aki jelenleg az angol nyelvvizsgájára készül: "A húszéves ítéletem is mindössze egy átlagos magyar pali életének kábé a harmada. Ha áldozni kell a sors oltárán, hát legyen. Túlélhető. Egyfajta konstruktív életfilozófia tartja bennem a lelket. Több irányból próbálom megalapozni a jövőt: festek, tanítok, cukrászkodok, főzök".

3. A "kint" és a "bent" ideje

Losonczi Ágnes szerint napjaink felgyorsult, rohanó idejében épp arra nem jut idő, amire "nem a külső kényszer, hanem a belső szükség vezetne" (Losonczi, 2009). Megfigyelhető, hogy a börtönlakókat "civilből" sokszor épp emiatt irigyeljük: nem ritkák a zárt intézeteket a "wellness farmokkal" azonosító börtönmitoszok, és az olyan vélemények, mint pl.: "Bezzeg a rabok számára jut idő elmélkedésre, az önmagukra figyelésre!". (A fegyházakban dolgozók persze tudják, hogy épp az időfelesleg az, ami sokszor elviselhetetlenné teszi a börtönéveket. A fentiek értelmében természetesen különbséget tehetünk két csoport között: míg a rosszul megbirkózók elsősorban irreális ábrándozásra és/vagy rágódásra használják az ítélet idejét, addig a pozitív coping stratégiákkal leírható cso-

port összegzésre, elmélkedésre és megvalósítható jövőbeli tervek építésére szánja az önmagára fordítható órákat.)

A "kinti" és a "benti" időszámítás közötti különbségek nem ritkán komoly konfliktusokat okoznak a fogvatartottak és a hozzátartozók között. A "szinkronizáció" nehézségeit érhetjük tetten olyankor, amikor a "bentiek" ingerültté válnak a késlekedő csomagok vagy levelek miatt. A "Nem igaz, hogy nincs fél órája írni!" típusú számonkérés például nem számol azzal, hogy a börtönön kívüli világban az utóbbi évtizedekben gyökeresen megváltoztak a kommunikációs stratégiák. Az SMS- vagy email-küldés teljesen háttérbe szorította a levélírást, illetve nyilvánvalóan nehéz hozzászokni a börtönrendszer "tíz perc engedélyezett telefonbeszélgetés – szigorúan kötött időben" rendjéhez akkor, amikor a mobilkommunikáció segítségével bárki bármikor beszélgethet.

A "kint" és "bent" idejének összehangolására számos kiváló példát említhetnék. Akad olyan apa, aki minden délután megnézi a mesét a tévében, és utána hívja csak fel a kisfiát, hogy megbeszélhessék a látottakat (azaz az együtt töltött idő hiányát hidalja át azzal, amikor különböző terekben, de mégis – jelképesen – együtt nézik a műsort). Férjek gyakran így módon kávéznak vagy ebédelnek "együtt" a feleségükkel és a családdal. Egy másik páciensem, miután megértette, hogy hatéves fiának elviselhetetlenül hosszú idő telik el két beszélő között, így biztatta a gyereket: "Amikor megkérdezte a kisfiam, mikor láthat legközelebb, nem azt mondtam, hogy három hét múlva, hiszen az borzasztóan hosszú lenne neki. Azt feleltem, hogy most beszélgetünk, jövő héten küldök egy levelet, abban benne lesz a papír, és utána való héten már találkozunk is. Így ezt a rengeteg időt lényegében felbontottam három pillanatra, és a gyerek megnyugodott".

A börtönévek alatt megváltozik a kiemelt időszakok, az ünnepek jelentése és jelentősége is. Mivel a fogvatartottak nem vesznek részt a "civil" időt tagoló eseményekben, kidolgoznak egy, csak "bentre" érvényes naptárat. Az év napjai között kiemelten tartják számon a bebukás és a szabadulás eljövendő dátumát, illetve az ítélet "felezőpontját", amelyet követően érezhetően felgyorsul az idő (a "már kifelé megyek" ideje úgy tűnik, gyorsabban telik). Megváltozik a szilveszter ("Új év új reményekkel!") és a karácsony jelentése is (pl. a házastárs felé: "Már csak egy karácsonyt kell kibírnunk egymás nélkül!" – mindez jól mutatja, hogy családos emberek számára az év sokszor karácsonytól karácsonyig tart). A saját születés- és névnap általában háttérbe szorul (a vagyonosabbak időnként meghívják a zárkatársakat közös "süteményezésre", sőt, még tortát is készíthetnek, de gyakoribb, hogy csak a régebb óta egy zárkán élők köszöntik meg egymást). A hozzátartozók születésnapja viszont a korábbinál nagyobb fontosságra tehet szert: "Kint sokszor elfelejtettük megköszöntenünk egymást – mondja egy elítélt. – Anyu például két hete még mondta, hogy tudja, hogy lesz a születésnapom, de mostanra elfelejtette. Nekem viszont fontos, hogy gyártsam ezeket a cérnaképeket. A testvéreim születésnapja csak két hónap múlva lesz, de már elkészültem az összes ajándékkal, sőt, a karácsonyi képekkel is mindenkinek". Fájdalmas – ugyanakkor leginkább számon tartott – a gyerekek születésnapja (általában negatív jelentéstöbblettel: "Már öt éves, és még nem is neveltem!"). A közös ünnepség megteremtésére megítélésem szerint egyszerű, és mégis felbecsülhetetlen jelentőségű a Heves Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet kezdeményezése, ahol a fogvatartott szülők / nagyszülők által felolvasott meséket cédére rögzítik, így karácsonykor szimbolikusan együtt lehetnek a gyermekekkel / unokáikkal.

4. A memória torzításai

Annak ellenére, hogy az ítélet ideje sokszor elképesztő lassúsággal telik, sőt, nem egyszer megállni látszik, a szabadulást követően gyakori tapasztalat, amit az egyik visszaeső páciensem fogalmazott meg egyik korábbi ítéletéről: "Mintha egy pillanat alatt eltelt volna az egész, pedig amikor benne voltam, majd megőrültem, olyan lassúnak tűnt". A reminiscencia-effektus elmélete szerint életünknek azokra a szakaszaira emlékszünk vissza viszonylag élesen, amelyekből számos időjelző, azaz jelentős emlék áll a rendelkezésünkre (Draaisma, 2003). A börtön uniformizált világában – az azonos ritmusban zajló napok, egyforma ruhák, terek, ételek stb. között – viszonylag kevés mérföldkő jelent kapaszkodót a memória számára. Ezek többnyire valamilyen szempontból kiemelkedő események: ítélethozatal, végszállítások, nagyobb balhék vagy elszenvedett traumák. Egy – a civil életét tekintve egyébként kiváló emlékezőtehetséggel bíró – fogvatartott például így emlékszik vissza korábbi börtönélményeire: "Ha visszatekint az ember a bent töltött évekre, csak a különös eseményekkel kapcsolatosan tudja az időt rendszerezni. Például '78-ban szabadultam, és ha visszagondolok az elejére, '76-ra, csak ennyi jön: letartóztatás, Zalaegerszeg: a szörnyű, kötelező tornák; Sándorháza: éhezés, hideg, megettük a smasszer macskáját; a Richter Richárd ügy, aztán szabadulás". (Megjegyezném, hogy a Richter-ügyre ráadásul pontatlanul emlékszik: a tragikus események 1984-ben történtek.)

A "pillanatok alatt elröppent idő" élményéhez hozzájárulhat az is, hogy a volt fogvatartottak a szabadulásuk után megpróbálják elfelejteni a bent töltött időt. Általában nem beszélnek róla – csak "volt síttesekkel", és velük is inkább a vidámabb sztorikat idézik fel. Ahogy az egyik páciensem fogalmaz: "Okos ember az itt bent töltött időt megpróbálja levedleni,

mint kígyó a bőrét". Ez lehet a magyarázata annak is, hogy sokszor a leginkább empatikus, "jó zárkatársak" is megfedkeznek az ígéretükről, miszerint legalább egy képeslapot küldenek majd a bent maradóknak.

A – memóriát tekintve – néhány fontosabb időpillanatra zsugorodott börtönéveknek megfontolásra érdemes következményei lehet(né)nek a büntetőpolitika szempontjából. Ha az eseményekben szegény ítélet idejét visszatekintve úgy észlelik a bűnelkövetők – különösen az értelmes tevékenységet elutasító, ám a visszaesés szempontjából igencsak veszélyeztetett "rossz megküzdők" –, mint amit "könnyedén ki lehetett bírni, hiszen hamar eltelt", vajon van-e értelme annak, ha a kiszabott ítéletek időtartamát növeljük? Létezik-e elrettentő hatás akkor, amikor a emlékezet torzító hatásai jótékonyan elfedik mindazt a szenvedést, amit a bentről nézve csigalassúsággal araszoló idő okozott?

Felhasznált irodalom

Draaisma, D.: *Miért futnak egyre gyorsabban az évek?* Budapest: Typotex Kiadó, 2003.

Fejős Z. (ed.): *Időben és antropológia.* Budapest: Osiris Kiadó, 2000.

Gellériné Lázár M. (ed.): *Időben élni. Történeti-szociológiai tanulmányok.* Budapest: Akadémiai Kiadó, 1990.

Jewkes, Y.: Loss, liminality and the Life Sentence: Managing Identity through a Disrupted Lifecourse. In.: Liebling, A., Maruna, S. (eds.): *The Effects of Imprisonment.* Cullompton: Willan Publishing, 2005.

Losonczi Á.: *Az ember ideje.* Budapest: Holnap Kiadó, 2009.

Medlicott, D.: Surviving in the Time Machine: Suicidal Prisoners and the Pains of Prison Time. *Time & Society* 1999; 8(2): 211–230.

FLIEGAUF GERGELY

bv. alezredes

Mágikus realizmus és a börtön: Irodalmi művek börtön-ábrázolásai és a börtönrajzok szimbólumai

A *mágikus realizmus* egy olyan művészeti irányzat, amely mágikus elemekkel fűszerezi a realitást annak érdekében, hogy képes legyen a valóságot ábrázolni⁶, és ezzel valamilyen szinten mélyebbre hatol, mint maga a realitás. Ugyanilyen az úgynevezett hard sci-fi irányzat is az szépirodalomban, amelyet nem lehet *csupán* tudományos fantasztikumnak értelmezni, mert a történet olyan valóságot sugall, amely tele van implikációkkal a nyilvánvaló metaforákon kívül is. A valóság ugyanis önmagában ábrázolhatatlan.

Börtönőr munkatársaimmal, vagy éppen a tanítványaimmal folytatott beszélgetéseink során néha, de egyre gyakrabban arra jövünk rá, hogy a börtön világát nem vagyunk képesek a hétköznapi ember számára érthetően leírni. Képtelenek vagyunk például megmagyarázni, hogy miért vagyunk éppen börtönőrök, és hogyan vagyunk képesek a bűnözőket kiszolgálni a börtönben⁷. A börtönön kívüli személyek hajlamosak arra, hogy azt gondolják, hogy a börtön pusztán a büntetés szerepét játssza, és hogy a börtönnek nincsen társadalomformáló ereje, azaz azt képzelik, hogy a börtön teljesen független a társadalomtól, mintha egy sziget lenne.

⁶ Faris, Wendy B. - Lois Parkinson Zamora: Introduction to Magical Realism: Theory, History, Community, 5. oldal

⁷ A jelenségről részletesen írtam a Fogvatartott gondolatok című könyvemben a retribúcióról szóló részben.

Ez a rövid cikk azzal fog foglalkozni, hogy két irodalmi mű hogyan képes a börtön valóságát leírni, illetve, hogy a fogvatartottak milyen szimbólumokon keresztül fejezik ki az érzelmeiket és a gondolataikat a börtönrajzokban.

A YouTube videómegosztó platformon meg lehet találni azt a kisfilmet⁸, ami a mexikói Ciudad Juarez város börtönében történt lázadásról szól. A filmben azt láthatjuk, hogy a börtön tetőzetén emberek harcolnak egymással, majd egy hozzátartozó nyilatkozik, miszerint a beszélő alkalmával azonnal el kellett hagyniuk a börtönt, mert az örök azt mondták, hogy *nem képesek megvédeni őket attól, ami odabent zajlik*, majd Felipe Calderon mexikói elnök meglepő kijelentést tesz: lehetséges, hogy úgy lehetne megelőzni a kartelek közötti véres harcokat, hogy egyes drogokat legalizálnának. A hír azóta bejárta a világot, de hogy a jelenség mögött mi lappang valójában, azt Roberto Bolaño 2666 c. könyve világítja meg.

1. A gulag

Mielőtt a 2666 szimbólumait elemeznénk, tegyünk egy rövid kitérőt. Mágikus - ha nem fantasztikus - felütéssel kezdődik Alekszander Szolzsenyicin *A Gulag Szigetcsoport* c. monumentális könyve: Szolzsenyicin egy újságcikket idéz, ami arról szól, hogy a gulagról szökött rabok a Kolimai fagyban ősi „ásatag tritónokra” bukkantak, és megették azokat. A cikk írója elsiklik egy dolog felett: a jégben megfagyott ősi lényeket a rabok készségesen ették meg, és nem törődtek egyáltalán az esetleges mérgezéssel, vagy a tudományos felfedezés szenzációjával. Szolzsenyicin így próbálja az esetet megmagyarázni: „megértettük, mert mi magunk is ama JELENLÉVŐK

⁸ Reuters: Rival Gangs Riot in Mexican Prison, <http://www.youtube.com/watch?v=6fAIUTDXFJQ> [letöltve: 2010-10-17]

közül valók voltunk, a RABOKNAK abból abból a hatalmas, a világon semmihez sem hasonlító néptörzsből, mely egyedül képes KÉSZSÉGESEN tritont enni.” és: „a teljes igazságot csak azok tudták, akik jártak ott...”⁹. A börtönélmény megfajthatatlanságával foglalkozik Szorokin *A Jég*¹⁰ című - jóval későbbi - műve is. Ebben a műben egy gulagon egy jégből lévő meteoritdarab bukkan fel, amiből a szabadult foglyok kalapácsot készítenek, amellyel működésbe tudják hozni az igaz emberek szívét.

Sokakban felmerül, hogy vajon mi lehet az a tritón? A tritón embertestű, halfarkú mitológiai lény. Hogy hogyan néz ki egy ilyen lény, arra egy magyar fogvatartott adhatja meg a választ:

⁹ Szolzsenyicin, Alekszander: *A GULAG Szigetcsoport*, I. kötet 6-7. oldal. - A birtokomban lévő könyvben nem tüntették fel a kiadó nevét. Ennek érthető oka van: a könyv szamizdat volt hazánkban is a rendszerváltás előtt.

¹⁰ Szorokin, Vlagyimir: *A Jég*, Gondolat, 2004, bővebben: <http://www.konyvtaros.net/a-sziv-hangjai-vlagyimir-szorokin-a-jeg.html> [letöltve: 2010-10-17]

Ebben a cikkben inkább kérdéseket lehet feltenni, mintsem válaszokat találni: Hogyan lehetséges az, hogy a börtönrajzokon igen gyakori szimbólum a tritón? Jelent a tritón valami mást is? Nagyon röviden az a válasz, hogy mivel a tritón félig ember, valószínűleg azt jelképezi, hogy a fogvatartott sem érzi magát teljes egészében embernek. A fenti képet egy súlyos börtönártalmakkal szembesült, országos hírnévre szert

tevő fogvatartott alkotta, aki a szabadulása után vissza akarta magát könyörögni a börtönbe, ahol egyébként rendkívül renitens módon viselkedett: rendre falcolt, többször megtámadta a személyzetet, sőt a társai sem kedvelték: egyszer éjjel lefoglák és péniszeket tetováltak a homlokára.

Hogyan lehetséges az, hogy a világirodalom egyik leghatalmasabb börtönkönyve, a GULAG, éppen azzal a szimbólummal kezdődik, amit a fékezhetetlennek tűnő rab, egyébként kifejezetten színvonalas rajzán láthatunk? Pusztá véletlen egybeesés ez? Nem! Erre Roberto Bolaño adja meg a választ.

Mielőtt Bolañora térnénk, kísérletet teszek arra, hogy vajon miért ették meg az ásatag lényeket a gulagból szabadult foglyok. Olyan nyomorban éltek a táborokban, annyit nélkülöztek, olyan elcsigázottak voltak, és olyannyira kétségbeesettek, hogy kényszerültek behabzsolni az eléjük táruló húst. *A rabok nem azért mohók, mert gonoszak, hanem azért, mert a börtön olyan hely, ahol az emberek nélkülöznek.* Természetesen nem csak élelmiszert. A közelmúltban az egyik magyar börtönben fiatalok nagy mennyiségű Rivotril, Xanax és Frontin tablettákhoz jutottak; voltak olyanok, akiknek a hasukból negyven pirulát mostak ki. Az eset után egy körletfelügyelő azt mondta nekem, hogy „nem érdekelte őket, hogy akár meg is halhatnak, csak az, hogy ott a gyógyszer, és be lehet tépni tőle...”. A fiatalok is mohók voltak ebben az esetben, de *nem csupán* a szerfüggőség miatt. Észre kell venni még egy párhuzamot: az orosz foglyok és a magyar fiatalok rabok is *csoportosan bukkantak rá* a bekebelezendő dologra. A börtön az, ami megmutatja, hogy milyen az emberi természet a maga valójában.

2. A 2666

Roberto Bolaño (1953-2003) chilei író a kamaszkorát Mexikóban töltötte, de később visszatért Chilébe, ahol rövid időre, nyolc napra, bebörtönözték Pinochet hatalomátvétele alatt. A börtönből egykori barátai szabadították ki, akik éppen börtönörök voltak. Később élt Franciaországban és Spanyolországban is. Negyvenéves kora után kezdett publikálni, főműve a 2666. A könyv írásának idején májrákot diagnosztizáltak nála, a kezelést visszautasította, annak érdekében, hogy képes legyen befejezni az öt önálló könyvből álló művét.

A könyv negyedik része a Ciudad Juárez-i sorozatgyilkosságok¹¹ krónikájával foglalkozik. Az USA-mexikói határon lévő településen 1993 óta több száz fiatal nőt gyilkoltak meg bestiális módon, miután megerőszakolták, megbecstelenítették és megcsonkították őket. Feltehető, hogy a gyilkosságokért a drokartellek tagjai felelősek, akik hatalommámorukban nem riadnak vissza semmitől, és az szexorgiáik alkalmával megsemmisítik az áldozataikat. Hihetetlen, de a gyilkosokat a mai napig nem sikerült kézre keríteni. Bolaño könyve azt implikálja, hogy az események elképzelhetetlenek a rendőrség passzivitása, korrupciója és részvétele nélkül.

Két szimbólum bukkan fel a könyvben a börtönnel kapcsolatban: az egyik a mindent lehengetlő gonosz, a *Simurgh*, a másik az összeálló kép szimbóluma.

¹¹ Bővebben: http://en.wikipedia.org/wiki/Female_homicides_in_Ciudad_Juarez [letöltve: 2010-10-17]

A Simurgh

A szimurg¹² egy madárszerű lény a perzsa mitológiában, ami Bolaño könyvében a hatalmat, a mindent lehengetlő *előjel nélküli* szörnyeteget jelenti, aki a perzsák hite szerint, akár elefántokat vagy egy bálnát is képes volt felemelni. A sorozatgyilkosságokat máshogy nem lehet magyarázni, csak azzal, hogy el kell jönnie a pusztulásnak is, és ez az eljövétel visszatarthatatlan, még a rendőrség, a bírák, a polgármesterek is, és mindenki, a társadalom minden tagja részese a szörnyűségnek. Kriminológiai értelemben a szimurg a *gonosz társadalmi funkciója*. A létrejött bűncselekmény a deviancia terméke, a társadalomnak olyan struktúrája van, ami megtűri, sőt élteti a devianciát, ennek következtében a devianciának is funkciója van, az pedig nem más, mint a társadalom túlélése. Ezek a gondolatok ismerősek lehetnek nekünk, ha Durkheimet¹³ olvasunk. A túlélés szempontjából minden semleges: se nem jó, se nem rossz, azaz nem lehet erkölcsileg megítélni. Sok fogvatartott ezért egy gépezet részének tekinti magát, a társadalmi intézmények végtermékének, egy olyan alkatrésznek, ami a szimurg egyik feladatát hajtja végre. Ez meg is jelenik a börtönrajzokon:

¹² Bővebben: <http://en.wikipedia.org/wiki/Simurgh> [letöltve: 2010-10-17]

¹³ Morrison, Wayne: *Theoretical Criminology*, Cavendish Publishing Limited, London, 57-60. oldal

Ezen a képen az *Alien saga* (Nyolcadik utas a halál...) szörnyeit láthatjuk. A film első részében¹⁴ a szörny szinte mindent elpusztított, csak azt a személyt nem, aki minden szempontból megfelelt az emberiség főbb értékeinek, a többi szereplőt a szörny kegyetlenül, moralizálás nélkül, mintegy *végítélet szerint* megölte. Valamilyen szempontból minden rajz önarckép: lehetséges, hogy a szimurg szerepet vetítette bele a rajzba a fogvatartott is.

Az összeálló kép

Ha igazán megértünk egy történetet, akkor szoktuk azt mondani, hogy „lesik a tántusz”, „összeáll a kép”, azaz előjön az az *epifenomén*, amit csak a történetek minden részletének tudása után pillanthatunk meg. Ilyen módon működik a hologramm is: a térbeli képet valójában az agyunk alkotja. Optikai illúziók megfigyelése esetén is egyes emberek képesek arra, hogy az átlagembereknek csupán kesze-kusza halmaznak tűnő pontok összességébe háromdimenziós képet lássanak bele. A Rorschach teszt is, amit immár tudományos emlékműnek tekinthetünk, ezen az elven működik: beleviszszük az énünket a képbe, és úgy értelmezzük. (Ezért projekciós teszt a „Ro”). Mi történik akkor, ha nincs mellettünk, mögöttünk, vagy velünk szemben egy pszichológus, aki értelmezi a projekcióinkat? Sőt mi van akkor, ha a projekcióink éppen azok, mint a másik emberé (ezt jelöli a „Ro” vulgáris válasznak)? Mi történik akkor, ha meg vagyunk győződve arról, hogy bizonyos történetekről összeáll a fejünkben a kép, ez kép megcáfolhatatlanul helyes, azonban nincsenek szavaink arra, hogy elmondjuk a többieknek, vagy a másik fél telje-

¹⁴ Bővebben: Gallardo, C. Ximena - Smith, C. Jason: *Alien Woman: The Making of Lt. Ellen Ripley* By, The continuum International Publishing Group, London, 13-23. oldal

sen intakt, és érdektelen számunkra, hogy mit gondol, ugyanis az más módon szempontból vizsgál minket? Például: a rabok a börtönben tudják, hogy bizonyos bűncselekményt ki követett el, de nem hozzák a hatóság tudomására. Nem azért mert vamzerek lennének, hanem azért nem akarnak a büntető eljárás részeseivé válni, mert arról gyökeresen más a felfogásuk, mint a bűnüldöző szervek elgondolása, és a jogszabályok által meghatározott többségi társadalmi környezet és feltételek. Erre a gondolkodásra egy szociálpszichológus azt mondhatná, hogy összeesküvés-elmélet, egy pszichiáter meg azt, hogy paranoia. A mágikus realizmus azonban *nem tudomány*, és a történetstílusában a fixa ideákat éppen olyan építőelemként használja, mint a „valóban megtörtént eseményeket”. Bolaño a könyvében Giuseppe Arcimboldo Nyár¹⁵ című festményét hozza fel példaként: mindenki számára nyilvánvaló, hogy a kép egy férfi profilját ábrázolja, azonban *a valóságban* zöldsegeket és gyümölcsöket festett le a reneszánsz mester. Itt a valóság szegényebb, sutább mint a nyilvánvaló észlelés. A börtönre lefordítva ezt a szimbólumot, azt mondhatjuk, hogy teljesen nyilvánvaló, hogy a börtön egy gonosz hely, de a társadalom és a jogszabályok egy más módon börtönt írnak le, amelynek a léte csupán idea.

Az imént kísérletet tettünk arra, hogy meghatározzuk azt a két szimbólumot, amit Bolaño, a mintegy 991 oldalasra nyúlt könyvében felvezet: A Simurgh és az összeálló kép. Ez a cikk egy tudományos konferencián elhangzott előadás folyamán, és mégis én magam is folyton meglepődöm Bolaño hihetetlen bölcsességén és bátorságán. A társadalom vesztes terepeit, helyszíneit nem ajánlatos megbolygatni, mert az senkinek sem tetszik. Jó az úgy, ahogy van. Számtalan, rabok által írt fo-

¹⁵ Bővebben: Kriegeskorte, Werner - Arcimboldi, Giuseppe: Giuseppe Arcimboldo, Benedikt Taschen, 1993

galmozást elemeztem az eddigi tudományos munkáim során, azonosítottam a magyar rab-írásmintákban az amerikai kimutatott börtönártalmakat, de magam sem bukkantam olyan bölcsességre, amit Bolaño *két hipotézise* sugall. Börtönpszichológusként is olvastam ugyanis a 2666 című könyvet, és mivel a mű nem elhanyagolható része börtönben játszódik, kegyetlen kínzásokat ír le, olyanokat, amelyeket az EJEB vagy a CPT weboldalain lehet olvasni, és amelyekkel én személyesen is találkoztam az Európa Tanácsnál végzett munkám során; *nem tehetem meg*, hogy ne számoljak be a hipotézisekről, azaz ne próbáljam átadni Bolaño gondolatait.

A börtönzaj

Nagyjából a következőképpen írhatjuk le a börtönzaj jelenségét:

1. A börtönben olyan személyek vannak, akik feltehetőleg valamilyen bűncselekményt követtek el.
2. Ezzel párhuzamosan számos olyan személy van odakint, aki még súlyosabb bűncselekményt követett el, de pl. a korrupció vagy az igazságszolgáltatás csődje miatt nem kerül be a börtönbe.
3. A bent lévő személyek azonban rendkívül sok információt visznek be a börtönbe a külvilágból.
4. A hírek a börtönben összegyűlnek, mint a falevelek egy hatalmas kosárban.
5. A hírek darabjait csak egymás mellé kell rakosgatni, hogy kiderüljön az egyes bűncselekményekkel kapcsolatos igazság.

6. A börtönben lévő befolyásos, és mentálisan nem sérült rabok vagy az információ birtokában vannak, vagy össze tudják rakni a híreket, pletykákat. Ideális esetben mindkettőt meg tudják tenni, és akkor *összeáll a fejükben a kép*.

7. A börtönben mindenki fejében van egy ilyen téves vagy valós kép.

8. A börtönbe került személy számára ez a kép egyre jobban tisztul, minden rab egy idővel összerakhatja *a saját történetét* (pl. másik rab is mesélhet az ügyben részt vevő nyomozóról, ügyésről, ügyvédről, bíróról, bűnözőkről, maffiákról stb. – és ezt a frissen érkezett rab egy idő után be tudja illeszteni a saját ismereteibe, és tisztábban kezd látni)

9. A börtönzaj a rabok számára érthető, de a hatóságok számára nem. Éppen ezért is zaj.

10. De zaj abban az értelemben is, hogy soha nem bizonyítható, de mégis létezik. Egyfajta *szubmergens társadalomtörténet*. A börtönben is a társadalom tagjai élnek, ők is állampolgárok, az ő történetük is a társadalom történetének része, azonban ha köztörvényes bűnözőkről van szó, kiesnek a történelemtudomány látószögéből.

A 2666 című könyv történetének legvégén a Ciudad Juarez börtönben lévő egyik főhős édesanyja – aki Hamburg közelében él – immár folyékonyan beszél spanyolul, és a látogatásra sorban álló nők közül az egyik ráismer és megöleli, és azzal köszönti, hogy „a fiúk azok fiúk”, azaz egy anyának mindent meg kell tenni a fiáért, a börtönben meg kell látogatni, akkor is, ha a fiú velejéig rossz, hiszen a fiú az asszony gyermeke. Ekkor mondja ki Bolaño a második börtönnel kapcsolatos gondolatát.

Végtelenített megbotránkoztatás (retraumatizáció)

A börtön rettenetes, borzasztó. Még akkor is, ha úgy tűnik, hogy hozzászoktál, olyan mintha rajtakapnál valakit, és ismét mélyen megbotránkoznál.

Ez a tétel úgy fogalmazható át, hogy a börtönben tényleg nincsen titok, minden megfejtődik, azonban egyre újabb és újabb szörnyű titkok kerülnek a felszínre. Azaz ismét: a társadalom egésze ott van a börtönben, oda csapódik be az igazi gonosz, mint valamilyen roppant meteorit.

Nincsen kegyelem, a fogvatartottak nem bízhatnak semmiben, ami megmentheti őket. Természetesen a végtelenített megbotránkoztatás *mértéke* – belátásom szerint – függ a társadalom demokratizálódásától. Azaz minél nagyobb a jogérvényesség a társadalomban, annál kevesebb a börtönben a retraumatizáció. Mint a korábbiakban említettük, ez a cikk nem állít semmit, csupán kérdéseket tesz fel, és ezért nem is élhet javaslatokkal, bármennyire is kínzóan tűnhet, hogy a börtön ilyennek tűnik. Bolaño könyve 2004-ben jelent meg angol nyelven, és akkor ismerte meg a világ, két évvel később, 2006-ban publikáltak egy érdekes cikket a Journal of Research in Crime and Delinquency c. folyóiratban. Robert Agnew¹⁶ elmélete szerint a bűnözésnek nem az az oka, amit a kriminológusok nagy többsége mond (szituációs faktorok és a szocio-ökonomiai helyzet), hanem a személyes történet (storyline) végkifejlete. Legalábbis arra a kérdésre, hogy miért követtek el bűncselekményt, a bűnözők egy történet elmesélésével reagálnak. Agnew ezeket öt kategóriába sorolja: elkeseredett pénzhiány; megoldatlan vita; rövid, közeli kapcsolat más bűnelkövetőkkel; rövid, csábító alkalom a bűnelkövetésre; és ideiglenes elszakadás a szeretett személyektől. Agnew

¹⁶ Agnew, Robert: Storylines As a Neglected Cause of Crime, a Journal of Research in Crime and Delinquency, 2006; 43; 119

fogvatartottakkal felvett interjúkat elemzett, és érdekes módon a börtönzajhoz hasonló tézisre talált.

A cikk vége felé lássunk egy rajzot, ami híven illusztrálja a retraumatizációt:

A képet egy előzetes letartóztatásban lévő, csalás bűncselekményével gyanúsított nő rajzolta 2010-ben a Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézetben. A rajzot feltettem az internetre, és a blogom olvasóit megkértem, hogy próbálják kitalálni, hogy vajon mi lehet az alkotó bűncselekménye. A legtöbben¹⁷ életellenes deliktumra és férfi elkövetőre tippeltek. Az egyik kommentáló nagyon jól ráértett a valóságra: az átlagosnál magasabb intellektusú személy tart a börtöntől, és a képbe a fogvatartott társainak vulgaritását és brutalitását vetíti bele. Számomra az is szembetűnő, hogy a fogvatartott még nem töltött el több időt a börtönben, ugyanis később ennyire harsány, és rabtársak számára azonnal érthető rajzot nem mert volna készíteni.

Ezek után már csak pár zárógondolat hiányzik. Meglehet érteni egyáltalán a börtönt? Képes leírni a tudomány? Mit jelent felkavaró, megdöbbenő, nem közvetíthető titok, ami a börtönlakók fejében lappang? Mit tudnak a rabok, amit mi nem?

Bolaño könyvének egyik olvasata az lehet, hogy a világ börtöneiben vannak egységes, avagy univerzális szimbólumok, amelyek pusztán a jellegükben térnek el egymástól, de a jelentésükben nem. A börtön szubsztanciális módon az infernalis események színhelye, olyan, mint régebben a pokol volt, de az attribútumai mindenütt mások...

¹⁷ Lásd részletesen: <http://bortonblog2.blogspot.com/2010/10/vajon-mi-buncselekménye-3.html> [letöltve: 2010-10-17]

Måra Salvatrucha
geng tag Mexikó-
ban¹⁸, 2010

Orosz börtönte-
toválás¹⁹, 1990

„Lufi” nevű magyar
fogvatartott²⁰, 2004

¹⁸ Minden igyekezetem ellenére nem találtam meg a kép készítőjének nevét.

¹⁹ lásd az előző lábjegyzetet

²⁰ F. I. fogvatartott, a Szegedi Fegyház és Börtönben hunyt el 2004. szeptember 13-án, önakasztás miatt. Az egész teste tele volt tetoválva. A fent látható kép nem fénykép, hanem festmény. F. I. 2008 decemberében szabadult volna, probléma nem volt vele, valószínű, hogy belefáradt a börtönbe. Megunta. A fényképért és a háttérinformációért köszönet illeti meg a Szegedi Fegyház és Börtönt, valamint András Zsolt elsőéves és Kiss Dániel harmadéves rendőrtisztai főiskolás hallgatókat.

KÓHALMI LÁSZLÓ
egyetemi adjunktus

De lege lata az elítélti kulturális jogokról

A büntetés-végrehajtási jog a magyar jogrendszerben eléggé sajátos képet mutat, ugyanis annak „anyagjogszabálya”, a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet még a szocializmus időszakában született, ugyanakkor e jogszabálynak a tartalma olyan mértékű változáson ment keresztül az 1989-es rendszerváltozástól napjainkig, hogy az megfelel egy modern, jogállami büntetés-végrehajtási kódexszel szemben támasztható követelményeknek.

A büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendeletet (továbbiakban: Bv. tvr. vagy Bv. Kódex) az azóta megszűnt ún. kollektív államfő, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa fogadta el, mely anno (a szocializmusban) az Országgyűlés helyett/mellett törvényi rangú jogszabály megalkotására volt feljogosítva.

A demokratikus jogállami igényű jogalkotásra visszatérő Magyarországon a büntetés-végrehajtási kodifikáció sajnos nem tudott sikert felmutatni a tekintetben, hogy egy új, immár nemcsak rangjában, hanem elnevezésében is törvénynek nevezett büntetés-végrehajtási törvény (kódex) kerüljön elfogadásra.²¹

²¹ NAGY Ferenc: A büntetés-végrehajtási jog fejlődése, módosulásai az 1990-es évtizedben. IN: Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2005. 315-316.o.: „A büntető jogterületen szintén az állapítható meg, hogy tömeges, toldozgató-foldozgató, tűzoltó jellegű, aktuálpolitikai elemekkel tarkított szabályozások történtek mind az anyagi, mind az eljárási jog területén. A szabályozások jellemzője egyébként – s erre nem tudok jobb kifejezést találni – az összevisszaság, a koncepció nélküli átgondolatlan-ság. Ezzel összefüggésben az átfogó, a hosszabb időszakra előre tekintő koncepció hiánya megmutatkozik az egész büntető jogterületen... Ami a

Az elítélteket megillető kulturális jogok a rendszerváltozást követő 20 évben forradalminak nevezhető pozitív változáson mentek keresztül. E tanulmányban – a terjedelmi korlátok miatt – nincs lehetőség annak bemutatására, hogy az elítéltek kulturális jogai miként teljesedtek ki a magyar büntetés-végrehajtási jogban, így csak a de lege lata szabályozással foglalkozhatok.

Először bemutatom az elítélteket megillető jogokat, majd rátérek a kulturális jogok bemutatására, végül röviden összegzem de lege ferenda javaslataimat.

1. Az elítéltek jogai a magyar büntetés-végrehajtási jogban

Az elítéltek jogi helyzete kifejezi az egész büntetés-végrehajtási rendszer lényegét és egyben szintjelzője a jogállamiságnak²² – állapítja meg VÓKÓ György egyik monográfiájában.²³

büntetés-végrehajtási jogot illeti, viszonylag kevesebbnek tűnő változás történt, de ez inkább csak a látszat, a valóságban számtalan szabályozás született és tovább nehezíti a helyzetet a büntetés-végrehajtás területén az, hogy itt a törvénytől az utasításig a legkülönbözőbb rangú területeken születnek és születnek ugyancsak szinte áttekinthetetlen szabályozások.”

²² VÓKÓ György: Bűn és büntetés – a büntetőjog eszköztára és lehetőségei a bűnözés visszaszorítására. Börtönügyi Szemle 2006/1. 17.o.: „Napjainkban a magyar jogalkotást és jogalkalmazást, a büntető igazságszolgáltatást, a büntetés-végrehajtást az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk szelleme hatja át. Legfontosabb alapelvünk szerint a jogállamnak kötelessége, hogy biztosítsa polgárai számára az emberi jogokat, a biztonságos életet, a törvények érvényesülését, az objektív igazság érvényesítésének lehetőségét. Az unió alapértékeinek megóvása érdekében az Európai Biztonság a büntetés helyett a megelőzésre fekteti a hangsúlyt a jogsértések esetében.”; KONDOROSI Ferenc: Jogállamiság – Jogegyenlőség – Jobbiztonság. Börtönügyi Szemle 2007/1. 1.o.: „A közjó, a biztonság, a jogegyenlőség és a jobbiztonság a jogállamiságtól elválaszthatatlan fogalmak. Elválaszthatatlanok, hiszen a jog uralma a közjó eléréséhez önmagában

Az ember szabadságjogait az állam csak annyiban korlátozhatja és szabályozhatja, de annyiban köteles is korlátozni és szabályozni, amennyiben a közjó, vagyis a társadalom egysége, békesége és fejlődése érdekében megköveteli. Az állampolgári jogokat²⁴ csak annyiban szabad korlátozni büntetés végrehajtása céljából is, amilyen mértékben azt törvény rendelkezése megengedi, és amilyen mértékben ez elkerülhetetlen.

A fogva tartottak jogainak elismerése²⁵; sine qua non előfeltétele, mintegy kiindulópontja minden olyan akciónak, amely megkísérli a reszocializálásának elérését.²⁶

kevés: az embereknek olyan jogszabályok szerint kell élniük, amelyek a közösség által elismert értékek hordozói s egyben megvalósítói.”

²³ VÓKÓ György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. 4., javított kiadás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2004. 167.o.

²⁴ GÖNCZÖL Katalin: Rendhagyó gondolatok a magyar büntetőpolitika új fejezetéről. Börtönügyi Szemle 2006/1. 7.o.: „A fiatal magyar demokrácia büntetőpolitikai reformjában a legfontosabb mércének a jogállami és az alkotmányos követelményeket tartottuk. 1990 óta ugyanis a büntető anyagi jogi, eljárásjogi és büntetés-végrehajtási jogi garanciák rendszere az Alkotmánybíróság gyakorlatában folyamatosan megmértetik. A büntető jogalkotásban, a bűnüldözésben, a büntető-igazságszolgáltatásban, a büntetés-végrehajtásban és a bűnmegelőzésben ugyanolyan társadalmi realitásként kell kezelni az emberi jogokat.”

²⁵ BELOVICS Ervin: A büntetés-végrehajtás ügyészi törvényességi felügyeletének szerepéről. Börtönügyi Szemle 2008/1. 13.o.: „Igen nagy körülményt, érzékenységet igényel egy jogállamban a büntetés-végrehajtás törvényessége. A jogállam „tisztességének fokmérőjét” jelenti az, ahogy a – bármilyen címen szabadságában korlátozott – fogvatartottakkal bánt. Kihívás vele szemben, hogy törvényszegőinek is meg tudja mutatni saját „emberségét” és méltóságát. Winston Churchill, az 1910-es brit kormány belügyminisztereként a következőt mondta: „A nagyközönség hangulatára és vérmérsékletére tekintettel; arra, hogy miképpen bántanak a bűnözőkkel, az egyik legtevédehetőbb tesztje bármely ország civilizációjának.” Fjodor Dosztojevszkij szerint – aki olyan kimerítően írt a börtönbüntetésről? – „Egy ország civilizációjának normáit úgy lehet megítélni, hogy kinyitjuk börtönei ajtóit.”

²⁶ VÓKÓ, 2004, 168.o.; KORINEK László: Kriminológia I. Magyar Közlöny Lap-és Könyvkiadó. Budapest, 2010. 677-678.o.: „Nyilvánvaló, hogy

Az általános állampolgári jogi helyzetben bekövetkező változásnak a mértéke kihat a büntetés-végrehajtás hatálya alatt állók jogi helyzetére is.

A szabadságvesztést töltő elítélt jogi helyzetét – a szabadságvesztés végrehajtásának feladatára tekintettel – az elítélt és a büntetés-végrehajtási intézet közötti viszonyra, ezen belül az elítélt és a büntetés-végrehajtási intézet jogaira és kötelességeire vonatkozó rendelkezések határozzák meg. Az állampolgári jogok annyiban érvényesülhetnek, amennyiben nem ellentétesek a büntetés céljával, aminek konkrét tartalmat a büntetés végrehajtását szabályozó törvény ad.²⁷

A végrehajtás ideje alatt egymás mellett élnek a minden állampolgárt megillető jogok és kötelességek, valamint a végrehajtás során keletkezett speciális jogok és kötelességek.

Az elítélteket illető jogok klasszifikálására a szakirodalomban többféle felfogás ismert. A GAÁL Irén és MÁZINÉ SZEPESI Erzsébet szerzőpáros koncepciója szerint az elítéltek jogai három nagy csoportba oszthatók, melyek a következők:

például a hosszabb szabadságvesztést töltő fiatalok oktatásáról nem csupán reszocializációs okokból kell gondoskodni, hanem azért is, mert ő tartózkodási helyétől függetlenül jogosult és köteles tanulni, a közhatalomnak pedig meg kell teremtenie a feltételeket.”; CZENCZER Orsolya: Az oktatás, mint reszocializációs eszköz a fiatalok büntetés-végrehajtási intézeteiben. Börtönügyi Szemle 2008/3. 1-2.o.; SZITKA Szabolcs: Új lehetőségek felkutatása a fiatalok büntetés-végrehajtásában, reszocializációjuk elősegítése érdekében. Börtönügyi Szemle 2008/3. 14.o.; JANCsÁK Ramóna: A gyermekek/fiatalok helyzete a büntető igazságszolgáltatásban. Börtönügyi Szemle 2008/1. 98.o.: „2006 októberében jelent meg a King's College London börtönügyekkel gyermekek/fiatalokra vonatkozó igazságszolgáltatási rendszerben az adott fiatal korára és sebezhetőségére különös figyelmet kell szentelni – a folyamat minden egyes lépésében. A döntéshozatalkor minden esetben a fiatal érdekét, nevelését kell szem előtt tartani. A fiatalok intézeteinek/intézményeinek nevelő és reformáló célzatának, nem pedig büntető jellegűnek kell lenniük.”

²⁷ VÓKÓ, 2004, 169.o.

- korlátlanul érvényesülő garanciális jogok
- szünetelő állampolgári jogok és kötelességek
- a büntetés-végrehajtás rendjének és biztonságának követelményei által korlátozott, illetve módosult jogok.²⁸

A Gál Irén és MÁZINÉ SZEPESI Erzsébet szerzőpáros az alábbi szemléletes táblázatban²⁹ foglalta össze az egyes alkotmányos jogok érvényesülését a szabadságvesztés végrehajtása alatt:

Nem korlátozható jogok	Korlátozható módosuló jogok	Szünetelő jogok
• emberi méltóság • élet, testi épség • egészség • anyanyelv használat • jogorvoslat • jogképesség • kereseti képesség • vallás- lelkiismereti szabadság stb.	• egyesülési jog • munkához való jogok • levéltitkokhoz való jog, magántitok • tanuláshoz való jog • közérdekű adatok megismeréséhez való jog • véleménynyilvánításhoz való jog	• közügyektől eltiltással érintett jogok • szabad mozgáshoz való jog • tartózkodási hely megválasztásának joga • gyülekezési jog • választójog • szülői felügyeleti jog • sztrájkjog

VÓKÓ György – a téma legnevesebb hazai szakértője – az alábbi jogokat különbözteti meg:

- a büntetés-végrehajtás által nem érintett jogok
- a büntetés-végrehajtás ideje alatt tovább élő módosult jogok

²⁸ GAÁL Irén – MÁZINÉ SZEPESI Erzsébet: Büntetés-végrehajtási jog. Jogi szakvizsga kézikönyvek. Novissima Kiadó. Budapest, 2005. 91.o.

²⁹ GAÁL – MÁZINÉ SZEPESI, 2005. 91.o.

- a szünetelő jogok
- a szabadságvesztésre elítélt büntetés-végrehajtási jogviszonyból származó jogai

VÓKÓ György az elítéltek jogainak témakörében tárgyalja még az egyes elítélti jogosultságok gyakorlásának ideiglenes felfüggesztését és a jogok gyakorlásának, a jogérvényesítés eszközeinek problematikáját is.

1.1. A büntetés-végrehajtás által nem érintett jogok

A büntetés-végrehajtás által nem érintett jogok a következők: az élethez és az emberi méltósághoz való jog; a személyi biztonság joga; az egészséges szociális biztonsághoz való jog; a jogképeség; a jó hírnévhez való jog; a gondolat, a lelkiismereti és vallásszabadság; a magántitok védelme; a művelődéshez való jog; a tudományos és művészeti tevékenység szabadsága; a diszkrimináció tilalma.³⁰

A törvényesség alapelvét juttatja kifejezésre a Bv. tvr. 1. § (1) bekezdése, mely szerint: „Büntetés és intézkedés csak a bíróság jogerős határozata alapján, jogszabályban meghatározott módon hajtható végre.”

A Bv. Kódex 2. § (2) bekezdés a) pontja kimondja, hogy az elítélt jogosult „az anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven megismerni a jogaira és a kötelezettségeire vonatkozó rendelkezéseket; a magyar nyelv nem tudása miatt nem érheti hátrány”. Ezen jogosultságnak az alapja az Alkotmány 68. § (2) bekezdése és 70/A. §. Az Alkotmány 68. § (2) bekezdése szerint „A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja ... anyanyelvük használatát”. A 70/A. § pedig rögzíti, hogy „A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az

emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen... nyelv, nemzeti vagy társadalmi származás... egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.”

Az Alkotmány 59. § (1) bekezdése szerint: „A Magyar Köztársaságban mindenkit megillet a jóhírnévhez, a magánlakás sérthetetlenségéhez, valamint a magántitok és a személyes adatok védelméhez való jog.” Ezt a szabályozást veszi át a Bv. Kódex 2. § (2) bekezdésének c) pontja.³¹

A Bv. tvr. 2. § (3) bekezdése szerint: „Az elítéltek tekintetében az egyenlő bánásmód követelményét meg kell tartani.” Ennek a törvényi rendelkezésnek az alapját az Alkotmány 66. § (1) bekezdése³² és a 70/A. §-ának (1) bekezdései³³ alapozzák meg.

A Bv. Kódex 2. § (4) bekezdése szerint: „Az elítéltet a büntetés és az intézkedés végrehajtása során jogorvoslati jog illeti meg.” A jogorvoslati jog tágabb fogalom, mint a panaszjog intézménye³⁴, amely annak – a fellebbezés mellett egyik –

³¹ Az elítélt jogosult „személyhez fűződő jogainak, így különösen a jó hírének, magántitokának, a személyes adatainak a védelmére, magánlakásának sérthetetlenségére.”

³² „A Magyar Köztársaság biztosítja a férfiak és a nők egyenjogúságát minden polgári és politikai, valamint gazdasági, szociális és kulturális jog tekintetében.”

³³ „A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.”

³⁴ VÓKÓ, 2004, 173.o.: VÓKÓ György arra hívja fel a figyelmet, hogy különbséget kell tenni büntetés-végrehajtási panasz, kérelem és egyéb panasz, kérelem között. Előbbiről akkor beszélhetünk, amikor az elítélt büntetés-végrehajtási helyzetével (fogva tartási körülmények, munkáltatás, büntetés félbeszakítása stb.) kapcsolatban sérelmez vagy kér valamit. A büntetés-végrehajtási panasz vagy kérelem írásban vagy szóban terjeszthető elő. Amennyiben elintézése nem tartozik parancsnoki jogkörbe, az intézet illetékes szakszolgálatára intézi el. Ha az elítélt az intézkedést nem tartja kielégítőnek, panasszal fordulhat az intézet parancsnokához.

³⁰ VÓKÓ, 2004, 170.o.

csak egyik, bár semmivel sem csekélyebb jelentőségű komponense. Ennek a rendelkezésnek az alkotmányos gyökereit az Alkotmány 57. §-ának (1)³⁵ és (3) bekezdése³⁶, továbbá az (5) bekezdése³⁷ tartalmazza.

1.2. A büntetés-végrehajtás ideje alatt tovább élő módosult jogok

A büntetés-végrehajtása alatt tovább élő jogok egy része módosul a végrehajtás miatt, ezért ezeknek az alkotmányos jogoknak az elvi tisztaságú érvényesülése nem állítható egyértelműen. Egyrészt az alkotmányos jogok ténylegesen módosult formái, másrészt a fogva tartás tényéből és körülményeiből fakadó életviszonyok jogi rendezésére szolgáló szabályok. Közös jellemzőjük viszont az, hogy e jogok gyakorlásának engedélyezésére nincs a büntetés-végrehajtási hatóság diszkrecionális jogkörébe utalva és a jogok megtagadása, gyakorlásuknak a törvényi kereteken túlmenő korlátozása vagy megtiltása miatt a fogva tartottaknak jogorvoslati joga van – állapítja meg VÓKÓ György.³⁸

³⁵ „A Magyar Köztársaságban a bíróság előtt mindenki egyenlő, és mindenkinek joga van ahhoz, hogy az ellene emelt bármely vádat, vagy valamely perben a jogait és kötelességeit a törvény által felállított független és pártatlan bíróság igazságos és nyilvános tárgyaláson bírálja el.”

³⁶ „A büntetőeljárás alá vont személyeket az eljárás minden szakaszában megilleti a védelem joga. A védő nem vonható felelősségre a védelem ellátása során kifejtett véleménye miatt.”

³⁷ „A Magyar Köztársaságban a törvényben meghatározottak szerint mindenki jogorvoslattal élhet az olyan bírósági, közigazgatási és más hatósági döntés ellen, amely a jogát vagy jogos érdekét sérti. A jogorvoslati jogot – a jogviták ésszerű időn belüli elbírálásának érdekében, azzal arányosan – a jelenlévő országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával elfogadott törvény korlátozhatja.”

³⁸ VÓKÓ, 2004, 173.o.

A Bv. Kódex 36. § (5) bekezdése szerint az elítélt állampolgári jogai a következőképpen módosulnak:

- a közérdekű adatok megismeréséhez és terjesztéséhez való joga nem veszélyeztetheti a büntetés-végrehajtási intézet rendjét és biztonságát;
- a munkához való joga átmenetileg, a munkába állítását akadályozó ok fennállásáig szünetel;
- a véleményét – ellenőrzés mellett – olyan formában nyilváníthatja, amely nem zavarja a büntetés-végrehajtási intézet rendjét és biztonságát; a vélemény nyilvánosságra hozatala a nemzetbiztonság védelme, minősített adat közlésének megakadályozása, illetőleg bűncselekmény közvetlen veszélyének fennállása esetén, annak megakadályozása, valamint a büntetés-végrehajtási intézet rendje és biztonsága érdekében korlátozható;
- a levelezése – a hatóságokhoz és a nemzetközi szervezetekhez küldött levelek kivételével – a büntetés-végrehajtási intézet biztonsága szempontjából ellenőrizhető, az ellenőrzés lehetőségéről az elítéltet tájékoztatni kell;
- távbeszélő használatára a büntetés-végrehajtási intézet lehetőségei szerint jogosult, ez ellenőrizhető, az ellenőrzés lehetőségéről az elítéltet tájékoztatni kell;
- az egyesüléshez, a tanuláshoz való joga, valamint honvédelmi kötelezettségének teljesítése a szabadságvesztés végrehajtásának következtében korlátozott.

A Bv. Kódex 36. § (5) bekezdése f) pontja tartalmazza a tanuláshoz való jog korlátozását, amely kétségtelenül már kulturális jogot érintő terület, ezért ezzel a problémával a 2. fejezetben foglalkozom részletesebben.

1.3. A szünetelő jogok

A szabadságvesztés végrehajtása alatt az elítélt állampolgári jogai és kötelességei annyiban szünetelnek, illetve korlátozottak, amennyiben erről az ítélet vagy jogszabály rendelke-

zik, illetve amennyiben az érvényesülés a büntetés céljával nem ellentétes.

Itt mindenképp előtte a közügyektől eltiltás intézkedésre kell figyelemmel lenni. Az 1978. évi IV. törvény a Büntető Törvénykönyvről (továbbiakban: Btk.) 62. § (2) bekezdése szerint a közügyektől eltiltott:

- nem vehet részt népképviselői szerv tagjainak választásában, népszavazásban és népi kezdeményezésben,
- nem lehet hivatalos személy,
- nem működhet népképviselői szerv testületében (bizottságában),
- nem viselhet tisztséget társadalmi szervezetben, köztestületben, közalapítványban,
- nem érhet el katonai rendfokozatot,
- nem kaphat belföldi kitüntetést és külföldi kitüntetés elfogadására engedélyt.

A Bv. Kódex 36. § (6) bekezdése szerint a szabadságvesztés végrehajtása alatt szünetel az elítélt joga:

- a szabad mozgáshoz és a tartózkodási hely megválasztásához;
- a gyülekezéshez;
- a sztrájkhoz, valamint
- a választójoga³⁹ és

³⁹ VIG Dávid: További gondolatok a szabadságvesztésre ítélt választójogáról. 2009/3. 79.o.: A szerző szerint az elítéltektől „a választójog automatikus megvonása nem felel meg az Emberi Jogok Európai Egyezményének...”; MÁRTON Éva – PRINCZ Adrienn – VÁJCS Nikolett: A szabadságvesztésre ítélt választójoga. Börtönügyi Szemle 2008/4. 76.o.: „Továbbá felmerül annak kérdése is, hogy a jelenleg hatályos magyar szabályozás megfelel-e az Emberi Jogok Európai Egyezményében foglaltaknak és az Emberi Jogok Európai Bírósága joggyakorlatának... Az előbbieken ismertetett magyar joghelyzet szerint tehát Magyarországon is általánosnak és automatikusnak tekinthető a választójog megvonása a szabadságvesztésre ítélt tekintetében, így módosításra lenne szükség a hazai jogszabályokban is. Annál is inkább, mivel a Lisszaboni Szerződés és az Alapvető

- a szülői felügyeleti joga.

A szabad mozgáshoz és tartózkodási hely megválasztásához való jogot a Bv. tvr. 26.⁴⁰, 27.⁴¹ és 28. §-ai⁴², továbbá a Btk. 41-44. §-ai korlátozzák.

A tartózkodási hely megválasztásának joga nemcsak abban az értelemben szünetel, hogy az elítélt nem döntheti el, hol kívánja letölteni a büntetését, de azt sem határozhatja meg, hogy az intézetben belül melyik zárkában kíván tartózkodni.⁴³

1.4. A szabadságvesztésre elítélt büntetés-végrehajtási jogviszonyból származó jogai

Az elítéltet a büntetés-végrehajtási jogviszonyból származó jogok túlnyomó többségét a bv. Kódex 36. § (1)-(4) bekezdése, valamint a 35. §-a tartalmazza.

Jogok Chartája hatályba lépésével az Európai Unió csatlakozni fog az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez, megerősítve ezzel a benne foglalt jogok kikényszeríthetőségét (kiterjesztve az Unió szerveire is). A korábban említett kodifikációs tervek részben orvosolnák ezt a problémát, más kérdés, hogy ezzel összefüggően alkotmánymódosításra is szükség lenne, valamint ebből eredően a választási eljárásról szóló 1997. évi C. törvény választójogosultság nyilvántartásával (a névjegyzékkel) kapcsolatos cikkek módosítása és ezzel összefüggésben egy differenciált (aktív és passzív választójogot elkülönítetten kezelő) névjegyzék létrehozása is szükséges, továbbá a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tvr-t is módosítani kellene, kinyilvánítva azt, hogy az elítélt jogosult szavazni, ha külön határozatban nem tiltották el a közügyek gyakorlásától, az elítélt ezen jogát a büntetés végrehajtó szervnek biztosítani kell.”

⁴⁰ Fogházban az elítélt a büntetés-végrehajtási intézetben belül is csak engedéllyel és felügyelet mellett járhat.

⁴¹ Börtönben az elítélt a büntetés-végrehajtási intézet kijelölt területén szabadon járhat.

⁴² Fogházban az elítélt a büntetés-végrehajtási intézet területén szabadon járhat.

⁴³ VÓKÓ, 2004, 179.o.

A jogok biztosítása során szem előtt kell tartani, hogy az elítélt állampolgár marad akkor is, ha „börtönbe” zárják, megőrzi mindazon alapjogát, amelynek elvonása a „személyi szabadság”-vesztés büntetés fogalmába, sem pedig végrehajtásába nem tartoznak, illetve tartozhatnak bele.

Az ún. legkisebb beavatkozás elve olyan szükséges, de még elégséges malum, amely mind a szabadságvesztés tartalmában (jogfosztás, jogkorlátozás törvényes mértékben), mind pedig a büntetés-végrehajtás legbensőbb (biztonsági, illetve fegyelmi) szabályaiban kell, hogy tükröződjék.⁴⁴

Az emberi méltóság tiszteletben tartása, és ennek megfelelő bánásmód kívánalma a jogalkalmazás, jogbiztosítás során szintén alapvetően fontos követelmény.

A büntetés-végrehajtása során a jogok és köteleességek kölcsönös feltételezettségének elve azt igényli, hogy a büntetés-végrehajtási apparátus számon kérhető kötelezettségeként jelenjenek meg az elítélti jogok érvényesülése. A jogokkal ellentétes gyakorlat kedvezőtlenül hat az elítélt személyiségére.

A büntetés végrehajtása alatt speciális jogok is keletkeznek, melyek a következők szerint csoportosíthatók:

- a társadalmi kapcsolatok joga (látogatás, csomag, telefon, eltávozás)
- a megfelelő elhelyezéshez, ételmezéshez, ruházathoz és higiéniai feltételekhez való jog
- a szabadulásra való felkészítésre való jog.

2. Az elítéltek kulturális jogai

A Bv. Kódex külön nevesítve, expressis verbis nem rendelkezik az elítélt kulturális jogairól, a Bv. tvr-ben ilyen címszó nem található, hogy „az elítéltek kulturális jogai”. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az elítéltnak ne lennének

biztosítva kulturális jogok a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben.

A magyar jogalkotó ugyanis azt a szabályozástechnikai megoldást választotta, hogy a Bv. tvr-ben több helyütt biztosít az elítéltnak különféle jogokat, melyek vitathatatlanul és félreérthetetlenül kulturális jogot jelentenek, csak éppen más elnevezéssel.

Az elítéltet megilleti a tanuláshoz való jog, de természetesen korlátok között. Ez nyilván nem azt jelenti, hogy a többéves szabadságvesztés-büntetését töltő elítélt saját kénye-kedve szerint megjelenik a különböző oktatási intézetekben a tanórákon. A „Kultúra a börtönben – a börtön kultúrája” nemzetközi tudományos konferenciának helyszínt adó Pécsi Jogi Karon például előfordult, hogy bilincsben hoztak elítéltet római jogi vizsgára. Ilyen meglepetéssel azonban ma már nem tud szolgálni a Pécsi jogi fakultás, mivel Karunk szabályzata kizárja a tanulmányok folytatását olyan személy esetében, aki tiszta erkölcsi bizonyítvánnyal nem rendelkezik.

Sajnos a lakosság körében (és néha még szakmabelieknél is) akad olyan vélemény, hogy az állam minek engedi, hogy közpénzen tanuljanak akár még felsőoktatási intézményben (!) az elítéltek. Ezek a vélemények elfelejtik azt, hogy a tanulás az egyik legfontosabb reszocializációs faktor.⁴⁵

A külvilággal való kapcsolattartás joga fontos szerepet tölt be az elítélt reszocializációs sanszai tekintetében. A külvi-

⁴⁵ VÓKÓ György: Európai büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2006. 220.o. „Az oktatás az elítélt fogvatartottak rezsimjében központi szerepet tölt be és nagy súlyt kell fektetni a büntetés-végrehajtási hatóságok azon kötelezettségére, hogy megfelelő oktatási programokat állítsanak össze, és bátorítsák a fogvatartottakat azokban való részvételre. Az oktatás és a képzés céljai közvetlenül kapcsolódnak a börtönkezelés elsődleges céljához, az egyének személyes és szociális szükségleteihez. Az oktatás döntő mértékben járul hozzá az egyéni képzési programokhoz és motiváló tényező a működtetés összehangolásában.”

⁴⁴ VÓKÓ, 2004, 180.o.

lággal fenntartható kapcsolatok jellemzően egyoldalúak: a büntetés-végrehajtási intézet feltételeitől függően gondoskodni kell, hogy az elítélt tájékozódhasson a világ eseményeiről, az ország politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális életéről. Ehhez – lehetőség szerint – a zárkákat fel kell szerelni rádióval és televízióval, de az elítélt a saját televízióját, elemmel működő rádióját is használhatja.⁴⁶

Az elítélt jogosult a büntetés-végrehajtási intézet könyvtárának igénybe vételére, emellett – saját költségére – sajtóterméket is rendelhet.⁴⁷

Az elítélt – tag értelemben vett – kulturális jogaihoz sorolható a vallási vagy lelkiismereti meggyőződésének szabad megválasztására, annak kinyilvánítására és gyakorlására szóló joga. A büntetés-végrehajtási intézetben minden elítélt számára lehetővé kell tenni, hogy az egyház lelkészének, illetőleg más képviselőjének (a továbbiakban együtt: lelkész) gondozásában részesülhessen.⁴⁸

Az elítélt számára lehetővé kell tenni az egyházi házasságkötést, a keresztelést és az egyházi temetést.⁴⁹ Természetesen

az elítélt eltiltható az istentiszteleten való részvételtől, ha az a büntetés-végrehajtási intézet rendjét vagy a biztonságot veszélyezteti.

Az istentiszteletre önként jelentkezők részvétele – a büntetés-végrehajtási intézet rendje és biztonsága miatt eltiltottakat, valamint a magánelzárást töltő elítélteket kivéve – nem korlátozható. A lelkésszel való ellenőrzés nélküli találkozás lehetősége azonban ez esetben sem tagadható meg. A büntetés-végrehajtási intézet köteles elősegíteni az egyház szociális, gondozói tevékenységét, az elítéltnak a szabadulásra való felkészítéséhez nyújtott szolgálatait.

Az elítélt – szintén tag értelemben vett – kulturális jogai körébe sorolható az anyanyelv használatának joga, aminek különösen külföldiek esetében van nagy jelentősége.

Az elítélt jogosult

- az anyanyelvén vagy az általa ismert más nyelven megismerni a jogaira és a kötelezettségeire vonatkozó rendelkezéseket; a magyar nyelv nem tudása miatt nem érheti hátrány;
- a büntetés végrehajtása során anyanyelvének használatára.

Ezen előírás alkotmányi passzusokon is nyugszik. Az Alkotmány 68. § (2) bekezdése szerint: „A Magyar Köztársaság védelemben részesíti a nemzeti és etnikai kisebbségeket. Biztosítja kollektív részvételüket a közéletben, saját kultúrájuk ápolását, anyanyelvük használatát, az anyanyelvű okta-

érdeklődés megint a régi lehet abban az esetben, ha a társadalom is képet kaphat a szolgálat munkájáról, de pillanatnyilag az egyházakban (gyülekezeti szinten) csak keveseknek van tudomásuk a börtönpasztorációról. A jövőben a gyülekezetekben szolgáló lelkészek, a börtönlelkészek és a börtönmissziók feladata lehet, hogy az egyházakban és a gyülekezetekben ismertté tegyék a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó lelkigondozói munkát, valamint felébresszék a felelősséget a gyülekezeti tagokban a börtönökben lévő fogvatartottak iránt, akik esetleg úgy váltak áldozatává saját bűneiknek, hibáiknak és konfliktusaiknak, mint az általuk sértettek, más szóval az ő áldozataik a bűncselekmény elkövetése idején.”

⁴⁶ VÓKÓ, 2004, 183.o.

⁴⁷ KÖSZEGI Szilvia: A fogvatartottak oktatása és képzése. Börtönügyi Szemle 2010/3.o. 55.o.

⁴⁸ HORVÁTH Márta – KÖRMENDY András: A fogvatartottak vallásgyakorlása – jogi szabályozás hazánkban és külföldön. Börtönügyi Szemle 2009/3. 25.o.: „A szocializmus évtizedei után az egyházakkal szembeni ideológiai alapon tartózkodó hazai büntetés-végrehajtás ismét fogadókésszé vált a lelkészek intézetben belüli tevékenységére. Azóta az egyházak szerepvállalása egyike lett a számos nehézséggel küzdő büntetés-végrehajtás kétségtelen sikertörténeteinek. A büntetés-végrehajtási intézetek mindennapjaiban szembetűnő az egyházak jelenléte. A szertartások, az egyéni és csoportos lelki gondozás mellett a lelkészek részt vállalnak a szabadulás előkészítésében és az utógondozásban is. Ez utóbbi erőfeszítések biztató eredményeit a pártfogói gyakorlat is visszaigazolja a feltételes szabadságra bocsátottak esetében.”

⁴⁹ VÁRI Krisztina: A börtönlelkészség hét éve Magyarországon. Börtönügyi Szemle 2008/1. 48.o.: „A börtönlelkészi szolgálattal kapcsolatos

tást, a saját nyelven való névhasználat jogát.” Az Alkotmány 70/A. § (1) bekezdése szerint: „A Magyar Köztársaság biztosítja a területén tartózkodó minden személy számára az emberi, illetve az állampolgári jogokat, bármely megkülönböztetés, nevezetesen faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy más vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy egyéb helyzet szerinti különbségtétel nélkül.”

A büntetőeljáráshoz hasonlóan a büntetés-végrehajtása alatt is mindenki anyanyelvét használhatja. A hivatalos ügyintézéshez függ össze a büntetés-végrehajtásnál a tolmácsolás igénye, így annak költségeit viselni a büntetés-végrehajtási intézet feladata. Ha azonban a tolmácsolásra a külföldi fogva tartott magánjellegű ügyei miatt van szükség, abban az esetben a tolmácsolás díját neki kell megfizetnie. (Hasonló a helyzet, ha idegen nyelven nem beszélő magyar állampolgár akar nemzetközi szervezetekhez fordulni. Ez esetben neki kell a fordítás költségeit megfizetni.)

A külföldiek anyanyelv-használati joga és az ehhez kapcsolódó tolmácsi igény jelentős szerepet játszik a külföldiek jogainak és kötelezettségeinek teljesítésekor.

A Bv. Kódex 36. § (1) bekezdésének o) pontja külföldi részére biztosítja azt a jogot, hogy állampolgárságának megfelelő ország Magyarországon működő képviselőéhez (konzulátusához) fordulhasson, annak képviselőivel érintkezhesen.⁵⁰

A konzulok tevékenységét szabályozó Bécsi Egyezmény⁵¹ meghatározza, hogy a konzuli feladatokat ellátó diplomata mikor és milyen feltételekkel léphet érintkezésbe a vele azonos állampolgárságú fogva tartottal. Ennek lényeges eleme, hogy mindig a külföldi fogva tartottnak kell kérnie a találko-

zás lehetőségét. Ha a fogva tartott ezt nem kéri, a konzulnak nincs lehetősége közvetlen érintkezésre. Ha a külföldi kéri a találkozást, akkor az adott ország képviselője a rá irányadó szabályok megtartásával a külföldit fogva tartó büntetés-végrehajtási intézet parancsnokának az engedélyével találkozhat az ezt kérelmezővel, lényegében az ügyvédekhez hasonló körülmények között. A külföldi fogva tartott kérhet anyanyelvén írt sajtóterméket, erre elő is fizethet, feltéve, hogy az adott sajtótermék nem ütközik valamilyen tilalomba.⁵²

A fogvatartott kulturális kapcsolatainak szinten tartását biztosítja (legalábbis részben) a hozzátartozókkal történő kommunikáció. A Bv. tvr. 36. § (1) bekezdés b) pontja szerint az elítélt jogosult a hozzátartozóival, valamint az általa megjelölt és a büntetés-végrehajtási intézet által engedélyezett személyekkel való levelezésre, a levelek gyakorisága és terjedelme nem korlátozott. Ezen kívül az elítélt jogosult legalább havonként látogató fogadására; ha a büntetés-végrehajtási intézet biztonsága indokolja, az elítélt rácson keresztül beszélhet a látogatóval.

Az elítélt vélemény-nyilvánítási joga, mint fentebb írtam ugyan módosult jognak tekinthető, de rendelkezik kulturális jogi töltettel. Az elítélt jogosult nyilatkozatot tenni. A nyilatkozattétel engedélyezéséről vagy megtagadásáról a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka a kérelem benyújtásától számított három munkanapon belül határozattal dönt, e határidő lejártával az engedélyt megadottnak kell tekinteni. A nyilatkozattétel engedélyezése akkor tagadható meg, ha alapos okkal arra lehet következtetni, hogy a nyilatkozattétel nemzetbiztonsági érdeket sértene, bűncselekmény közvetlen veszélye állna fenn, valamint a büntetés-végrehajtási intézet rendjét és biztonságát sértené vagy veszélyeztetné.

⁵⁰ VÓKÓ, 2004, 171.o.; PAPP Géza: Az ügyvédi és a fogvatartotti jogok érvényesítésének aktuális kérdései. Börtönügyi Szemle 2008/2. 29.o

⁵¹ 1987. évi 13. törvényerejű rendelet a konzuli kapcsolatokról Bécsben, 1963. április 24-én elfogadott egyezmény kihirdetéséről.

⁵² VÓKÓ, 2004, 171.o.

A büntetés-végrehajtás országos parancsnoka haladéktalanul értesíti a sajtó képviselőjét, ha az elítélt nyilatkozattételét engedélyezte. Az értesítésben a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka tájékoztatást ad a kapcsolatfelvétel részleteiről.

Ha a büntetés-végrehajtás országos parancsnoka a nyilatkozattételt megtagadja, arról indokolt írásbeli határozattal dönt. A határozat minősített adatot nem tartalmazhat. A nyilatkozattétel megtagadásáról szóló határozat ellen az elítélt, védője, illetőleg jogi képviselője a kézhezvételtől számított három munkanapon belül fellebbezést nyújthat be a büntetés-végrehajtási bíróhoz. A fellebbezést a büntetés-végrehajtási intézet haladéktalanul továbbítja a büntetés-végrehajtási bíróhoz. A büntetés-végrehajtási bíró az iratnak a hozzá érkezésétől számított öt napon belül az iratok alapján bírálja el. A büntetés-végrehajtási bíró végzése ellen fellebbezésnek helye nincs.

A büntetés-végrehajtási intézet parancsnoka vagy az általa kijelölt személy a nyilatkozattételt ellenőrzi.

3. Összegzés

A magyar büntetés-végrehajtási jog az elítélteket megillető jogokat és különös tekintettel a kulturális jogokat a releváns nemzetközi elvárásoknak megfelelően szabályozza. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nem lehetne még javítani az elítéltek helyzetén. Szakmai körökben nem képezi vita tárgyát és egyöntetű a vélemény a tekintetben, hogy az elítélti jogok skálájának színesítése (és főleg a kulturális jogok bővítése) kedvezően hat a prizonizáció ártalmainak csökkentésére⁵³. Csak az az elítélt tanulja meg a jogkövető magatartást, akivel jogszerűen is bánnak.⁵⁴

⁵³ PAPP Gábor: A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megkö-

A lelkeszi szolgálatok tekintetében esetlegesen megfontolandó az állami költségvetésből finanszírozott lelkeszi státuszok felállítása. Ez kétségtelenül egyik oldalon anyagi teher a költségvetésnek, de másik oldalon mérhetetlen haszon a bűnmegelőzés és a reszocializáció terén.

A lelkeszek szerepe akár olyan szerepvállalással is kibővíthetne, hogy a feltételes szabadságra bocsátás esetén a büntetés-végrehajtási bíró az intézeti vélemény mellett a lelkeszi véleményt is mérlegelhesse.⁵⁵

Külön kiemelném, hogy az ügyésznek is fontos szerepe lehet a kulturális jogok érvényesülésének biztosításában⁵⁶, bár az ügyészek leterheltségét figyelembe véve mindez inkább a távolabbi jövő céljai közé sorolandó.

A fogvatartottak választójogának gyakorlásával kapcsolatos hatályos jogszabályok némi-nemű alkotmányos aggályokat vetnek fel, s ma még talán túlzottan bátor gondolatnak tűnik VIG Dávid javaslata –, mely elképzelhetőnek tartja azt, hogy

zelítésben. Börtönügyi Szemle 2009/2. 53.o.: „Eddig egyetlen vizsgálat történt hazánkban, amely a prizonizációval kapcsolatos kérdéseket is tartalmazott. Ez Huszár László nevéhez (1997) köthető kutatás a Thomas által vélelmezett három prizonizációs „követelményt”: a kriminális identitást, a börtön formális szervezetéhez és céljaihoz való viszonyt, valamint a rabok közötti kapcsolatok prioritását használta fel.”

⁵⁴ SZÜCS András: Helyzetkép a fogvatartottakkal kapcsolatos bánásmód törvényességéről. Börtönügyi Szemle 2007/3. 79.o.; KONDOROSI Ferenc: A büntetőjogi kodifikáció és a börtönügy időszéri kérdései. Börtönügyi Szemle 2006/3. 18.o.: „A Kormány célja, hogy olyan büntetés-végrehajtási törvényt szülessen, amely alkalmas arra, hogy a bírói ítéletekben szükség-szerűen megjelenő prognosztikus megállapításokat a büntetéskiszabással kapcsolatban – mind a társadalom érdekében, mind az elkövető emberi jogait tiszteletben tartva – megvalósítsa.”

⁵⁵ HORVÁTH – KÖRMENDY, 2009, 46.o.

⁵⁶ LAJTÁR István: A büntetés-végrehajtás garancia-és kontrollrendszere Magyarországon. HVG-ORAC Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2010. 81-103.o.

az elítéltek gyakorolják a választójogukat⁵⁷ –, de mindenképpen hasznos lenne a tárgykörben szakmai vita lefolytatása. Nehéz feladat állást foglalni abban a kérdésben, hogy a büntetés-végrehajtásban a privatizáció⁵⁸ esetleges kiterjesztése milyen módon hatna⁵⁹ az elítéltek kulturális jogainak érvényesülése szempontjából. Előrelépést vagy éppen visszalépést jelentene-e. Egy biztos, a privatizáció sem jelent spanyolviaszt a büntetés-végrehajtásban és börtönviszonyok „tökésítése” óhatatlanul magával hozza a tőke működési szabályainak érvényesülését, ami a „szabad világban” sem feltétlenül jelenti azt, hogy a kultúra ügye überelné a profit érdekeit.⁶⁰ A bűnügyi tudományok nagy klasszikusa, Andrew COYLE az emberi jogok emblematisz harcosának, Nelson MANDELÁNAK egy gondolatát idézi, aki szerint egy nemzet megismeréséhez a börtönökön keresztül vezet az út. Nem az határozza meg egy társadalom minőségét, hogyan viszonyul a legmagasabb rangú tagjaihoz, hanem az, miként viselkedik a legalacsonyabb szinten lévőkkel szemben.⁶¹

⁵⁷ VIG, 2009, 81.o.

⁵⁸ NAGY, 2005. 323.o.: „Azzal azonban egyértelműen tisztában kell lenni, hogy a magántőke nem karitatív céllal akar működni a börtönökben, hanem az elítéltek lehető legteljesebb kizsákmányolásával mind nagyobb profithoz kíván jutni. Továbbá azt is látni kell, hogy még az angolszász országokban sem sikerült nagy arányban elterjeszteni a végrehajtási intézetek privatizációját, mivel az érdekvédelem és a szakszervezet tiltakozása a tisztességtelen piaci verseny ellen meghátrálásra készítette a magántőkét.”

⁵⁹ VÓKÓ György – HEGEDŰS László: A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladatok privatizálásának problémái Magyarországon. Magyar Jog 2010/10. 580.o.: „További veszélyként merül el a büntetés-végrehajtási (továbbiakban röviden: bv.) intézetekkel kapcsolatos PPP-k kapcsán, hogy a szerződés alapján a vállalkozó ösztönözve van a költségek csökkentésére, azonban ez nem mindig előnyös, mivel ez gyakran szolgáltatás minőségének csökkenéséhez vezethet.”

⁶⁰ CHRISTIE, Nils: Büntetésipar. Osiris Kiadó. Budapest, 2004. 122-129.o.

⁶¹ KORINEK, 2010. 679.o.

Irodalom:

CHRISTIE, Nils: *Büntetésipar*. Osiris K
CZENCZER Orsolya: *Az oktatás, mint a fiatalok büntetés-végrehajtási in*
Szemle 2008/3. 1-12.o.

BELOVICS Ervin: *A büntetés-végrehaj*
gi felügyeletének szerepéről. Börtönü
14.o.

GAÁL Irén – MÁZINÉ SZEPESI
végrehajtási jog. Jogi szakvizsga ké
Kiadó. Budapest, 2005.

GÖNCZÖL Katalin: *Rendhagyó gondol*
politika új fejezetéről. Börtönügyi Szen
HORVÁTH Márta – KÖRMENDY An
vallásgyakorlása – jogi szabályozás h
Börtönügyi Szemle 2009/3. 21-48.o.

JANCSÁK Ramóna: *A gyermekek/fiat*
al tető igazságszolgáltatásban. Börtönüg
102.o.

KONDOROSI Ferenc: *A büntetőjogi kod*
időszerű kérdései. Börtönügyi Szemle 2

KONDOROSI Ferenc: *Jogállamiság – J*
tonság. Börtönügyi Szemle 2007/1. 1-1

KORINEK László: *Kriminológia I-II.* N
Könyvkiadó. Budapest, 2010.

KÖSZEGI Szilvia: *A fogvatartottak ok*
tönügyi Szemle 2010/3.o. 55-62.o.

LAJTÁR István: *A büntetés-végrehaj*
rendszer Magyarországon. HVG-ORA
Kft. Budapest, 2010.

MÁRTON Éva – PRINCZ Adrienn – V.
badtságvesztésre ítélt választójoga.
2008/4. 57-76.o.

NaGY Ferenc: *A büntetés-végrehajtási jog fejlődése, módosulásai az 1990-es évtizedben.* IN: Tanulmányok a Btk. Általános Részének kodifikációjához. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2005. 315-323.o.

PAPP Gábor: *A prizonizációs jelenség elméleti háttere – kritikai megközelítésben.* Börtönügyi Szemle 2009/2. 29-60.o.

PAPP Géza: *Az ügyvédi és a fogvatartotti jogok érvényesítésének aktuális kérdései.* Börtönügyi Szemle 2008/2. 29-32.o.

SZITKA Szabolcs: *Új lehetőségek felkutatása a fiatalkorúak büntetés-végrehajtásában, reszocializációjuk elősegítése érdekében.* Börtönügyi Szemle 2008/3. 13-20.o.

SZÜCS András: *Helyzetkép a fogvatartottakkal kapcsolatos bánásmód törvényességéről.* Börtönügyi Szemle 2007/3. 73-86.o.

VÁRI Krisztina: *A börtönlelkészség hét éve Magyarországon.* Börtönügyi Szemle 2008/1. 48-62.o.

VIG Dávid: *További gondolatok a szabadságvesztésre ítéltk választójogáról.* Börtönügyi Szemle 2009/3. 73-83.o.

VÓKÓ György: *Magyar büntetés-végrehajtási jog.* 4., javított kiadás. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2004.

VÓKÓ György: *Európai büntetés-végrehajtási jog.* Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, 2006.

VÓKÓ György: *Bűn és büntetés – a büntetőjog eszköztára és lehetőségei a bűnözés visszaszorítására.* Börtönügyi Szemle 2006/1. 17-26.o.

VÓKÓ György – HEGEDŰS László: *A büntetés-végrehajtással kapcsolatos állami feladatok privatizálásának problémái Magyarországon.* Magyar Jog 2010/10. 577-588.o.

MOLDOVAN ERIKA
pszichológus

A Nevelési és Pszichoszociális Osztály szerepe a fogvatartottakkal való munkában Marosvásárhelyi Börtön, Románia

1. Marosvásárhelyi Börtön főbb jellemzői

A jelenlegi Marosvásárhelyi Börtön első feljegyzései 1884-ből származnak, „Királyi Törvényszéki Fogház épült 1884-1885”.

2009 januárjától a Marosvásárhelyi Börtön fiatalkorúak fogvatartására jelölték ki, ennek alapján 12 megyéből fogad elítélt fiatal fiúkat.

A 275/2006-os Büntetési Törvénykönyv jelentős változásokat hozott a büntetés-végrehajtásban, ezek a változások a nevelési osztálynak az elítéltekkel való foglalkozását is módosították.

Az ítélethozatal alapján az elítélteket négy kategóriába sorolta be a törvénykönyv:

- Maximális biztonság: min.15 év – max. életfogytiglan,
- Zárt rendszer: min.5 év – max. 15 év,
- Félig nyitott rendszer: min.1 év – max. 5 év,
- Nyitott rendszer: max. 1 év.

A rendszerek között van átjárhatóság, enyhébb, de szigorúbb fokozatra is.

Egy bizottság állapítja meg az elítéltek rendszerbe sorolását, amely az ítéletre, az általános magaviseletre, programokon

való részvételre, munkára alapozva hozza meg a döntését. Minden elítéltnak 6 hónaponként újratárgyalják a kategorizálását, de szükség esetén hamarabb is megváltoztatható a fokozata. A büntetés-végrehajtás során a törekvés, hogy csak félnyitott vagy nyitott rendszerből szabadulhassanak feltételeSEN az elítéltek. Erre még nem született meg a törvényhatározat.

A maximális biztonságú rendszerben a fogvatartási mód külön részlegesen történik. A nevelési-kulturális és terápiás tevékenységek lebonyolítása az intézetben belül kiscsoportokban, erre a célra előírt helyiségben állandó felügyelet mellett zajlik. Munkáltatásuk szintén az intézet falain belül, állandó felügyelet mellett történik.

A zárt rendszerben az előzőhöz hasonlóan működik a büntetés végrehajtása egy kivétellel, dolgozhatnak a börtön falain kívül is állandó fegyveres őrizettel.

Félig nyitott rendszerben a fogvatartási mód szintén külön részlegesen történik. Az előírásoknak megfelelően a részlegesen napközben ébresztőtől villanyoltásig az ajtók nyitva vannak, az elítélteknek más szobában nem szabad tartózkodni, csak a sajátjukban, de rendelkezésükre áll egy szabadidőszoba és egy sétálóudvar, melyet a nap folyamán felügyelet nélkül, közösen használhatnak. Munkáltatásuk a börtön falain kívül, fegyver nélküli felügyelet mellett történik. A nevelési-kulturális tevékenységek a börtön falain kívül is megengedettek, szintén fegyver nélküli felügyelet mellett.

A nyitott rendszerben a fogvatartási mód és egyéb tevékenységek a félnyitotthoz hasonlóan zajlanak, a munkáltatás pedig a börtön falain kívül felügyelet nélkül is megengedett.

Mivel ez a típusú felosztás különböző szinten biztosít jogokat az elítélteknek, és mivel nagymértékű eltérések adódnak a büntetés végrehajtást tekintve, szükségessé vált a romániai börtönök felosztása a büntetés végrehajtási rendszereknek megfelelően, ezért a felosztásoknak megfelelően maximális biztonság és a zárt rendszer egy intézetben, a nyitott és félnyitott rendszer más intézetben kapott helyet. Ezen kívül a fiatalkorúak börtöne, a női börtön és a börtön kórház egy más kategorizálásnak megfelelően külön intézetekbe került.

A marosvásárhelyi börtönben jelenleg 394 fogvatartott van, melyből 252 fiatal (18-21 év), 35 kiskorú (15-18 év), 30 felnőtt nyitott rendszerben és 77 előzetesen letartóztatott.

A Nevelési és Pszichoszociális Osztály szerkezete a marosvásárhelyi börtönben:

Igazgató helyettes – 1	
Nevelési osztály / személy	Pszichoszociális osztály / személy
Nevelő 4	Irodavezető 1
Lelkész 2	Szociális munkás 2
Sporttanár 1	Pszichológus 4
Technikai felelős 1	
Nevelő felügyelő 1	

Mivel az osztályvezetői szerep igazgatóhelyettesi beosztást kapott, ezáltal hivatalosan is egyenlő szintre emelkedett a nevelői munka a biztonsági osztály munkájával.

A 2009. és 2010. év folyamán törekvések születtek a nevelői és pszichoszociális munka egységesítésére a romániai börtönökben.

Ennek alapján kidolgoztak néhány nevelő programot, melyeket egységesen alkalmazni kell minden börtönben, igazítva az elítéltek értelmi színvonalához és a csoport kérelmeihez.

2. Nevelési tevékenységek:

- Alfabetizálás (írni-olvasni nem tudók számára),
- Polgárjogi nevelés,
- Családi nevelés,
- Egészséges életmódra nevelés,
- Eligazító program (a szabadságvesztés körülményeihez való igazodás, közvetlenül az elhelyezés után),
- Szabadulást előkészítő program.

A fent említett programok működnek a Marosvásárhelyi börtönben.

Ezen kívül a nevelői munkához tartozik az *iskolai oktatás* megszervezése, amely az Oktatástügyi Minisztérium keretén belül történik. A marosvásárhelyi börtönben jelenleg I. – X. osztályban működik tanítás.

Szakmai képzések is szervezhetők a börtönben. Ebben az évben asztalos és gyertyakészítő tanfolyamon vett részt 25 elítelt.

Opcionális programjaink a kreativitást és az általános műveltséget fejlesztik.

Vallás gyakorlására is van lehetőség. A börtön udvarán található ortodox felekezetű kis templom, amelyben az ortodox-vallású szertartások mellett helyet kap a református, római katolikus egyházi szertartás is. Más egyházi felekezetek is

képviseltetik magukat heti egy alkalommal a börtönben, így jehova tanúi, adventista, baptista, pünkösdista felekezetek.

Lehetőség nyílik a sportolásra is a benti sportteremben, ahol fitnessz és asztalitenisz zajlik. A sportpályán, amely a város szélén a börtön nyitott részlegén található, a félig nyitott és nyitott rendszerbe sorolt fogvatartottak sportolhatnak.

Kulturális tevékenységeink során az év fontosabb eseményeiről emlékezünk meg. Részt veszünk a városunkban szervezett különböző kulturális eseményeken.

Szabadidős tevékenységeink

Az év folyamán a nyitott és félig nyitott rendszerbe sorolt fiataljainknak esélye nyílt egynapos kirándulásokon, sportrendezvényeken részt venni. Ugyanakkor 2010 júniusában a börtön történetében először szerveztünk nyári tábor a fogva tartott fiataloknak, egy civil szervezet anyagi támogatásával.

Humanitárius tevékenységek

Parkok-, vízpartok takarítása, öregek otthonában való segédkezés.

A marosvásárhelyi börtön rendelkezik egy könyvtárral is, ahol román, magyar és angol nyelvű könyveket kölcsönözhetnek az elítéltek.

3. Pszichoszociális tevékenységek

Az év folyamán egységesítették a pszichoszociális programokat, amelyeket prioritással alkalmazunk az elítéltekkel való speciális munkánk során.

Pszichológusi beavatkozást igénylő programok:

- agresszív magatartást kezelő program (konfliktuskezelés);
- alkohol-, és drogmegelőző program;
- öngyilkosságot megelőző program;
- személyes egyensúlyt teremtő, pszichés betegek számára kidolgozott program;
- szexuális bűncselekményt elkövetett elítéltek számára kidolgozott program;
- idős elítéltek számára kidolgozott program.

Mindezekből a programokból a marosvásárhelyi börtönben csak az agressziókezelő program, valamint az alkohol- és drogprevenciós beavatkozás működik több csoporttal is.

A pszichológus szerepe a börtönmunkában:

A pszichológus minden újonnan befogadott elítéltnak elvégzi a személyiség vizsgálatát és javaslatot tesz az elhelyezésre, rendszerbe való besorolásra, valamint speciális programokon való részvételre is amennyiben szükségesnek tartja.

A pszichológiai vélemény értelmi funkciókat mér: alkalmazkodás, önszabályozás és a valóságban való tájékozódást kiemelve. Ezen kívül szexuális zavarok, agresszív magatartás, drogfogyasztás, szuicid veszélyeztetettség, esetleges áldozattá válás lehetőségét, pszichotikus tünetek jelenlétének megállapítását is tartalmazza.

Tanácsadást végez, ha az elítélt önként, a nevelő, az orvos vagy más személyzeti tag javaslatára fordul hozzá.

Az intézeti tanács vagy a bíróság kérésére felmérést végez, és ennek alapján javaslatot tesz feltételes szabadlábra helyezés, különböző fokozati rendszerbe való besorolásra vagy munkaalkalmasság megállapítására.

Szociális munkást igénylő beavatkozások:

- családon belüli erőszak megelőző program;
- szociális készségfejlesztő program;
- szülői készségfejlesztő program;
- a szociális hálóval való kapcsolattartást elősegítő program;
- döntéshozatalt elősegítő készségfejlesztő program.

A programok felépítési formája úgy van kialakítva, hogy társadalom-komfortosabbá tegyék az elítéltek gondolkodásmódját és viselkedését, és olyan készségeket alakítsanak ki, amelyek elősegítik a társadalomba való visszailleszkedést.

A szociális munkás kulcsfontosságú szerepet tölt be az elítélt és családja közötti kapcsolat fenntartásában, ápolásában. Háromhavonta szülő – gyermek találkozót szervez. Igény szerint szülőkkel tartja, vagy veheti fel a kapcsolatot. Ugyanakkor együttműködik különböző állami vagy civil szervezetekkel, hogy elősegítse a fogvatartottak társadalomba való beilleszkedését.

Segítséget nyújt hivatalos iratok beszerzésére: családi pótlék, nyugdíj, bizonyos anyagi juttatások megszerzésében. A házasságkötés hivatalos részének a megszervezése is az ő feladata.

4. Fórum-színház a marosvásárhelyi börtönben

A színjátszást, mint terápiás hatású személyiségfejlesztő tevékenységet, a romániai börtönökben 1998 óta használják sikerrel a fogvatartottakkal való munkában.

Az A.R.T. Fusion civil szervezet E.X.I.T. II néven kivitelezett projektjét a román kormány és az Európai Unió támogatásával kezdeményezte 2009 folyamán. Ennek alapján 2009 novemberében beindult a program, melynek kapcsán 6 romániai kis- és fiatalkorú börtön részesült a fórum-színházzal kapcsolatos felkészítésből, többek között a marosvásárhelyi börtön is.

„Fórum-színház: ahol a nézők is játszhatnak” igen találó beavatkozási forma a nehezen kezelhető, súlyos magatartási problémákat mutató fiatalok esetében.

A fórum-színház megalapítója *Augusto Boal* brazil színházi szakember, rendező. A nézők bevonására és aktív részvételére épülő színházi forma a speciális dramaturgiájánál fogva különösen alkalmas pedagógiai célokra.

Boal meggyőződése, hogy ha valaki egy fiktív színpadi történet főszereplőjeként megpróbálja megváltoztatni kilátástalannak tűnő helyzetét, és ez a kísérlet a darab képzeletbeli világában sikerül, akkor az átélt élmény cselekvési mintát ad a nézőknek, és elősegíti, hogy a valóságban is kézbe vegyék sorsuk irányítását. Ugy fogalmaz, hogy a játszó-nézők színpadi akcióit valóságos cselekvéseik főpróbájaként lehet felfogni. Ahhoz, hogy nézőből résztvevővé válhasson, a játszó-nézőnek meg kellett tanulnia a színház nyelvét, el kellett sajátítania a színház kifejezőeszközeit. Boal kidolgozott egy, a nézők aktív részvételére épülő színházi foglalkozássorozatot, melynek első fázisa egy testtudatot és mozgáskészséget fejlesztő játékos tréning volt. Ezt követte az állókép-színház technika,

melyben a résztvevők gondolataikat emberi testekkel létrehozott állóképekkel jelenítették meg. A következő fázisban a résztvevőket bevonták a drámaírásba: a nézők ötletei és szóbeli utasításai alapján a színészek improvizációs módszerrel hoztak létre színdarabokat. Ez az úgynevezett szimultán dramaturgia, melyben a nézők által felvetett problémára színészek és nézők együttesen kerestek megoldást. A negyedik fázisban (ez tekinthető a Fórum Színház ősenek) a nézők saját problémáikról meséltek igaz történeteket, ezeket a színészek eljátszották egy lehetséges megoldással, majd újrajátszották a jeleneteket, és kipróbálták a nézők különféle megoldási javaslatait.

Az elítéltekkel való fórum-színház foglalkozás márciusban kezdődött el, és a színházi előadás júniusban került bemutatásra. Első alkalommal egy marosvásárhelyi gimnáziumban, majd ezt követően egy kisebb színházban nagyközönség előtt szintén Marosvásárhelyen.

A darabnak tíz, 18-21 év közötti fiatal a szereplője, többségük rablás, nemi erőszak és emberölés miatt töltötte börtönbüntetését, zárt rendszerbe kategorizálva.

A csoporttal való munkára hetente háromszor került sor, nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy a munka a bizalom, a feltétel nélküli elfogadás légkörében zajlódjon, melynek hatásaként az elítéltek ellenségessége, félelmei, bizalmatlansága fokozatosan oldódott, a csoport lassan formálódott csapattá. Kezdetben ismerkedési technikákat, relaxációs és légzési gyakorlatokat végeztek, és a csoport megerősítésén munkálkodtak. Ezután kezdődött az elítéltek életében gyakran előforduló konfliktushelyzetek feltérképezése, amelyre később felépült a színdarab. A téma a börtönben gyakran előforduló erőszakos, domináns magatartással való szembefordulás. Mivel az „itt és

most” problémát tartották a legfontosabbnak, és nem tudtak ebből kikökönni, ezért ez került feldolgozásra.

Maga a darab csak 15 perces volt, a tulajdonképpeni munka ezután kezdődött azáltal, hogy a nézőknek lehetőségük adódott beavatkozni a konfliktus megoldásába. A mi fórum-színházunk esetében a *joker* lehetőséget adott minden „színész” szerepének kicserélésére, kivéve az agresszort. A beavatkozásokkal együtt a színdarab több mint két órán át tartott, de teljes megoldást még sem találtak a nézőkkel együttesen. Mindkét félnek tanulságul szolgált az aktív előadás, megtapasztalták a helyzet komolyságát és nehézségét és együttesen próbálták megoldani a konfliktust. A darab végkicsengése az volt, hogy csak összefogással, következetes viselkedéssel és együttes erővel lehet megállítani az agresszort.

A színdarabban részt vett fiúkkal továbbra is foglalkoztunk más programok keretén belül, tapasztalatunk szerint bennük elindult a változás iránti igény és előrelendültek ennek megvalósításában.

Összefoglalva a leírtakat kiemelném a börtöndepriváció enyhítését célzó törekvéseinket: kiscsoportok, team-munka, bizalom felkínálása, önkéntes részvétel a programokban, normalizálás az erőteljes függő helyzet lebontása, az önállóság és felelősségérzet fokozása, humánus légkör, objektív és következetes viselkedés, nyitás a falakon belül és kívül.

A jog által kiszabott büntetés önmagában nem elég hatékony a bűnözés elleni küzdelemben. Ezért az általunk alkalmazott beavatkozás humánus és rehabilitációt szolgáló tartalommal tölti meg a büntetés-végrehajtást.

PANTALI ZOLTÁN
bv. dandártábornok, parancsnok

A Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben működő képzőművészeti szakköri tevékenységről

„Akármit festesz meglátják rajta a börtön”

A Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben működő képzőművészeti szakkör a szabadidő hasznos eltöltésének irányított és szervezeti formája. Hosszú évek óta működik sikeresen. A szakkör célja, hogy a tagok érdeklődési körét figyelembe véve nevelje őket, lehetőséget adjon egyéni képességek, kezdeményezések kibontakozásához. A rendszeres közösségi együttlét, a feladatok közös megoldása kiváló alkalmat adhat a személyiségfejlesztésre.

A szakkör tevékenységének indulásakor nyilvánvaló volt, hogy a festészet, a szobrászat, a grafikai műfajok, sőt tágabb értelemben az iparművészet területéhez is kapcsolódó alkotói tevékenységek lehetővé teszik annak a fogvatartotti rétegnek a bevonását, akik korábban eseti és egyedi engedélyekkel lakózáruháikban különböző művészeti tevékenységeket folytattak.

Egyre fontosabb követelmény, hogy a fogvatartott a szabadságvesztés-büntetése alatt komplex módon fejlődjön, testi, lelki és szellemi hátrányokat ne szenvedjen. A képzőművészeti szakkör lehetőséget ad a fogvatartottak részére, hogy a képzőművészetek egy-egy ágában elmélyedjenek, érdeklődésüknek megfelelően rendszeresen tevékenykedjenek, teret engedve önkifejezésüknek.

A leendő szakköri tagok vonatkozásában célként tűztük ki, hogy egyfajta készséggel és adottsággal rendelkező

fogvatartottakat válogassunk ki. A felhívásra jelentkezettek közül a nyolc legtehetségesebb került kiválasztásra. Folyamatos csere mellett, ez a létszám állandó. A különböző okok miatt kiesőket /szabadulás, végleges elszállítás/ az újabb jelentkezők közül pótoljuk. A szabadult fogvatartottak közül volt olyan, aki intézetünkben kezdett el komolyabban foglalkozni a festészettel, majd szabadulás után tovább folytatta ezt a tevékenységet, és azóta több kiállítása is volt.

A szakkör önképző jellegű, mely egyfajta továbblépést jelent a régi mesterségek másfajta megközelítésében, és ismerteti azokat pozitív szakmai élmények nyújtásán keresztül. A szakkör elő kívánja segíteni a szabadidő-hasznosabb eltöltése iránti igény kialakítását, ezáltal a szabadulás utáni beilleszkedésben is könnyebbé teheti a szakköri tagok helyzetét.

Fontos a szakköri tagok motivációjának megerősítése. Fejleszthetik tudásukat, új ismereteket szerezhhetnek, melynek révén értékesebbé válhatnak önmaguk és mások szemében. A szakkör önképző jellegéből adódóan segíti az elítéltek önkontrolljának, felelősségvállalásának, szorgalmának, tanulási vágyának és tanulási képességeinek fejlődését. A képzőművészeti szakkör megismerteti a kézművességet, ezáltal némi lehetőséget tudunk nyújtani a szabadulás utáni időre a szabadidő hasznos eltöltésére, vagy új mesterség megismertetésével a beilleszkedésre, elhelyezkedésre.

A foglalkozásokon való részvétel kialakítja a közösségben és a közösségért való tenni akarás feladattudat érzését.

A szakkörön belül a fogvatartottak különböző technikákkal festményeket, rajzokat készíthetnek, türelemműveket és többféle fa makettet és dísz tárgyakat alkothatnak, melyekhez az anyagokat és eszközöket intézetünk biztosítja számukra.

kívánt terhesség eredményeként születtem és ez a tény az egész későbbi életemre rányomta bélyegét".

Festményeiken sokszor megjelenik stilizált formában az anya. Vallási tárgyú festményeiken is a hagyományos Jézus-Krisztus ábrázolás helyett inkább a Szűz Mária ábrázolást helyezik előtérbe.

3. Gyermekkor

Szintén volt állami gondozottra jellemző, idillikus, elképzelt gyermekkori élmények lefestése / idillikus családi jelenetek, gyermekkel a középpontban/.

Az egyik fogvatartott ezzel kapcsolatban a következőket mondta: "Álmomban a sivár gyermekkoromat akarom megváltoztatni a festmények révén."

4. Eddigi életvitellel kapcsolatos események

Jellemző, hogy egyes fogvatartottak motívumként életük legnagyobb eseményét, vagy hobbijukat festik meg. Ezt szinte minden festményükön visszatér. Pl. az egyik vadászként járta az erdőt,- bűncselekménye is ide-kapcsolódott- megfestette az erdőt, őzeket, vaddisznókat, etetést, itatást stb..

A másik fogvatartott a civil életben kutyatenyésztő volt, festményei idekapcsolódtak.

Érdekes tény, hogy az általuk elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban szinte teljes egészében eltekintenek a festészet-től.

Az egyik megkérdezett fogvatartott az erre feltett kérdésre a következőket mondta: "A gyomrom nem bírná el".

Problémát jelent, hogy a szakkörben részt vevők az intézettől minden anyagot, eszközt megkapnak, szabadulás után egy légüres térben kerülnek, anyagok, felszerelés, stb. hiányában nem tudják folytatni.

Több volt szabaduló megkeresett bennünket, segítsünk nekik, hogy a szabad életben is tudják folytatni, amit az intézetben elkezdtek.

Jelenleg tárgyalásban vagyunk a "Zsenyi Művészteleppel", esetleges gyümölcsöző kapcsolat kialakításába.

Egy szabadult fogvatartott ért el jelentős sikert a szabad életben, három nagysikerű kiállítása volt / 1 Ausztria, 2 Sopron /.

Sopronköhidán, a körletépületben 2009-ben átadott kápolna kialakítását, valamint a kápolna berendezéseit, beleértve néhány festményt is, teljes egészében a fogvatartottak végezték.

Volt olyan fogvatartott, aki részt vett e tevékenységben, de a kápolna felszentelése előtt szabadult. Szabadulása után kérte, hogy engedjük meg számára a kápolna megtekintését.

Kérésének eleget tettünk.

A külvilág is megismerheti alkotásaikat, több alkalommal kiállításokat szerveztünk "Alkotások rácsok nélkül" címmel.

2008. május 11-25. Hotel Lővér szálloda, Sopron.

RÓZSAHEGYI TAMÁS
bv. alezredes, intézetparancsnok

Kreatív műhely - Sátoraljaújhely

A Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben a képzőművészeti tevékenység több évre vezethető vissza, s számos tevékenységi körben valósul meg. Sok évtizeddel ezelőtt kapott jelentős teret a festészet. Ekkor az elkészített alkotások az intézet folyosóit, termeit voltak hivatottak díszíteni. Az elítéltek számos, ma is látható festményt készítettek. Nem saját elképzelésük szerint festettek, azt tették, amihez értettek. Hamisítottak. Így díszítik ismert alkotások az intézet dísztermét: Majális, Egri Nők, Buda visszafoglalása, stb. Ebben az időben viszont nem lehetett műhelymunkáról beszélni, s a fogvatartottak is csak annyira voltak érdekeltek a tevékenységben, mint bármilyen más munkában, amit a börtönben lehetett végezni.

Az ezt követő évtizedekben meg is szűnt ez a tevékenység. Igény valószínűleg lett volna rá, viszont az elvárások, szabályok nem tették lehetővé abban a társadalmi, politikai környezetben. Néhány évvel ezelőtt viszont fordulópont következett be, amikor is olyan elítéltek érkeztek az intézetbe, akik hosszú évek óta foglalkoztak behatóbban a festészetrel. Munkájukat több bv. intézetben is elismerték már. Látva indíttatásukat az intézet vezetése lehetővé tette számukra a festészetrel való foglalkoztatást, műhelyt alakított ki részükre. Hamarosan egy több fogvatartottból álló csoport alakult ki, akik a festészetben találták meg a megfelelő, hasznos időtöltést, a zárt intézeti viszonyok közötti kiteljesedést. Több stílust képviselnek, az ecsetét mindenki saját maga irányítja, s nagyon termékenyek. Intézetünk igyekezett kihasználni minden lehetőséget, mellyel segítheti a tevékenységüket. Pályázat által finanszírozott keretek között sikerült a sárospataki főiskola művésztanárait fel-

kerültek az első lábbal hajtható korongozó gépek az intézetbe, amelyeken a képzés résztvevői a gyakorlati munkát ismerheték meg. Már ekkor nyilvánvalóvá vált, hogy ez a képzés túl fog mutatni az órák keretein; hiszen több fogvatartott is kérelmeket fogalmazott meg a tekintetben, hogy szabadidejükben szeretnék ismereteiket csiszolni, újabb és újabb kerámiakészítési technikát elsajátítani. Ezen kérésnek helyt adva jött létre az úgynevezett kerámia szakkör, amely jelenleg is működik intézetünkben. Az elkövetkező években több alkalommal sikerült beindítani a képzést, mely az országos képzési jegyzékben is szereplő szakképesítést adott a fogvatartottaknak. A termékenység itt sem maradt el, már csak a lehetőségeket kellett keresni a bemutatásukra. A fogvatartottak által készített kerámiák bemutatkozhattak a Tokajban megrendezett „borünnepen” ahol egy aszútartó edény első helyezést ért el. A legnívósabb eredményt egy kompozíció nyerte el 2003-ban, mely a Néprajzi Múzeumban megrendezett X. Betlehemi jászol kiállításon lett díjazott. A jelentőségét az is adja a díjnak, hogy nem egy fogvatartott, hanem az egész szakkör lett díjazott.

A kerámia szakkör keretein belül a kerámiakészítéssel foglalkozók szinte mágnesként vonzották az ez irányban érdeklődést mutató fogvatartottakat, így hamarosan egy jelentősebb tömegbázis alakult ki a kerámiakészítés, formázás iránt érdeklődőkből. A képzések rendszerének köszönhetően mára már gépi korongozó eszközökkel és égető kemencével is rendelkezünk.

A festészet mellett egy sajátos tevékenység is felütötte a fejét, ez pedig az üvegfestés. Ennek első színtere az intézetben kialakított és felszentelt kápolna volt, melyek üveglakait díszítették a fogvatartottak. Kezdetben egyszerű technikával készültek, de sok próbálkozás és önképzés után egyre színvo-

nalasabb és látványosabb eredményeket produkáltak a művészek. A Börtönmúzeum ablakainak elkészítése után, mintegy megrendelésre elkészültek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Bv. Intézet, a Győr-Moson-Sopron Megyei Bv. Intézet és nemrégiben a Márianosztrai Fegyház és Börtön kápolnáinak ablakai is. Egy minőségi változást jelentett az a lehetőség, amikor két fő fogvatartott részt vehetett a Balassagyarmati Fegyház és Börtön kápolna felújítási munkálataiban. Az itt folyó munkát irányító Lencsés Zsolt művész úr és csoportja irányítása mellett új üvegfestési technikával ismerkedhettek meg a fogvatartottak.

A jelent talán a múlt eredményeinek ötvöződése jellemzi igazán. A kerámiakészítéssel ma is foglalkozó fogvatartottak együttműködve a festésszel foglalkozókkal egyfajta egyveleget képeznek. A kerámia munkák közé egyre gyakrabban kerül be egy-egy díszesebb festéssel ellátott kerámiaedény, vagy éppen a festmények elkészítése során integrálnak az alkotásba egy-egy kerámiából készített arcot, motívumot, ami kifejezetten különlegessé teszi az így készült alkotásokat.

Ez a három pillér jelenti intézetünkben a kreatív műhelyt, mely reményeink szerint tovább működik. Még idén ismét beindítjuk a kerámiaformázó szaktanfolyami képzést, újabb lehetőségeket keresünk - pályázati források felkutatásával - szélesítve a tevékenységeket, minél több fogvatartott bevonásával. Az eredmények persze nem csak abban mutatkoznak meg, hogy alkotások készülnek. A résztvevő elítéltek magaviseletére, munkavégzésére is kihat a műhelymunka, láthatóan együttműködőek büntetésük végrehajtása során, s ebben saját magukat motiválják.

SZÉLES GÁBOR
bv. ezredes, főosztályvezető

...Kultúra a börtönben...

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!
Tisztelt Konferencia!

1.

Azt tapasztalom munkám során, hogy a börtönök világáról, a bent zajló folyamatokról, eseményekről szóló beszámolók, tájékoztatók, meglehetősen nagy érdeklődésre tartanak számot a kívülállók, laikusok, de a szakma képviselői körében is egyaránt. Alapvető dolgokban ez az érdeklődés egy tőről fakad: szeretnének minél többet megtudni a büntetés-végrehajtás szervezeti rendjéről, az egyes végrehajtási fokozatok jellemzőiről, a rendszerbe bekerült egyénnel kapcsolatos kezelés, bánásmód milyenségéről, a büntetésüket töltők alkalmazkodásának módjairól, a formális/informális struktúra viszonyáról.

Különösen nagy az odafigyelés, ha egy olyan komplex témáról van szó, mint a művelődés, kultúrálódás a bv-n belül.

A börtönökben lezajló események, még ha nem is valamilyen erőszakos jellegű történésekről van szó, akkor is felkeltik a figyelmet, hiszen *az élet olyan speciális területéről származnak, amely a normákat betartók részére, életük végéig ismeretlen marad.*

Intézmény-rendszerünk szociológiai szempontból is sajátos közeg, ahová a fogvatartottak, egy korábbi szocializációs folyamatban (jól vagy rosszul) formálódott személyiséggel kerülnek. Bár az ítélet hossza alapvetően meghatározza az al-

kalmazkodás módját, valójában senki sem vonhatja ki magát a többiek és a szervezet által gyakorolt befolyás alól.

Azt is figyelembe kell venni, hogy bizonyos részletek mindig rejtve maradnak a külső szemlélő számára, mert az elítéltek körberajzolják elérhetőségük határait.

2.

A szakmacsinálók közötti diskurzus elmúlt évekre is kiterjedő vizsgálata alapján elmondható, hogy a hivatalos folyóiratok hasábjain rendszeresen visszatérő témák, többek között például a fogva tartottakkal való bánásmód, kezelés, nevelés, ellátás, vagy a szabadulásra való felkészítés.

Több cikk foglalkozott és foglalkozik folyamatosan a szabadságvesztés büntetés minőségével, amely nem más, mint a tényleges megvalósulási gyakorlat milyensége.

Megvalósul-e a társadalom védelme a bebörtönzéssel ahhoz a veszélyhez képest, amit az izoláció bizonyos esetekben magában hordoz?

Kell-e, tudjuk-e kompenzálni a börtön szükségszerűen hátrányos következményeit, el tudjuk-e érni, hogy ne a benti életre szocializálódjon az elítélt, hanem a társadalomhoz közelítő magatartásra?

Meg kell-e még valakit is győzni arról, hogy a fogva tartás dinamikus biztonságának elemei (a nevelés létjogosultsága, a személyiség tudatos formálása, tevékenységük szervezése, meggyőződésük alakítása, oktatásuk, művelésük, a megértő, következetes, támogató magatartásról szóló példamutatás, konfliktusok megoldásához való segítségadás, stb.), valóban nélkülözhetetlenek?

Különlegessé tette néhány esetben a nyilvános véleménycsere az is, hogy akár intézetben belüli sajtótermékben, akár a Börtönújságban, azok is elmondhatták álláspontjukat, akik alanyai a munkánknak, kiváltképpen akkor, ha azzal mintegy tükröt is tartottak elének.

3.

A szocializáció a személyiségfejlesztés lényeges komponense. Az a közeg, amelyben a felnőtté válás zajlik, elsődlegesen a családi, iskolai, később a munkahelyi, baráti kiscsoportok színtere. A legtöbb hatás e közvetítő szférán át jut el az emberhez, a nagy társadalmi hatások éppúgy, mint az életvezetési szokások, a viselkedési normák és szabályok.

Bizonyos esetekben azonban – és ilyen sajátos eset a börtönbe kerülés – a felnőtt emberek *reszocializáción* mehetnek keresztül a börtönön belül, vagyis a *korábban követett értékektől és viselkedési formáktól (legyenek azok akár pozitívak, akár negatívak) jelentősen eltérő mintákat kell elsajátítaniuk*. Ez a folyamat, a társadalomtól meghatározott időre történő elszigetelés miatt, egymástól tanult káros befolyássá alakulhat, amennyiben az intézet nem fejt ki irányító, szabályozó és az aktuális nevelési, kezelési elvekre támaszkodó fejlesztési tevékenységét.

Egy bonyolult, igen összetett folyamatról van szó, amely során komplex hatásmechanizmus éri a személyiséget.

A 80'-as évek végéig ezt a ráhatást három dimenzió mentén fejtette ki a büntetés-végrehajtás:

- *értelmi és kulturális,*
- *erkölcsi - akarat,*
- *illetve társadalmilag hasznos tevékenységre nevelés* keretében.

A felsorolás egyfajta fontossági sorrendet is jelentett, hiszen több felmérés is igazolta az értelmi képességek, az iskolázottság és a műveltség közötti összefüggéseket. *A fogva tartottak jelentős köre alacsony értelmi képességű, iskolázatlan, ezért kiemelt jelentőséggel bír az általános műveltség megteremtése, az értelmi képességek fejlesztése.* Ebből a célból volt szükség az oktatásra a különféle ismeretterjesztő előadásokra, tömegkommunikációs eszközök alkalmazása, szakkörök stb. megszervezésére.

Az *erkölcsi-akarat*i neveléssel az emberek közötti helyes viszony, illetve magatartás készségeinek, szokásainak kialakítás-szükséglete fogalmazódott meg. Ennek jellemző módszereként az egymásra épülő, tematikus, egyéni és csoportos foglalkozásokat említhetjük.

A *munkára neveléssel* a fogvatartott fizikai és szellemi fejlesztése volt a cél. Az ezzel összefüggő helyes szemlélet kialakítása során kapcsolódott ez a dimenzió az erkölcsi-akarat szegmenshez. A munkával történő nevelés legnagyobb akadályként az elítéltek alacsony szintű képességei, készségei voltak említhetők, de negatív hatást fejtett ki a kellő motiválatlanság is.

4.

Napjaink büntetés-végrehajtási szabályait és gyakorlatát az ENSZ Emberi Jogi dokumentumaiban, az Európa Tanács határozataiban, és az Európai Börtönszabályokban megfogalmazott irányelveknek és elvárásoknak való megfelelés jellemzi. A megváltozott célok és feladatok már nem csak a kezelésben, bánásmódban érintettek részére, hanem a bv. szervezet egésze számára jelentenek kötelező előírásokat.

A bíróság által kiszabott szabadságvesztés büntetés letöltését követő, *újabb bűncselekmények elkövetéséből való sikeres tartózkodás esélyeit, csakis a fogva tartott önbecsülésének kialakításán, fenntartásán, felelősségérzetének fejlesztésén keresztül lehet prognosztizálni.* A feladat definíciójában megjelenő önbecsülés és felelősségérzet fejlesztéséhez, fel kell használni a szükséges gyógyító, oktató, erkölcsi és szellemi erőforrásokat, biztosítani kell a rendszeres munkavégzés feltételeit.

A fentiekben felvázolt reszocializációs folyamat eredményes megvalósítása nem nélkülözheti a *normalizálás* (mint a bv. intézetben belüli életviszonyok közelítése a kintiekhez), a *nyitottság* (mint a társadalmi környezet közötti interakciók biztosítása) és a *felelősség* (mint az elítéltek önbecsülésének, önálló fejlesztésére való törekvése) alapelvek meghatározó szerepének az elfogadását.

5.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A továbbiakban – a teljesség igénye nélkül – a fogvatartotti foglalkoztatás azon elemeiről szeretném Önöket tájékoztatni, amelyek a konferencia alaptémájával közvetlenül összetartoznak.

Oktatás, képzés.

Magyarországon, első Árpád-házi királyaink korából fennmaradt törvények és feljegyzések említik a tömlöcbe, illetve börtönbe vetést. Önmagában a szabadságvesztés nem jelentett büntetést, annak ki kellett egészülnie, valamilyen testi büntetéssel, fenytéssel, sanyargatással. Az első kísérlet egy egysze-

rú büntetési rendszer kialakítására 1795-ben történt, központba a szabadságvesztés került.

A hazai börtönügy a reformkorban kapott újabb lökést, a büntetőjogi reformtervek keretein belül. *Deák Ferenc, Kölcsey Ferenc, Kossuth Lajos, Eötvös József* mind felszólaltak a korabeli börtönviszonyok elviselhetetlen volta ellen. Az 1843-as börtönügyi javaslat ugyan még nem szólt az elítéltek jogairól, de többek között rendelkezett anyagi és egészségügyi ellátásukról és szorgalmazta törvényhatósági, azaz megyei és városi, illetve kerületi, azaz országos intézetek létrehozását.

A „Csemegi Kódex” néven ismert, 1878. évi V. törvénnyel elfogadott *Büntetőtörvénykönyv* a szabadságvesztés büntetés szerkezetében hozott változást. A gyakorlatban léteztek a fegyházak és börtönök mellett államfogházak (kivételezett formájú büntetés) és fogházak. Ha az egyes büntetési nemek közti végrehajtásbeli különbséget vizsgáljuk, felbukkan az *olvasási tilalom* intézménye is.

1881 és 1891 között, tíz új börtön - objektum építését fejezték be. *Pedagógusok (börtöntanítók) orvosok és papok, lelkészek kerültek főállásba, megindult az iskolarendszerű oktatás.* Az a tény, hogy az elítéltek közvetítő intézetbe való szállítását javasoló felügyelő bizottság tagja volt többek között a tanító is, kiemeli az *oktatás fontosságának növekedését.*

Az akkori szakirodalom már egyértelműen a nevelés eszközének tekintette a munkáltatást is, a gyakorlatban azonban a nyereségorientáltság elnyomta a hangzatos elméleteket, nevelés helyett az elítéltek munkájának minél nagyobb fokú kihasználása működött.

A két világháború közti időszakra jellemző volt, hogy a jogi helyzet szabályozása tulajdonképpen csak a kötelességek

meghatározásából állt. Az elítéltnak joga volt életszükségleteinek kielégítéséhez, „a megengedett mértékben” – tehát joga volt élelemhez, egészségügyi ellátáshoz, sétához, oktatáshoz, megfelelő bánásmódhoz.

Ugyanakkor ezek a jogok kötelességet is jelentettek egyben, így kötelező volt a séta is, meghatározott időben, és *kötelező volt a tanulás* is, csakúgy, mint a munka és a szigorú alkalmazkodás az intézet napirendjéhez.

1947-től a rabmunkáltatást beillesztették a tervgazdálkodás kereteibe. Az 1950. évi II. törvény (Btá.) egyfajta szabadságvesztésről, a *börtönről* rendelkezett. Több büntetés-végrehajtási intézet (pl. a Budapesti, a Váci, a Márianosztrai Fegyház, a Kalocsai Női Fegyház) az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) fennhatósága alá került, s így ellenőrzés nélkül, titkos utasítások szerint működött.

Az ÁVH-s börtönökben a beszélgetést szigorúan tiltották a külvilággal, még családtagjaikkal sem érintkezhetek, oktatás sem történt ezekben az intézetekben, sőt könyveket sem láthatnak évekig az elítéltek. Ezekben az intézetekben megszüntették a nevelői státuszt s ezzel együtt a nevelői tevékenységet. A többi intézetben megmaradtak a nevelők, sőt az évek során létszámukat is növelték.

A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának *Nevelési Osztályát*, a nevelői szakszolgálatot 1959-ben hozták létre. A 32/1959. számú OP-i parancs előírta, hogy *minden 100 rab nevelésével egy nevelő* foglalkozzon. Ők befolyásolták a kérelmi és panasz ügyeket, a jutalmazást és kedvezményeket, a feltételes szabadlábra helyezést, stb. Megkezdődött az elítéltek iskolai oktatása, hallgathattak vezetékes rádiót, hetente kiadtak számukra egy központi szervezésű lapot, filmvetítéseket, kulturális rendezvényeket lehetett szervezni.

A nevelők konkrét és tervszerű nevelési feladatahoz tartozott a kötelező, iskola rendszerű oktatás megszervezése a hiányos általános iskolai végzettségűeknek, továbbá kulturális és sportfoglalkozások, színjátszó és zenekari csoportok munkájának, könyvtári szolgáltatnak a megszervezése.

Ezt a pozitív folyamatot foglalta egységes szerkezetbe a jogalkotó a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló, 1979. évi 11. számú törvényerejű rendeletben. Ez a jogszabály ma is hatályban van és bár többször módosították, mégis elmondható, hogy megfelel a szakma jelenlegi prioritásainak.

Jelenlegi helyzetkép.

Korábban említettem, hogy a fogva tartottak többségénél a szocializációs folyamatok nem a normális mértékben vagy minőségben zajlottak, amit jelez az alacsonyabb képzettségi szintjük is.

Ebből egyértelműen következik, hogy oktatásukkal, a hiányzó műveltség pótlásával lehet (többek között) elősegíteni társadalmi beilleszkedésüket. Régebben 40 éves korig volt kötelező az általános iskolai képzés pótlása, azonban napjainkban az általános tankötelezettség csak a 18. életévüket be nem töltött személyekre vonatkozik.

A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet 132. szakasza szerint: „az alapfokú oktatásban, a szakképzésben, vagy továbbképzésben résztvevő elítéltet – ha nem állították munkába – a képzés ideje alatt az alapmunkadíj egyharmadának megfelelő pénzbeli térítés illeti meg.” Az általános iskolai képzés esetében a jelentkezést sajnos sok esetben csak a fogva tartottak által „ösztöndíjnak” elnevezett pénzösszeg indokolta. Úgy gondolom, munkánk során arra kell törekedni, hogy az elítéltek felismerjék az oktatás morális értékét, s ne a pénz

legyen az elsődleges motiváló tényező. Az „ösztöndíjat” a tanulmányi eredményekhez lehetne kötni, ezzel sarkallva a fogva tartottat a képzésben való tudatos részvételre.

A különböző végrehajtási fokozatok között az oktatás szempontjából a jogszabály nem tesz különbséget, ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt, hogy az intézetek rendje és biztonsága érdekében, a különleges biztonságú körleteken, az elítéltek csak egyéni tanulóként vehetnek részt az oktatásban.

A bv. szervek szerződéses kapcsolatban állnak az oktatási intézményekkel, amelyek a képzés befejezését követően a fogva tartásra való utalás nélkül állítja ki a végzettségről szóló okiratot.

A fentebb említett rendelet szerint az általános iskolai, középiskolai és szakiskolai oktatásban résztvevőket a munkavégzés alól tanévenként legalább öt napra fel kell menteni a vizsgákra, beszámolókra történő felkészülés céljából. A tanulóknak oktatási napokon a tanítási időn felül egy óra munkaidő kedvezmény is jár és a mentességek időtartamára munkadíjat is kapnak.

Felsőfokú tanulmányok megkezdésére, illetve folytatására is lehetőség van a jogszabály szerint, amit az elítélt kérelmére a bv. szerv vezetője engedélyezhet.

Az előző tanév alapján rendelkezésre álló adatokból kitűnik az általános iskolai végzettséggel rendelkező, de szakmát nem tanult elítéltek magas száma (46%-ot is meghaladó mértékben), akiknek nagy segítség lehet a büntetési időhöz idomuló, rövid képzési idejű tanfolyamokon és a hosszabb, iskola-rendszerű, szakmát, érettségit adó képzéseken való részvétel lehetősége.

Az alapfokú oktatásban résztvevők számára a tanszereket, tankönyveket és az oktatás egyéb költségeit a bv. szervezetnek kell biztosítani csakúgy, mint az egyéb infrastrukturális feltételeket.

Az általános iskolai oktatás és egyéb szakképzések biztosítása mellett, *egyre erőteljesebb az igény a középiskolai végzettség megszerzésére is.*

A bv. intézetekben fogva tartottak 14,5%-a az általános iskola 8. évfolyamánál alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezik, amely arány a társadalmi átlag többszöröse. Valamennyi bv. szervnél van lehetőség arra, hogy a fogva tartottak általános iskolai tanulmányokat folytathassanak. A 2009/2010. tanévben 896 fő végzett eredményesen.

Tovább nőtt a középiskolai oktatást biztosító bv. intézetek száma, így az elmúlt tanévben már 20 helyszínen folyt ez a képzés. Az oktatást 933 tanuló abszolválta, 22 fő érettségizett (16 fő Szegeden, 6 fő pedig Baracsán).

Felsőfokú tanulmányokat 16 fő folytatott, közülük 5 fő teológia, 8 fő informatikus-könyvtáros, 1 fő jogász és 2 fő tanári szakon. Valamennyien levelező tagozatos képzési formában vettek részt.

A fentiekén túlmenően kiemelt figyelmet fordítottunk a társadalomba való visszailleszkedést elősegítő, iskolarendszeren kívüli, a felnőttképzés keretében megvalósítható szakképzési formákra is.

A fogva tartottak 58%-a rendelkezik a képzés megkezdéséhez szükséges alapvégzettséggel. 2010. első félévében 14 tanfolyam indult, 270 fő beiskolázásával. Ezekben gyorséttermi eladó, szobafestő, számítógép-kezelő, takarító, szalmafonó, tér-

burkoló, parkgondozó, hegesztő, emelőgép-kezelő, raktárkezelő és élelmiszer eladó munkakörök ellátására képezték ki a jelentkezőket.

Az oktatások, képzések finanszírozását állami, pályázati forrásokból a képzők biztosították.

Vallásgyakorlás.

Az egyházak, felekezetek áldásos tevékenysége 1949-ig folyamatos volt a magyarországi börtönökben. Az 1979. évi 11. sz. tvr. előírta, hogy az elítélt jogosult vallási vagy lelkiismereti meggyőződésének szabad megválasztására, annak kinyilvánítására és gyakorlására.

Egyes intézetekbe 1989-től, általánosan azonban 1990-től léptek be egyházi szolgálat végzése céljából a felekezetek képviselői.

A vallásgyakorlásról szóló 1990-ben kiadott rendelet biztosította az istentiszteletek, vallási rendezvények megtartását, illetve lehetővé tette az egyházi házasságkötést, kereszttelkést, temetést.

A fogva tartottak vallásos tárgyú könyveket és kegytárgyakat is tarthatnak maguknál. A lelkészek az egyházi előjárói megbízólevelével léphetnek az intézetekbe, az elítéltek ellenőrzés nélkül tarthatnak kapcsolatot velük. Több helyen kialakításra kerültek a vallásos programok lebonyolítását biztosító helyiségek.

Az 1950-ben megszüntetett börtönlelkészi szolgálat újbóli létrehozását és egyben jogszabályi keretét a 13/2000. (VII. 14.) IM rendelet teremtette meg.

A négy történelmi egyház közötti megállapodás értelmében a 31. bv. intézetben 31 börtönlelkész kezdte meg áldásos tevékenységét. Az eltelt 10 év tapasztalatai alapján kijelenthető, hogy *tevékenységük nagy jelentőséggel bír a bv. szervezet és az erre igényt tartó fogva tartottak életében.*

Egyéni és csoportos foglalkozások mellett jellemző az aktív szervező és irányító munkájuk, amit erősít az a tény is, hogy egyre nagyobb számban fejtik ki tevékenységüket más vallási felekezetek és karitatív civil szervezetek.

Szabadulást megelőzően igény szerint *kontaktust tudnak teremteni* a hozzátartozókkal, de táborok szervezését is végzik, amelyeken az elítéltek gyermekei, családja is részt tud venni. A lelkészek irányításával színjátszó körök, énekkarok is alakultak rendszeres vendégszerepléssel más bv. intézetekben, illetve külső helyszíneken, pl.: templomban.

Évente megrendezésre kerülnek *bibliavetélkedők, világi imánapok*, amelyek egyre nagyobb népszerűségnek örvendenek. Gondozásukban többször került már kiírásra az elítéltek által készített képzőművészeti alkotásokra nemzetközi pályázat is, melyeken a hazai börtönökben fogva tartottak is képviselték magukat sikeresen.

Jelenleg 33 fő a szolgálat.

Egyéb szabadidős, kulturális programok.

A bv. intézetek fogva tartottakkal közvetlenül foglalkozó szakterületeinek feladat-ellátásában, minőségi elvárásként jelentkezik, a szabadidő hasznos eltöltését megvalósító, kulturális és szórakoztató jellegű programoknak a megszervezése. Ennek során felhasználásra kerülnek a helyi infrastrukturális és műszaki-technikai adottságok. A mindig megújuló foglalkozás-repertoár érdekében folyamatosan *bővíteni kell a helyi*

egyesületekkel, társulatokkal, szervezetekkel, illetve a szakmai grémiumokkal kialakított együttműködést. Gyakorlatilag az egész évet átfogó havi, heti vagy napi rendszerességgel levezetésre kerülő csoportos foglalkozásokról van szó, amelyeket színesítenek a különféle ünnepekhez vagy évfordulókhoz köthető, alkalmi rendezvények.

Elsősorban a nevelők állítják össze, vezetik le ezeket a programokat, de a konkrét témának megfelelően *külsős szakemberek vagy közismert személyiségek* is részt vesznek ebben.

A szervezés igényfelméréssel, a rendelkezésre álló lehetőségek mérlegelésével, illetve a kitűzött szakmai célokat is érintő egyeztetéssel kezdődik.

Kiemelt preferenciát jelent, ha a foglalkozásforma *a szórakoztató jelleg mellett, kriminológiai és szociológiai szempontú rehabilitációt* is magában foglal, vagy elősegíti a szabadulást követő társadalmi és munkaerő piaci visszailleszkedést.

Az alábbiakban néhány konkrét példát kívánok megemlíteni, vázlatos formában:

Egyedi, alkalmi jelleggel: szavalóversenyek, kiállítások, aszfaltrajz-verseny, állatok testközelből (állatkerti program).
Élménybeszámoló: közismert sportolókkal, színművészekkel, zenészekkel.

Hagyományon alapuló: Dankó Pista fesztivál, boszorkány szépségverseny.

Külsős szakemberek által tartott: Zakeus program, író-olvasótalálkozó, pártfogó felügyelői tájékoztató, különféle külsős pályázatok során lebonyolított program, Vakok és Gyengén látók M. Egyesület részére „hangos könyv” rögzítése.

Intézetek, objektumok közötti: műveltségi vetélkedők, Ki Mit Tud, jelmezes farsangi bál, I. Autentikus zenei Fesztivál.

Öntevékeny jellegű: zene-, és énekkari próbák, vetélkedők, könyvtári kölcsönzés.

Preventív, terápia jellegű: Névtelen Alkoholisták foglalkozása, alternatív mozgásterápia, szociális kompetencia-fejlesztés, RÉV. Szenvedélybeteg segítő Szolgálat foglalkozása, bábterápia, állatasszisztált terápia, „Hepatitis C” előadások.

Sportfoglalkozások: sportágankénti edzések, kardioedzés, jóga és meditációs program, „kihívás napja”, húsvéti váltóverseny, erőemelő verseny, játékvezetői tanfolyam.

Szakkörök: informatikai, „multikulti”, zenei, irodalmi, hagyományörző, kertészeti, kézműves, kerámia, környezetvédelmi, barkács, akvarisztika stb.

Tréningek: munkaerő piaci, kommunikációs, önismeret dráma játékkal, bezártság, agresszió, stresszkezelés, személyiségfejllesztés, asszertivitás tréning, identitás gyakorlat.

Ünnepekhez kötött: anyák napja, karácsony, húsvét, költészet napja, nemzeti ünnepek alkalmából.

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Remélem sikerült egyfajta összefoglaló képet felvázolni Önöknek az intézeteinkben folyó, a fogva tartottak elsősorban sikeres reintegrációját szolgáló, de a mentalitásuk, személyiségük, műveltségük fejlesztését is célzó tevékenységekről.

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

VÓKÓ GYÖRGY

egyetemi tanár, ügyész

A kulturális életre vonatkozó jogi szabályozás és érvényesülésének elősegítése ügyészi eszközökkel a magyarországi börtönökben

Köszöntöm a nemzetközi tudományos konferencia minden kedves, tisztelt résztvevőjét, külön a nagyszámú hallgatóságot is. Örömmre szolgál, hogy Európa kulturális fővárosában, Pécsen tehetem és egy olyan konferencián, amely a büntetőjog és a büntetés-végrehajtási jog egyik fő célját, a reszocializációt elősegítő témát választotta. Európa eddigi kulturális fővárosaiban ilyen még nem volt, elsőnek itt kerül most rá sor.

Van és kell is, hogy legyen kulturális élet a börtönökben is. Eddig talán azért nem szóltak róla, mert magát a börtönt szégyellték, azt, hogy eleve van, pedig nagyon is hozzátartozik a társadalom életéhez, azt szolgálja, magával a létevel is védi.

Ezáltal hozzájárul ahhoz is, hogy a szabad állampolgárok gyakorolhassák más jogaik mellett a kulturális jogaikat is, bűnelkövetők ebben ne akadályozhassák, zsarolhassák őket.

Mindenki szabadsága addig terjedhet, ott a határa, ahol a másik emberé kezdődik, mert ott már az ő méltósága és szabadsága veszi kezdetét. Egy jól működő jogállamban az életünket a jog, a törvények szabályozzák. A jogállam minden polgárát, az elítélteit, valamint a más címen fogvatartottait is. Így a fogvatartottak jogait, többek között a kulturális jogait is. Az elkerülhetetlen, hogy a fogvatartott jogai a szabadság-elvonás tényénél fogva korlátozásokat szenvedjenek, de ezeknek a korlátozásoknak a legkisebb mértékűeknek kell lenniük. A szabadság elvesztése nem jelenti a kulturális jogok elvesztését.

A büntetés szükséges rossz, de nem szükséges, hogy csak rossz legyen az elviselője számára. Jogfosztást, jogkorlátozást jelent, de csak azt, és olymértékben, amit a törvény, a bíróság vagy hatóság határozata tartalmaz. Más jogot és más mértékben nem lehet korlátozni.

A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló több törvénnyel módosított 1979. évi 11. törvényerejű rendelet (továbbiakban: Bv. Kódex) 40. § (2) bekezdése szerint lehetőséget kell biztosítani az elítélteknek művelődésre. A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásáról szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet (továbbiakban: Bv. Szabályzat) 75. § (1)-(2) bekezdése alapján az elítélt – a házirendben előírtaknak megfelelően – jogosult szabadidejében az intézet által biztosított művelődési programokon részt venni. Az elítéltek számára az intézet, vagy az öntevékeny szervezet műkedvelő csoportokat, szakköröket szervezhet. A (3) bekezdés szerint „az országos parancsnok előzetes engedélyével két vagy több intézet elítéltejének részére közös kulturális és sportrendezvények szervezhetők”.

A Bv. Kódex 36. §(1) bekezdés m), n) pontjai, 118. § (1) bekezdés e) pontja a fogvatartottak művelődéshez való jogát is a büntetés-végrehajtási intézet lehetőségeihez köti. A Bv. Kódex 38-40. §-ai előírják ugyan, hogy biztosítani kell e tevékenységeket, de erre nincsenek kidolgozva kellően részletezett szabályok; a Bv. Szabályzat sem határoz meg erre vonatkozó konkrét kötelezettségeket. Egy új büntetés-végrehajtási törvény és a hozzákapcsolódó részletes végrehajtási szabályok feltételezhetően majd pótolják a jogi szabályozás e hiátusát.

Az új európai börtön szabályokról szóló 2006. évi 2. sz. ajánlás (Európa Tanács Miniszteri Bizottsága Rec(2006)2. ajánlása a tagállamok számára „Az európai büntetés-végrehajtási szabályokról” melléklete) 27. Szabályának (6) bekezdése elő-

írja, hogy kulturális tevékenységet és időtöltést is fel kell ajánlani a fogvatartottak számára és amennyire lehetséges, részt kell venniük a szervezésükben. „Minden intézetnek az összes fogvatartottnak szánt könyvtárral kell rendelkeznie, amelyben változatos forrásokból, mind kikapcsolódást szolgáló, mind pedig oktatási célú könyv és más információhordozóból elégséges állomány van. Mindenhol, ahol csak lehetséges, a börtönkönyvtárat a közkönyvtárak segítségével kell megszervezni.” – tartalmazza az Európa Tanács említett ajánlásának 28. szabálya (5)-(6) bekezdése. A könyvtárat valamennyi fogvatartott előtt nyitott létesítménynek és jelentős rehabilitációs tevékenységnek kell tekinteni.

Az EU Alapjogi Charta II-73. Cikke szerint „A művészeti és tudományos élet szabadságát tiszteletben kell tartani.” A művészeti és tudományos kutatás szabad. Ez vonatkozik a fogvatartott személyekre is, csak az intézeti rend fenntartása érdekében korlátozható e tevékenységük.

Ha a fogvatartottban van készség az ilyen tevékenység iránt, éppen a cél, az újrászocializálódás érdekében ezt elő kell segíteni.

A jogoktól való tiltás akadályt jelent a társadalmi szabályokhoz való alkalmazkodás újratanulása útján, ha nem a szankcióval szükségszerűen együtt járó a tiltás, abban az esetben nincs értelme. Ez az együttélés szabályainak, a lehetséges és elvárható viselkedésmódok jobb megismerését szolgálja. A kultúra, a kulturális sajtótermékek, a könyvek, a művészet, a rádió, a televízió, a kulturális összetevékenységek, az internet-használat lehetősége – ha korlátozottan is – a társadalom értékeit mutatják a szubkultúra értékrendjével ellentétben.

A börtönrendszerre vonatkozó legtöbb elméletet két csoportba sorolják: funkcionális és importációs (külső életből átvett as-

pektusok alapján álló) elméletre. Az utóbbira utalással a kultúra beáramlását kell segítenünk, a jogalkotó figyelmét erre felhívni. A kétnapos nemzetközi tudományos konferencia egyik szerepe többek között ez is lehetne. A jogi szabályozás, a lehetőségek, a személyzet biztosítása ehhez szükségszerű feltételek. A nevelő, szocializáló munkának is ezt kell segítenie. „A nevelési eljárások három területre irányulnak: az elítéltek életviszonyainak alakítására, úgy, hogy a nevelési céloknak megfelelő irányú hatások keletkezzenek; az elítéltek cselekvéseinek szabályozására úgy, hogy egyes tevékenységformák gyakoroltatása, erősítése, mások háttérbe szorítása, csökkentése váltsa ki a kedvező hatást; az elítéltek felfogásának alakítására oly módon, hogy változzon értékrendszerük, bővüljenek ismereteik, erősödjenek a beilleszkedésre irányuló törekvéseik.” (Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus 1999. 269. oldal.)

Olyan emberi erények alapjaira történjék az építés, mint a becsületesség, az igazságosság, a kölcsönös tisztelet, a szolidaritás, az egyetértő együttműködés (II. János Pál). Régóta ismert, hogy a legnagyobb nevelés sem képes egyedül, a társadalom segítése nélkül valakinek helyes, jó magatartást adni (Illemtan, Berniczky Irma. 1880.).

Mindenki azt szeretné, hogy a büntetésüket kitöltötték jobb emberek legyenek, mint amikor megkezdték a büntetésüket. Ezért is kell megfelelő hangsúlyt helyezni a szabadidő ezt szem előtt tartó hasznos eltöltésének megszervezésére.

Az ügyészség időközönként – a törvényességi felügyelet keretében – vizsgálja azt, hogy a fogvatartottak részére biztosított programlehetőségek – figyelemmel a tétlenség káros hatásaira – mennyiben felelnek meg az emberséges bánásmód követelményeinek, hogy szolgálják szabadulásuk után a társadalomba

beilleszkedésüket. Így azt, hogy a jó jogszabályok miként érvényesülnek. A szabadságvesztés végrehajtási céljának elérése érdekében kiemelt jelentősége van annak, hogy az elítéltek a szabadságvesztés megkezdésétől, sőt, már az előzetes letartóztatás alatt is miként töltik el idejüket. A zárkaikba bezárva tétlenségre kényszerülnek, avagy személyiségük fejlődését szolgáló különféle programokon vehetnek részt, szabadidejüket értelmesen, hasznosan tölthetik el. Az új európai börtön szabályokon kívül az Európa tanács Miniszteri Bizottságának R/89/12. számú ajánlása a börtönművelődésről, az előzetesen letartóztatottak Fogvatartási Szabályzatáról szóló 1994. évi ENSZ ajánlás tartalmaz a különféle programokról tájékoztatást és javaslatokat.

Az ügyészi vizsgálatok többek között feltárták, hogy nincs kellő jogszabályi ösztönző rendszer ahhoz, hogy az elítélt részt vegyen a különböző olyan programokon, amelyek a későbbi beilleszkedést szolgálnák. A Börtönművelődésről szóló ET ajánlás 1. pontja szerint az elítélteknek lehetővé kell tenni a művelődéshez való hozzájutást, amely iskolai oktatásból, szakmai képzésből, kreatív és kulturális tevékenységekből, könyvtárhasználatból és még sok másból áll.

Az ügyészi vizsgálat megállapítása szerint a bv. intézetek a lehetőségek és a fogvatartotti igények mentén szerveznek művelődési, szabadidős, kulturális programokat. Vannak olyan büntetés-végrehajtási intézetek, ahol zene-, nyelvi-, képzőművészeti-, roma flórklór-, művészettörténeti- és akvarisztikai szakkör működik (pl: Budapesti Fegyház és Börtön). Volt, ahol József Attila emlékére verses-zenés műsort szerveztek (Tolna Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet). Másutt színjátzó-, film-szakkör működik. (Fővárosi Büntetés-végrehajtási Intézet, Szegedi Fegyház és Börtön, stb. Az egyházi ünnepek, a

költészet napja, a tavasz, az ősz alkalmából csodálatos élményt nyújtó előadásokat, műsorokat látni e szakkörök részéről.

Az ügyészi vizsgálat pár évvel ezelőtt megállapított néhány olyan okot és körülményt, amelyek nehezítik a fogvatartottak szélesebb körű és intenzívebb részvételét a foglalkozásokon. Ilyenek: a jogszabályi előírások nem kellő célra orientáltsága, a foglalkoztatáshoz szükséges tárgyi és pénzügyi feltételek szűkössége, a programok szervezéséhez szükséges szakemberek kevés száma.

Habár nem börtönről van szó, de szintén fogvatartás, beszámít a szabadságvesztés tartamába, ilyen az előzetes letartóztatás. Az előzetes letartóztatásban lévők rendőrségi fogdában maximum 30 napig, meghosszabbítás esetén 60 napig lehetnek, részükre elfoglaltságot a televízió és a rádió – műszakilag behatárolt – birtokban tartása, valamint a fogvatartott tulajdonában lévő könyv vagy sajtótermék tanulmányozása jelenthet.

A büntetés-végrehajtási intézetek jelenlegi zsúfoltsága miatt belátható időn belül nincs lehetőség ilyen célra szolgáló helyiségek számának növelésére, emiatt a foglalkoztatást csak a meglévő lehetőségek hatékonyabb kihasználásával lehet bővíteni, ez azonban generális megoldást nem jelent.

Vizsgálati tapasztalataink szerint a férfiak 3%-a, a nők 52%-a vett részt személyiségfejlesztő programokon. Művelődési és szabadidős programokon a férfi elítéltek 25%-a, a férfi előzetesen letartóztatottak 14%-a, az elítélt nők 91%-a, az előzetesen letartóztatott nők 90%-a vett részt havi 11 óra időtartamban. Az önképzésben (pl. nyelvtanulás) résztvevők aránya átlagosan 5% körüli volt.

A büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak önkéntes alapon segítenek az ünnepi- és kulturális rendezvények, valamint a szakkörök programjaiban. A büntető felelősségre vonás folyamata során az emberi jogoknak, alapelveknek, a nemzetközi elvárásoknak, követelményeknek érvényesülniük kell, ami a jogállamiság egyik alapvető fokmérője Európában. A büntetés-végrehajtási jog területe nagyon fontos szerepet tölt be az emberi jogok védelmét kiemelt helyen kezelő közösségben, amit igazol, hogy igen jelentős joganyag és jogeset gyűlt össze az európai integráció fejlődése, erősödése közben.

A bűnözés elleni küzdelem a maga komplexitásában igyekszik vizsgálni és feltárni az okokat a kiküszöbölésük érdekében. Ebből a szempontból is helyeselhetően világszerte mindinkább megfelelő figyelem fordul a büntetőjogi szankciókra és érvényesítésük, azaz végrehajtásuk fontos szerepére a büntető felelősségre vonás folyamatában. A szankció tartalmát képező átmeneti, arányos jogfosztás, jogkorlátozás ténylegesen a végrehajtás ideje alatt történik, ekkor veszti el a felelősségre vonás hatálya alatt álló személy ténylegesen pl. a szabadságvesztés büntetés esetén a szabadságát, járművezetéstől eltiltás esetén a vezetői engedélyét, stb. Mindegyik szankció és eljárásjogi kényszerintézkedés végrehajtása bizonyos alapvető állampolgári jogok, emberi jogok korlátozásával jár, még ha törvény és bírósági, hatósági határozat alapján is. Ugyanakkor messzemenő védelmet kell nyújtani az esetleges joggal való visszaélés megelőzésére, kiküszöbölésére.

Szempontra a társadalom védelme a bűnelkövetőtől, a törvényt sértőtől, de szempontra a végrehajtás során az ő védelme is a társadalom haragjától, a hatóság egyes megtévedt tagjainak esetleges önkényes eljárásától. Különösen fontos, hogy a szabadságuktól megfosztott személyeket a fogvatartás teljes ideje alatt mindvégig emberként kezeljék, emberi méltóságukat

semmilyen körülmények között ne sértsék meg, amelyet nemzetközi egyezmények is szabályoznak.

A haza bölcsének nevezett Deák Ferenc is megfogalmazta tiszti ügyészi tapasztalatait rögzítve, a büntető végrehajtás jelentőségét méltatva már a XIX. század első felében, hogy „Hiába az anyagi jog tudományos művelése, a büntetésről vallott teóriák kidolgozása és hirdetése, a kiszabás elveinek kidolgozása, ha minden elképzelések megbuknak a diszfunkcionális végrehajtáson.” A XIX. század végén Balogh Jenő akadémikus nem győzte elégszer hangsúlyozni, hogy a börtönügy kérdése nem humanitárius, hanem igazságszolgáltatási és büntetőpolitikai kérdés. A börtönök rendezetlen állapotában a közbiztonságra, magára a társadalomra és az államra óriási veszélyek rejlenek, mert a szabadságvesztés büntetés, ha nem kellően hajtatik végre, alig más, mint gonosztevők iskolája – írta 1888-ban megjelent művében. Igazat adott Livingstone-nak, hogy a szabadságvesztés büntetések végrehajtására rendelt intézeteknek a szerkezetétől és igazgatásától függ az egész büntetőrendszer sikere.

Mondom én: „Mit ér a nyomozás vagy a tárgyalás által esetleg kiváltott „morénói pszichodráma”, ha nem részesül további, társadalmi szempontból pozitív választásban az elítélt a büntetés végrehajtása alatt, ha nem kap segítséget szabadulása után a társadalomba visszailleszkedéshez. Egymáshoz szorosan kapcsolódó szakaszokról van szó, melyek közül bármelyik szerepének az elhanyagolása a többi hatásfokát rontja le”. (Vókö György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Dialóg Campus Kiadó Budapest-Pécs 2004. 12. oldal.) A büntető anyagi és eljárási jog a büntetés-végrehajtási jog nélkül parttalanná, önmagáért valóvá válna.

„A büntető felelősségre vonás egész folyamatában, így a büntetés-végrehajtásban is ugyanolyan társadalmi realitásként kell kezelni az emberi jogokat.” (Új európai börtön szabályok. Összeáll.: Vókö György: Ügyészek Országos Egyesülete. Budapest, 2007. 17. oldal.)

Egyes egyetemek jogi karai a bűnügyi tudományok oktatását illetően szakmai mélyrepülésbe kezdtek azzal, hogy a büntetés-végrehajtási jogot nem kötelező tantárgyként oktatják ebben a tanévben. Kisebbségben vannak szerencsére a gyakorlati igényeket semmibe vevő, a szakmai szélesebb körű műveltség és követelményrendszer nem magas fokán álló ezt szorgalmazók, így talán sikerül megállítani ezt a hozzá nem értő kezdeményezést. Ahol ez nem történik meg, ott a mélyrepülés zuhanásba megy át menthetetlenül.

Köszönet Korinek László professzor úrnak, akadémikusnak és Berke Gyula dékán úrnak, hogy előadásukban kiálltak a büntetés-végrehajtási jog kötelező tantárgyi besorolása mellett. A jelenlévők sokasága is osztja ezt a véleményt.

Finkey Ferenc közel száz évvel ezelőtt jogos felháborodással írta: „nem nagyítok, ha azt mondom; igen gyakran megtörténik, hogy valaki bíró, ügyész vagy ügyvéd lesz anélkül, hogy a börtönügyről behatóbb fejtegetéseket hallgatott volna, vagy hogy addigélé egy modern fegyházat látott volna. Kíváncsi volna – írja ugyanitt – nálunk is egyenesen kötelező tárggyá tenni a joghallgatók tanrendjében a börtönügyet.”

Tisztelettel azt a tájékoztatást adhatjuk – Európa kulturális fővárosából –, hogy ez a század-, az ezredfordulóra a jogállamiság megerősödésével végre megtörtént, s azóta minden évben megújítjuk; szolgálva az oktatás és a gyakorlat hatékonyságát, a jogállamiságot. Az elmúlt évben megjelent né-

hány gáncsoskodónak pedig – kérjük – eszközöljön ki onnan a másvilágról egy kis fényt, hogy világosodjon meg előttük is a büntetés-végrehajtási jog jelentősége. Köszönöm a megtisztelő figyelmet, az egyhangú támogatást, amivel megajándékoztak.

CSÓTI ANDRÁS

bv. vezérőrnagy, országos parancsnok-helyettes

Zárszó

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Az utolsó előadás után néhány perccel összefoglalni azt, ami egy konferencián elhangzott, elég reménytelen vállalkozás, főleg egy olyan tanácskozáson, ahol az embert számos új gondolat, impulzus érte. Egyébként is azt gondolom, egy bizonyos időnek el kell telnie ahhoz, hogy azt itt hallottak leülepedjenek, és valóban felhasználható szakmai tapasztalattá váljanak.

Úgy vélem továbbá, hogy egy konferenciát nem a felkért személynek, hanem mindenkinek önmagának kell összegeznie, és ez sokkal nagyobb jelentőséggel bír, mintha egy valaki mondja el a benyomásait, esetleg megpróbálja befolyásolni a résztvevőket.

Az imént elmondottaktól függetlenül, úgy gondolom, hogy kiváló, színvonalas előadásokat hallottunk.

A konferencia – amelynek témája teljesen új volt –, ha teljes képet nem is, de betekintést képes volt nyújtani a büntetés-végrehajtási intézetekben zajló fogvatartotti programok sokszínűségébe, a bűnelkövetők reintegrációját elősegítő szerepébe.

A mostani eszmecsere bebizonyította, hogy a Pécs 2010 Európa Kulturális Fővárosa programhoz kapcsolódó rendezvény megtartása kiváló ötletnek bizonyult. Köszönet Korinek László és Vókó György professzor uraknak, akik „megálmodták” a

konferencia témáját. Köszönet illeti a Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Karát, személy szerint dr. Berke Gyula dékán urat is – ideális helyszínt biztosítottak a tanácskozás számára. Végül, de nem utolsó sorban, szeretnék köszönetet mondani a szervezőknek is.

Élve a rendezvény teremtette alkalommal, be akartunk mutatni a fogvatartottaknak a kultúra terén, a művészetekben megnyilvánuló tehetségét, kreativitását, ugyanakkor tisztelni szerettünk volna a velük foglalkozók előtt, azok a büntetés-végrehajtási dolgozók, illetve civilek előtt, akik hittel, szívvvel, szeretettel végzik ezt a munkát nap mint nap.

A tanácskozás témájából következően a büntetés-végrehajtási szervezet személyi állományából ezúttal a fogvatartottakkal közvetlenül foglalkozó nevelőket hívtuk meg a konferenciára.

Külön öröm számomra, hogy ügyészségi dolgozók is nagy számban vannak jelen, illetve hogy dr. Kovács Tamás legfőbb ügyész úr is megtisztelte jelenlétével, megnyitójával a rendezvényt.

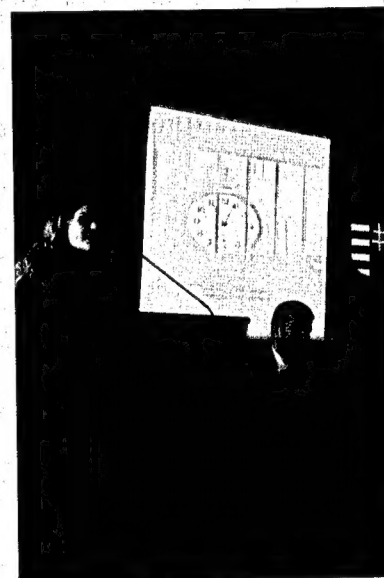
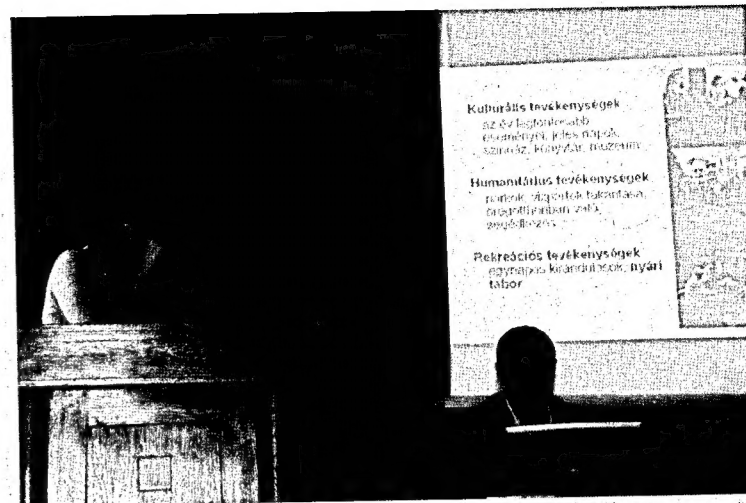
Végezetül azt a reményemet fejezem ki, hogy a konferencia mindenki számára hasznos volt, illetve, hogy mindenki talált maga számára hasznosíthatót az itt elhangzottakból.

A tanácskozást ezennel bezárom. A rendezvény programja holnap a Pécsi Büntetés-végrehajtási Intézet meglátogatásával, az ott megtartott szakmai bemutatóval folytatódik.

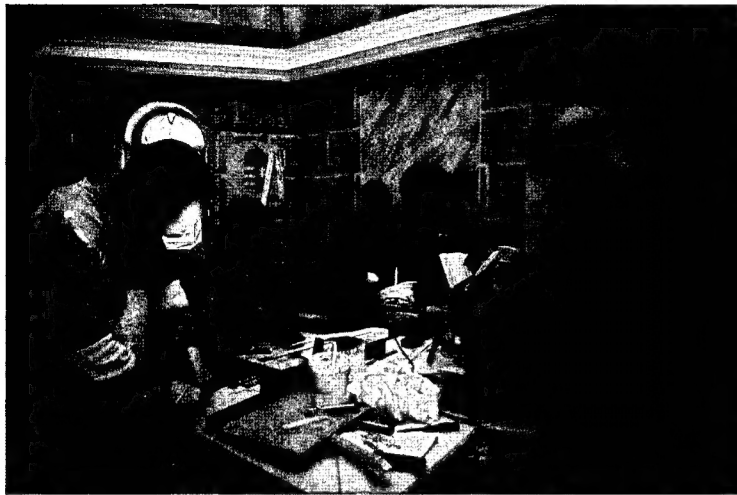
Köszönöm megtisztelő figyelmüket.

Pillanatképek a „Kultúra a börtönben, a börtön kultúrája” nemzetközi tudományos konferenciáról

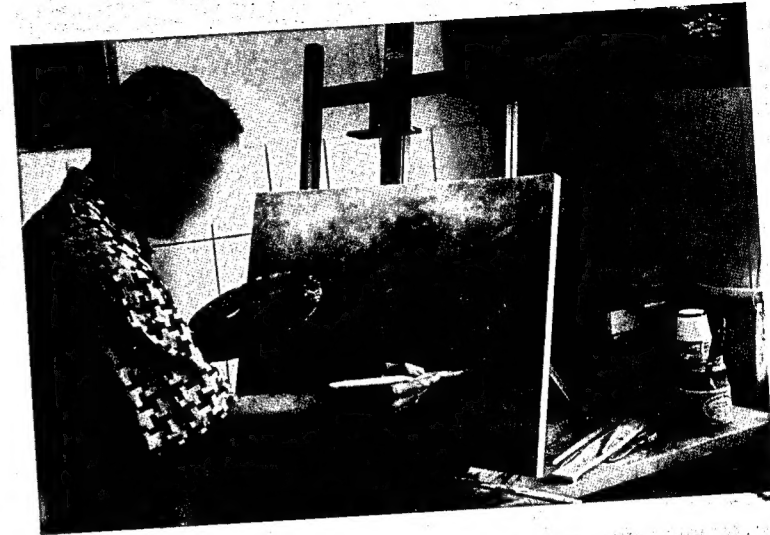
Freskóterápia a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben

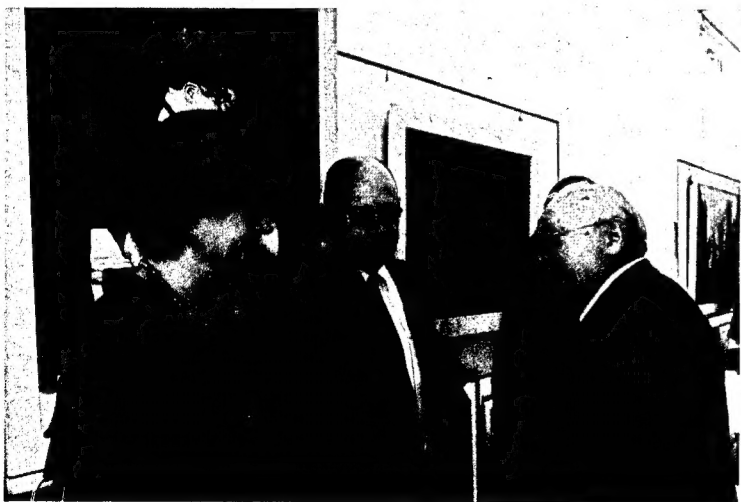
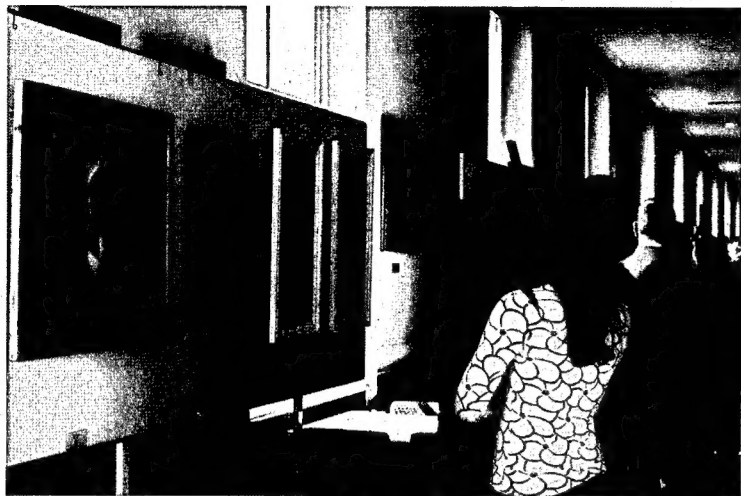
Kreatív műhely a Sátoraljaújhelyi Fegyház és Börtönben

Képzőművészeti szakkör a Sopronkőhidai Fegyház és Börtönben

**A Szegedi Fegyház és Börtön elíteltjeinek a konferencián
kiállított műalkotásai**

**Zenei élet a Tököli Fiatalokorúak Büntetés-végrehajtási
Intézetében**

